ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

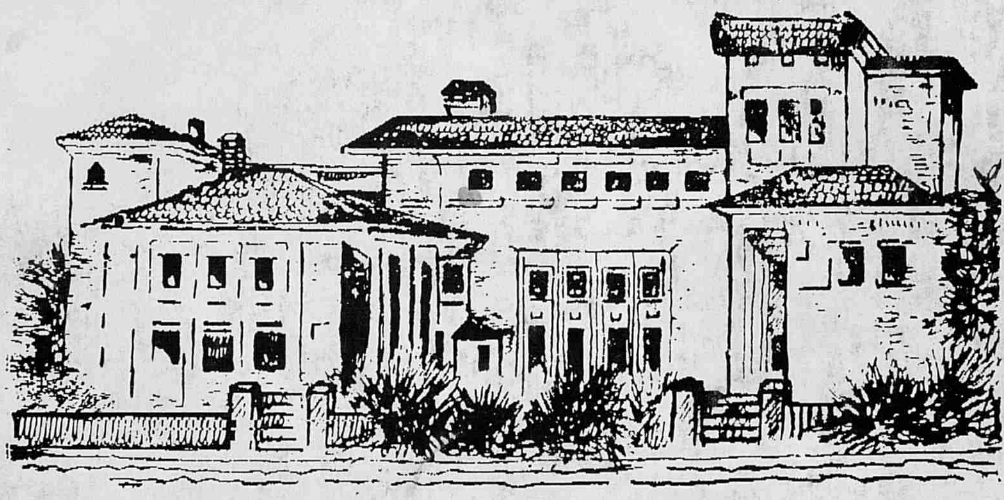

Serie nouă, tomul 6, 1995

9 – 10

Septembrie – Octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

„REVISTA ISTORICĂ" apare de 6 ori pe an în numere duble.

În ţară, revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, Sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, Bucureşti, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, Bucureşti, România.

La revue „Revista Istorică" paraît six fois par an en numéros doubles. Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O.Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, Bucureşti, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, Sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, Bucureşti, România.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa redacţiei revistei „REVISTA ISTORICĂ", B-dul Aviatorilor, nr.1, 71247-Bucureşti, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Tel. 410.32.00

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM VI, NR. 9 – 10

Septembrie – Octombrie 1995

SUMAR

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 757 – 906, 1995

NOTE

NECROLOG

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME VI, Nos 9 – 10
September – October 1995

CONTENTS

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 757 – 906, 1995

O DILEMĂ TERITORIALĂ ŞI UN DEBUT DIPLOMATIC. OCUPAREA POCUŢIEI DE CĂTRE ARMATA ROMÂNĂ (24 MAI – ÎNCEPUTUL LUNII AUGUST 1919) ŞI DEBUTUL RELAŢIILOR ROMÂNO-POLONE

FLORIN ANGHEL

Extraordinarele restructurări geopolitice din toamna anului 1918 au pus, cum era şi firesc, noi probleme şi au necesitat reorientări de strategii şi obiective nu numai în politica Marilor Puteri, ci şi a noilor state din spaţiul central-oriental european. Europa se afla într-o profundă schimbare, principiul naţionalităţii şi al autodeterminării comunităţilor umane provocase prăbuşirea Monarhiei austro-ungare – element de relativă stabilitate până atunci. Noile formaţiuni statale şi în special Polonia, statele baltice, Cehoslovacia, Finlanda reveneau la independenţă după o îndelungată absenţă a structurilor politice proprii şi în condiţiile în care – în vidul lăsat de dezagregarea Dublei Monarhii şi a Imperiului rus – aceste state nu aveau frontiere stabilite, nu aveau o armată naţională, instituţii politice, administrative şi economice proprii. Haosul era atotprezent şi el a determinat apariţia unor fenomene politice atât de diferite într-un spaţiu relativ restrâns geografic: de la dictaturile bolşevice din Ungaria şi Slovacia şi autoritarismul Sanacjei lui Piłsudski în Polonia la o democraţie parlamentară asemănătoare celei occidentale, în Cehoslovacia lui Thomas Masaryk şi Edvard Beneš.

Lipsa unor instrumente bine determinate de trasare a noilor frontiere ca şi pericolul permanent provocat de anarhia din spaţiul rus au dus, nu în puţine rânduri, la luarea unor măsuri cel puţin discutabile. Autodeterminarea a fost înţeleasă uneori în spiritul mentalităţii învingătorilor, cât despre sentimentul naţional, ajuns la maturitate în această regiune a Europei, el trebuie, probabil, privit din mai multe perspective. Astfel, în unele cazuri, sentimentul naţional unea o populaţie supusă care lupta să răstoarne o dominaţie străină (în aceste cazuri, problemele sociale complicau pe cele naţionale şi tindeau să treacă înaintea acestora). Uneori, diferenţele naţionale se îmbinau cu diferenţele religioase şi abia puteau fi deosebite de ele (cazul clasic al confruntărilor polono-ucrainiene)[1]. În aceste condiţii, trasarea frontierelor a provocat nu puţine incidente iar contestarea lor mai continuă până în zilele noastre.

Pentru că atenţia noastră s-a oprit exclusiv asupra unei mici zone din această regiune deosebit de agitată, şi anume asupra colţului sud-estic al Galiţiei Orientale

[1] Edward Hallett Carr, *Condiţiile Păcii*, Editura Modernă, f. a., p. 63

(Pocuţia), vom încerca o analiză în acest spaţiu a evenimentelor care s-au succedat rapid şi cu multiple complicaţii.

După Manifestul împăratului Carol de Habsburg din 6 octombrie 1918, destrămarea Monarhiei a rămas doar o problemă de zile. Astfel, la 19 octombrie, la Lwow, Consiliul Naţional Ucrainean a proclamat independenţa teritoriului ucrainian din Austro-Ungaria, noul stat urmând a fi condus de arhiducele Wilhelm de Habsburg, aflat la Cernăuţi şi care să curprindă între graniţele sale Galiţia Orientală, Bucovina de Nord-Vest (cu Siret, Storojineţ şi Cernăuţi) şi Rutenia[2]. În condiţiile în care Legiunea ucrainiană (galiţiană) a arhiducelui Wilhelm trecuse la ocuparea Bucovinei, intrând la începutul lunii noiembrie 1918 la Cernăuţi şi, deci, periclitând interesele strategice şi naţionale ale României, primul ministru român, generalul Constantin Coandă, a cerut Diviziei 8 a Armatei Române, condusă de generalul Iacob Zadic, să intre în Bucovina[3]. Armata română a intrat în Cernăuţi la 11 noiembrie, a înaintat până la linia Ceremuş-Colacin-Nistru, frontiera istorică a Bucovinei, iar la 28 noiembrie 1918 Consiliul Naţional Român proclama „unirea necondiţionată şi pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru, cu Regatul României”[4].

Concomitent, importante transformări aveau loc şi la Varşovia. După proclamarea independenţei (la 11 noiembrie) şi preluarea puterii de către Mareşalul Józef Piłsudski (la 14 noiembrie) principala preocupare a noilor autorităţi a fost, pe lângă stabilirea noilor frontiere ale statului, *apărarea* lor printr-o politică de colaborare cu acei vecini care sprijineau Polonia renăscută. Înconjurată de duşmani şi de focare de tensiune privind teritoriile (cu Germania, statul cehilor şi slovacilor, Ucraina, Lituania), Varşovia a privit cu speranţă spre România. Astfel, la 11 decembrie 1918, Mareşalul Piłsudski a notificat guvernului român existenţa Poloniei independente, suverane şi unificate, dând asigurări asupra intenţiei de a stabili relaţii amicale cu România. La 17 ianuarie 1919, după numirea lui Ignacy Paderewski în fruntea primului guvern polonez centralizat, România recunoştea oficial Polonia[5].

Aceste două evenimente paralele, premise ale evoluţiei de mai târziu, erau privite cu deosebită atenţie la Paris, Franţa fiind esenţial interesată în sprijinirea acestor două state şi, mai ales, în închegarea unor statornice şi puternice alianţe politice şi militare. Dacă România, reîntărită prin Basarabia, Bucovina şi Transilvania, era văzută drept „putere conducătoare în Balcani” având, de asemenea, o poziţie „importantă şi respectată în Europa Centrală”[6], Polonia trebuia – în concepţia Quai d'Orsay-ului – să fie „un stat solid, complet independent şi

[2] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 378.
[3] *Ibidem*, p. 386.
[4] *Ibidem*, p. 397.
[5] Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Biblioteca Istorică, LXXVII, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1991, p. 15.
[6] Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barriére de l'Est? The Emmergence of the New French Eastern Europe Alliance Policy, 1917-1920*, Turun Yliopisto, Turku, 1975, p. 177.

capabil să asigure singur propria dezvoltare, să fie cea mai mare democraţie din Europa orientală, barieră contra expansiunii germane şi protejată de influenţele anarhiste"[7].

Evoluând chiar de la debutul noilor lor structuri statale în sfera franceză de alianţe, Polonia şi România se confruntau, totodată, cu grave probleme. O parte din ele erau *economice* (distrugerile războiului provocaseră imense lipsuri şi o acută criză economică reflectată prin rate îngrijorătoare ale şomajului şi inflaţiei), altele erau *politice* (chiar dacă Piłsudski şi Ionel Brătianu dominau scena politică, ţările lor erau confruntate cu o serie rapidă de guvernări instabile, incapabile a rezolva gravele dezechilibre interne), erau şi problemele puse de unificarea internă (în noile state au intrat regiuni care au aparţinut unor administraţii total diferite). Cele mai grave erau, însă, ameninţările externe – atât cele din Est (naţionaliştii ucraineni şi trupele bolşevice) cât şi cele din zonă (Budapesta, spre exemplu, nu recunoştea pierderile teritoriale, Lituania revendica regiunea Wilno, Cehoslovacia cerea întreg Teschen-ul, etc.).

Chiar din primele luni ale existenţei noului stat, conducătorii civili şi militari polonezi au conştientizat importanţa României pentru realizarea propriilor lor obiective politice şi strategice. Colaborarea româno-polonă se prezenta ca un element indispensabil al frontului unit de luptă împotriva influenţei bolşevismului în Europa şi la Varşovia a fost stabilit un postulat al politicii poloneze: *stabilirea unei frontiere comune cu România*[8]. Aceasta este esenţială în condiţiile în care cele două state erau ameninţate permanent fie de naţionaliştii ucraineni, fie de trupele Armatei Roşii. De altfel, încă din noiembrie 1918, ucrainienii ocupaseră Galiţia Orientală, iar în martie 1919 au constituit un puternic corp de armată, naţionalist, condus de generalul Omelianowicz-Pavlenko[9]. În primăvară polonezii au declanşat contraofesiva, dar situaţia era deosebit de confuză deoarece Mareşalul Piłsudski nu putea acoperi toate fronturile ce trebuiau apărate (cu Germania, cu Cehoslovacia, cu Lituania, în Răsărit, în Galiţia), iar pe de altă parte apăruse în zonă un puternic focar de instabilitate şi dezechilibru: republica sovietică ungară.

Nu discutăm argumentele pro şi contra ale polonezilor şi ucrainienilor în ceea ce priveşte realitatea etnică din Galiţia Orientală. În mod sigur, însă, se poate vorbi despre un lanţ de excese de ambele părţi, de intoleranţă, de neînţelegeri şi chiar de încercări de subordonare politică (sistemul federativ proiectat de Piłsudski). În ceea ce priveşte România, naţionaliştii ucrainieni au încercat o înţelegere paşnică înainte de prăbuşirea Republicii lor în faţa armatelor bolşevice. Reprezentantul ucrainian la Bucureşti, Georges Gasenko, atrăgea atenţia oficialilor români că Ucraina naţionalistă şi România întregită au doi duşmani comuni: bolşevismul şi albgardismul rus care „visează Rusia cea veche una şi indivizibilă".

[7] *Ibidem*, p. 181.

[8] Pentru detalii asupra relaţiilor bilaterale excelentul studiu publicat de Henryk Bulhak şi Antoni Zielinski, *Pologne et Roumanie, 1918-1939*, în „Acta Poloniae Historica", nr. 41, 1980.

[9] Adam Przybulski, *La Pologne en lutte pour ses frontieres, 1918-1920*, Gebethner et Wolff, Paris, 1929, p. 46.

Afirmaţia era întărită şi de următoarea declaraţie: „Ucraina democratică, după principiile lui Wilson, nu pretinde acele teritorii care doresc să rămâie în graniţele României Mari. *Cu această Românie Nouă, Ucraina se va înţelege pe deplin*"[10]. De altfel, în acelaşi timp, Franţa încerca semnarea, la Odessa, a unei alianţe franco-ucrainene care, la articolul 10, stipula că Parisul se obliga să garanteze regimul guvernului naţionalist ucrainian în Ucraina „atâta timp cât va dura lupta împotriva bolşevicilor"[11]. Mai mult, din surse ale Ministerului de Externe ucrainian, se vorbea despre un plan al lui Clemenceau de a închega o alianţă polono-româno-ucraineană îndreptată împotriva Germaniei şi bolşevicilor[12].

Ameninţările bolşevice la adresa Poloniei şi României, coroborate cu intenţiile agresive ale lui Bela Kun, au accelerat realizarea unei colaborări polono-române. Ministerul român de externe primea aproape zilnic informaţii despre acţiuni agresive, antiromâneşti, ale trupelor bolşevice. Încă din luna martie 1919 circulau "informaţii sigure" care semnalau că „bande de bolşevici bine organizaţi, comandaţi de ofiţeri în cea mai mare parte germani, pregătesc un atac împotriva României" şi că „ungurii şi bolşevicii au căzut de acord asupra punctului de vedere privind ofensiva contra României"[13]. De asemenea, Ion I. C. Brătianu îi reamintea lui Clemenceau: „suntem ultima frontieră împotriva bolşevismului", atrăgându-se atenţia că „anarhia este atât de mare în Rusia" că nimeni „nu mai poate face o distincţie între ucrainieni şi bolşevici"[14].

România nu putea face faţă singură ameninţărilor din Răsărit pentru că, în acelaşi timp, trebuia să fie prezentă cu trupe în Transilvania, Banat şi Dobrogea. Cum haosul din Europa Central-Orientală – şi în special din spaţiul rus – devenea deosebit de periculos pentru stabilitatea europeană, Parisul a militat pentru ca România şi Polonia – piese de bază ale noului sistem geopolitic – să încerce, cu ajutor Aliat, restabilirea ordinii şi asigurarea securităţii frontierelor lor. În acest sens, Comandamentul Aliat a cerut generalului Prezan ca România să dispună o divizie pentru ocuparea Galiţiei Orientale[15], dar în faţa numeroaselor probleme (cea mai mare fiind aceea că România nu putea susţine singură o acţiune de o asemenea anvergură), planul a fost reanalizat şi amânat pentru o perioadă.

În momentul primului refuz românesc de a trece linia Ceremuş-Colacin-Nistru, în iarna lui 1918-1919, interesul Aliat (şi îndeosebi francez) pentru regiune era unul maxim mai ales că din Răsărit nu veneau deloc veşti liniştitoare: Republica Democratică Ucraineană (naţionaliştii) pierduse Kievul la începutul lunii februarie 1919, iar bolşevicii ameninţau şi Odessa, centrul de

[10] M. Chilianu, *Misiunea diplomatică a Ucrainei. De vorbă cu d. Georges Gasenko, ministrul Ucrainei la Bucureşti*, în „Universul", an XXXVII, nr. 73, 16(29) ianuarie 1919, p. 1.

[11] Arnold Margolin, *From A Political Diary. Russia, the Ukraine And America, 1905-1945*, Columbia University Press, New York, 1946, p. 189-190.

[12] *Ibidem*, p. 45.

[13] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1914, vol. 181, f. 55, raport din 9 martie 1919.

[14] *Ibidem*, vol. 180, f. 112, Nota lui Ion I. C. Brătianu remisă lui Clemenceau, 14 martie 1919.

[15] *Ibidem*, vol. 181, f. 7.

comandă al trupelor franceze intervenţioniste. În aceste condiţii, au fost reluate negocierile polono-ucrainene în ceea ce priveşte Galiţia Orientală, naţionaliştii cerând ca Lwówul şi calea ferată Lwów-Przemysł să rămână Ucrainei[16]. O colaborare polono-română era susţinută nu numai dinspre Varşovia, ci şi de la Bucureşti. Nu puţini oficiali erau de acord că dintre toate ţările care s-au desprins din colosul rusesc, singură Polonia „a rămas neatinsă de plaga bolşevismului"[17]. Erau avute în vedere, ca şi la Varşovia, consideraţii de *ordin militar*, de *ordin economic* (uşurarea legăturilor dintre Marea Baltică şi Marea Neagră), *strategic* (principale elemente ale aşa numitului „cordon sanitaire" gândit de Aliaţi). Chiar la nivelul Casei Regale române ideea colaborării era bine întreţinută: în audienţa acordată lui Stanisław Kozminski, delegatul la Bucureşti al Comitetului Naţional Polon, la 19 mai 1919, regele Ferdinand a pledat călduros pentru o strânsă legătură Varşovia-Bucureşti, concretizată printr-un acord politic şi militar şi, totodată, pentru soluţionarea reprezentanţei diplomatice[18]. La rândul său, Regina Maria, având unele influenţe în cercurile politice poloneze, susţinea în faţa generalilor străini de la Bucureşti ideea că ţările noastre „sunt menite să se învecinească. *Trebuie, trebuie neapărat ca Polonia şi România să aibă o graniţă comună*"[19].

Ideea graniţei comune, era, evident, una salvatoare pentru că un coridor bolşevic între Polonia şi România, în Galiţia, ar fi făcut legătura între Rusia sovietică şi Ungaria lui Bela Kun ameninţând nu numai securitatea României şi Poloniei dar însăşi echilibrul fragil instalat în primele luni de pace în Europa. Pe de altă parte, un coridor între România şi Polonia ar fi agravat situaţia internă din cele două state pentru că, între graniţele lor, fiecare cuprindea un important procent de populaţie minoritară – îndeosebi evrei, ucraineni şi maghiari – puternic ostilă noilor structuri statale. Aceste importante comunităţi puteau fi uşor manevrabile, sub mirajul apărării drepturilor naţionale, sociale şi religioase, pentru atacarea permanentă a fragilelor state (de altfel, Galiţia Orientală ar fi îndeplinit toate condiţiile pentru a fi devenit un Piemont ucrainian). Nici România nu a fost scutită de neplăceri: la Odessa, sub conducerea lui Mihai Bujor, socialist revoluţionar din Iaşi, se constituise un sindicat al muncitorilor evacuaţi din România cu scopul de a lupta împotriva „oligarhiei române" pentru pregătirea unei revoluţii bolşevice în România. Ziarul „Lupta", editat de această grupare, cerea deschis răsturnarea ordinii din România[20]. Totodată, în martie 1919, generalul bolşevic Antonov Ovseenko a ordonat formarea de unităţi militare cu refugiaţi români din Ucraina pentru pregătirea unui plan de invadare

[16] „Universul", an 37, nr. 136, 20 martie (2 aprilie) 1919.

[17] M. Negru, *Refacerea regatului polon*, în „Universul", an 37, nr. 99, 11(24) februarie 1919, p. 1.

[18] Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 17-18.

[19] „Dacia" (directori Al. Vlahuţă şi I. Al. Brătescu-Voineşti), Bucureşti, an I, nr. 152, 1 iunie 1919, p. 1.

[20] Arhiva M.A.E., Fond 71/1914, vol. 172, f. 146, telegramă a consulului general al României la Odessa, S. Grecianu, către Ministerul de Externe, 12/25 ianuarie 1919.

a Basarabiei pentru ca, în 14 aprilie 1919, din ordinul aceluiaşi general, un corp de armată să înainteze până la câţiva kilometri nord-est de Tiraspol[21].

Cererile insistente ale Poloniei ca şi ameninţările directe la adresa securităţii frontierelor române au determinat Bucureştiul să ia o măsură radicală. De altfel, oficialităţile poloneze susţineau mai mult ca oricând ideea unei alianţe şi a unei colaborări amicale şi permanente. Ataşatul militar al Poloniei, colonelul Ferdinand de Reszpaldiza, informa opinia publică românească: „suntem indicaţi la o alianţă. Nici un interes nu ne va desparte, totul ne apropie. În România, toată lumea să fie convinsă că împreună reprezentăm o forţă atât de mare şi cu atât de vaste consecinţe încât nimeni nu o va putea ignora"[22].

În momentul în care Dieta poloneză dădea publicităţii Declaraţia privind Galiţia Orientală, la 24 mai 1919, la cererea mareşalului Piłsudski şi cu aprobarea guvernului român, trupele Diviziei 8 a Armatei Române, comandate de generalul Iacob Zadic, treceau graniţa Bucovinei intrând în Pocuţia, colţul sud-estic al Galiţiei, înaintând până la o linie la sud de Stanisławów şi Halicz[23]. Regiunea ocupată de România – Pocuţia – zonă deosebit de interesantă din punct de vedere strategic, punte de importanţă excepţională între Ucraina şi Europa Centrală, cuprindea oraşele Kołomyja (Colomeea), Obertyn, Sniatin, Kuty, Mielnica, Horodenko şi regiunea cuprinsă între izvoarele Ceremuşului, Prutului şi Râbniţei (şi cu oraşul Kosow) la vest şi Nistrul la nord şi est până la o linie care ar fi unit Stanisławów de Halicz. Pocuţia, ca de altfel întreaga Galiţie Orientală, era un mozaic de populaţii: ucraineni, polonezi, evrei, germani, ruşi, români fiind o zonă deosebit de instabilă şi de nevralgică. Misiunea armatei române era de a înainta până când va fi realizat contactul cu armata poloneză, zădărnicind astfel eforturile bolşevice de a stabili o joncţiune prin Pocuţia cu trupele Ungariei sovietice. Legătura dintre armatele poloneză şi română s-a făcut în 27 mai 1919, la Kalusz şi Ottynia, în apropiere de Stanisławów, unde un corp de armată român, condus de locotenentul Radu Galin, a atins avanposturile Diviziei 4 polone a generalului Alexandrowicz[24].

Înaintarea trupelor române în Pocuţia şi ocuparea liniei Nadvorna-Ottynia-Newiska au provocat reacţia violentă a misiunii diplomatice ucrainene la Bucureşti, G. Gasenko arătând că dacă România nu se retrăgea în 48 de ore, guvernul ucrainean „va socoti că România nu va recunoaşte deciziile Conferinţei de pace şi nu va dori să aibă relaţii de prietenie cu Republica Democrată Ucrainiană în lupta alături de Aliaţi împotriva bolşevismului"[25].

[21] Arthur E. Adams, *Bolsheviks in the Ukraine. The Second Campaign, 1918-1919*, Yale University Press, New Haven and London, 1963, p. 239-241.

[22] „Bucovina" (directori: Pamfil Şeicaru şi Cezar Petrescu), Cernăuţi, an I, nr. 52, 22 mai 1919, p. 2.

[23] Robert Machray, *The Poland of Pilsudski*, George Allen and Unwin, London, 1936, p. 91 şi „Bucovina", Cernăuţi, an I, nr. 55, 25 mai 1919, p. 3.

[24] „Bucovina", an I, nr. 61, 3 iunie 1919, p. 2.

[25] Arhiva M. A. E., fond 71/1914, dosar 150, f. 7-8, scrisoare din 20 mai/2 iunie 1919.

În regiunea ocupată de români se aflau şi importante linii strategice, precum calea ferată Delatyn – Colomeea – Stefanowka[26], care ducea spre Polonia centrală şi Rutenia. După stabilirea contactului dintre cele două armate, polonezii au ocupat Stanisławów, Holyn, Gliniany, Przemisłany, Brody, Radzimilow[27]. În acelaşi timp, ca un semn de deosebită încredere, România a acceptat trimiterea funcţionarilor civili polonezi în Pocuţia, ataşaţi pe lângă generalul Zadic[28]. Comisarii civili polonezi, trebuie reţinut, au fost acceptaţi de armata română *înainte* ca aliaţii să se pronunţe asupra viitorului acestui teritoriu. Acceptarea lor s-a făcut pentru a se putea constitui o legătură între armata română, pe de o parte, şi populaţia civilă (în unele cazuri, majoritar poloneză), dar şi pentru restabilirea ordinii într-o regiune devastată de nereguli, jafuri şi atacuri, în care nici o instituţie publică nu mai putea lucra normal, toate fiind paralizate de acţiunile diversive de tot felul, fie ale ucrainenilor, fie ale evreilor, fie ale complotiştilor bolşevici. Ca orice ocupaţie militară şi ca oricare de acest fel, în Pocuţia s-au semnalat şi exagerări ale românilor, determinate fie de necoordonarea acţiunilor cu autorităţile poloneze, fie de mentalitatea învingătorului sau chiar de teama permanentă a atacurilor bolşevice sau ucrainene. Astfel, ocupaţia românească a dus la ruperea legăturilor între arhiepiscopia catolică de Lemberg (Lwow) şi decanatele catolice din Colomeea, Horodenko şi Stanisławów [29], creând impresia că românii pregătesc, în colaborare cu evreii, un război religios împotriva polonezilor catolici. Dar, pe lângă unele rechiziţii făcute de armata română – vagoanele rafinăriei din Krosno luate din gara Peczenizyn[30] sau lemnul din pădurea Roshacz[31] – românii au trecut la reorganizarea instituţiilor şi serviciilor regiunii. Armata generalului Zadic a organizat serviciile poştale cu personalul civil găsit în fiecare localitate, sub conducerea Comandamentului militar român P.T.T. (maiorul Turbatu). Salariile personalului oficiilor poştale respective s-au plătit de către armată[32]. Totodată, s-a trecut la reorganizarea instituţiilor primăriei din fiecare localitate, pe baza structurii numerice a populaţiei. Este adevărat că lipsurile cronice de produse de primă necesitate au favorizat – uneori şi cu ajutorul serviciilor vamale române – contrabanda dinspre Bucovina spre Pocuţia, prin punctele vamale Nepolocăuţi şi Orăşeni[33] şi că protestele Legaţiei Poloniei din Bucureşti asupra abuzurilor româneşti (în special la Colomeea) s-au ţinut lanţ[34], dar trebuie ţinut seama că la data intrării armatei române în zonă se desfăşurau operaţiuni militare de anvergură, că nu se hotărâse de către Conferinţa Păcii cui va reveni Pocuţia şi că, drept

[26] *Ibidem*, f. 193.
[27] „Dacia", an I, nr. 162, 1 iunie 1919.
[28] Arhiva M. A. E., fond 71/1914, dosar 150, f. 21.
[29] *Ibidem*, f. 181.
[30] *Ibidem*, f. 209.
[31] *Ibidem*, f. 281.
[32] *Ibidem*, f. 305, Raport al Direcţiunii Generale a Poştelor, Telegrafelor şi Telefoanelor către Ministerul de Externe, 17 februarie 1923.
[33] „Bucovina", an I, nr. 124, 23 august 1919.
[34] Arhiva M.A.E., fond 71/1914, dosar 150, f. 190.

compensaţii pentru pierderile suferite, armata română a rechiziţionat mult mai puţin decât ar fi fost normal[35]. De altfel, şi generalul Zadic atrăgea atenţia că „nu s-au luat decât materiale ce au aparţinut fostului stat sau fostei armate austriece şi aceasta s-a făcut de la începutul intrării noastre în Pocuţia şi când *nu era precizat încă precum nu este precizat nici până acum cui va aparţine definitiv Pocuţia*”[36].

Cele mai tensionate momente ale colaborării româno-polone şi ale ocupaţiei româneşti în Pocuţia se pare că s-au petrecut în oraşul Colomeea, în centrul zonei şi aproape de frontiera românească. Ziarul polonez „Gazeta Poranna” din Lwów (14 iulie 1919) acuza armata română că după ocuparea oraşului Colomeea (la 26 mai 1919) a început rechiziţionarea masivă de alimente (printre care şi 60 de vagoane de zahăr, produs deosebit de deficitar), lemne, furaje, mobilă, că românii au interzis circulaţia presei poloneze şi au instaurat cenzura. Românii erau acuzaţi de colaborare cu evreii pentru că un ofiţer român, căpitanul Mironescu, comandant al judeţului Colomeea, a introdus ca limbă oficială germana şi pentru că avea sprijin masiv în sânul comunităţii evreieşti, perspectiva deschisă fiind de-a dreptul sumbră: „Invazia română a umplut paharul cu amărăciune al populaţiei din Colomeea”[37]. Răspunzându-se acestor atacuri deosebit de dure, la Colomeea au început investigaţiile conduse de generalul Zadic (de partea română) şi de Edmund Jurystowski, comisarul civil al guvernului polon pe lângă Comandamentul Diviziei 8 Române şi Walenty Bielawski, însărcinat pentru afaceri interne în Pocuţia (de partea polonă), consemnându-se neveridicitatea ştirilor privind rechiziţiile masive de alimente (în special zahăr), a faptului că în oraşul Colomeea conducerea a fost preluată de evrei sprijiniţi de români (în fapt, din 10 şefi care au fost însărcinaţi de autorităţile române cu conducerea departamentelor de administraţie în Pocuţia, 9 erau polonezi iar unul era ucrainean). De asemenea, pentru înţelegerea cu oficialităţile militare române, în lipsă de translatori de încredere, a fost desemnată drept limbă oficială limba germană, vorbită de comunităţile evreieşti, dar toate ordonanţele publicate erau tipărite în cele patru limbi vorbite în Pocuţia (polonă, germană, ucraineană şi română)[38].

Problema evreiască a fost o chestiune nevralgică în timpul administrării româneşti a Pocuţiei şi, totodată, a fost o problemă globală pentru întreaga Galiţie Orientală şi, mai departe, pentru însăşi stabilitatea şi unitatea statului polonez. Existau unele statistici, din 1910, care stabileau că din totalul populaţiei galiţiene, peste 15% era de origine evreiască[39]. Existau însă zone, precum Colomeea, unde

[35] *Ibidem*, f. 26, raport al şefului Marelui Cartier General Român, general Cihoski, către Ministerul de Externe, 23 octombrie 1919.

[36] *Ibidem*, f. 204, telegramă a generalului Zadic către Marele Cartier General Român, 16 august 1919.

[37] *Ibidem*.

[38] *Ibidem*, f. 241-243, Proces verbal dresat în Colomeea în 18 august 1919 în chestia constatării verosimilităţii investigaţiunilor la adresa Armatei Regale Române de ocupaţiune publicate de „Gazeta Poranna” din 11 iulie 1919 sub titlul „Colomeea strigă după ajutor”.

[39] *Pourquoi les ukrainiens et les polonais guerroient-ils les uns contre les autres dans la Galicie Orientale?*, în “Les Questions Ukrainiennes”, nr. 2, 1919, p. 3.

elementul evreiesc era predominant. Conform statisticilor făcute de români, la un total de 36.000 de locuitori câţi avea oraşul la mijlocul anului 1919, 10.000 erau polonezi, 2.000 germani, 7.000 ucrainieni şi peste 17.000 erau evrei[40]. Era şi normal, în faţa realităţii etnice, autorităţile române să se conformeze ei; generalul Zadic a format un Consiliu Comunal compus din 17 evrei, 10 polonezi, 7 ucraineni şi 2 germani (câte un consilier la mia de locuitori), numind ca primar un polonez iar ca adjunct de primar un evreu şi un ucrainean[41]. Polonezii au acuzat, însă, autorităţile române că au favorizat constant elementul evreiesc în dauna celui polon în speranţa atragerii de simpatii, necesare şi utile pentru o eventuală integrare a Pocuţiei între graniţele statului român. Puternicele disensiuni polono-evreieşti nu erau nicidecum de dată recentă, de fapt ele au continuat şi au luat amploare în cele două decenii de pace, dar amintirea marilor masacre antievreieşti din noiembrie 1918 de la Lwow şi Wilno[42] era prea proaspătă iar, nu trebuie uitat, ele se înfăptuiseră în cursul încercărilor de integrare de noi provincii, considerate centre de polonitate, în cadrul statului polon. Chiar şi la Colomeea, în ciuda măsurilor restrictive luate de autorităţile române, au avut loc incidente polono-evreieşti: la 28 mai 1919, în piaţa centrală a oraşului, militari poloni înarmaţi au deschis focul asupra civililor evrei adunaţi acolo, iar în comuna Rakovski, tot în Pocuţia, evreii au fost jefuiţi şi măcelăriţi de trupele Diviziei IV de vânători poloni (în 14-16 iunie 1919)[43].

Intransigenţa şi excesele polonezilor faţă de comunitatea evreiască, precum şi evidenta protecţie acordată de autorităţile române de ocupaţie, au determinat o creştere a curentului de simpatie pentru armata română în centrele evreieşti. Importanţi factori de decizie evreiască din Pocuţia au militat, înainte chiar ca România să facă demersurile necesare, pentru anexarea Pocuţiei la statul român. Lămuritoare asupra stadiului evoluţiei relaţiilor româno-evreieşti în Pocuţia sunt, credem, câteva exemple. Astfel, Marek Lacks, evreu, fostul preşedinte al Consiliului Naţional Dirigent din Colomeea aprecia că *„România ne-a întins mâna ei binefăcătoare şi ne-a scăpat de la o moarte sigură”*, mărturisind, concomitent, că evreimea din Pocuţia făcuse un memoriu către Consiliul Suprem Aliat prin care se cerea *„imediata ocupare a Galiţiei de către trupele române”*[44]. Mai mult, ing. Hemiann Stapler, vicepreşedintele Consiliului Naţional Evreiesc din Pocuţia a cerut, la 22 iulie 1919, ca „armatele române să rămână în Pocuţia căci altfel întreaga populaţie evreiască va fi prigonită” şi

[40] Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 241-243.

[41] *Ibidem.*

[42] Robert Machray, *op. cit.*, p. 89-90.

[43] Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 223-225, Dosarul Marelui Cartier General Român, Biroul de Contrainformaţii, „Crimele săvârşite de soldaţi din armata polonă în Pocuţia”.

[44] „Dacia”, an I, nr. 190, 9 iulie 1919, p. 3.

apreciind că „evreii sunt mulţumiţi de armatele române”[45]. Este probabil ca, în încercarea de a evita o trecere masivă a comunităţilor evreieşti la ideile bolşevice, şi deci pentru a oferi o altă variantă, autorităţile române, perfect conştiente de greutatea acestor comunităţi în structurile Pocuţiei, să fi tolerat unele manifestări naţionaliste ale iudaismului (alături de acceptarea limbii germane ca limbă oficială în Pocuţia) dar, până la urmă, în faţa ameninţărilor dinspre Răsărit, această toleranţă românească s-a dovedit viabilă şi, mai mult, a oferit o posibilă modalitate de integrare în noile realităţi politice a evreilor. Nu poate fi demonstrată, însă, o prigonire a elementelor polone, măsurile luate pentru calmarea spiritelor ultranaţionaliste fiind, dimpotrivă, corecte în parte. Soluţia temperării a fost aleasă nu întâmplător, pentru că o sprijinire făţişă a polonezilor ar fi dus, fără îndoială, la masacre de genul celor de la Lwów şi Wilno, şi ar fi fost imputate autorităţilor răspunzătoare, adică celor româneşti.

Un alt eveniment major al administrării româneşti a Pocuţiei a fost arestarea arhiducelui Wilhelm de Habsburg (de 28 de ani), vărul fostului împărat Carol şi desemnat de naţionaliştii ucraineni galiţieni drept hatman al viitoarei Ucraine galiţiene ce ar fi cuprins şi Bucovina românească. O companie de grăniceri români, condusă de căpitanul Toma Dinculescu, fiind informată în prealabil, a efectuat percheziţii în comuna Jabia, la 42 kilometri de Kosow, locuită în totalitate de ucraineni, deosebit de ostili atât populaţiei evreieşti şi polone cât şi ocupanţilor români. Aici, pe lângă arme şi armament, au fost găsiţi ascunşi arhiducele Wilhelm, aghiotantul său, căpitanul Rubech von Harach, precum şi câţiva deputaţi ucraineni galiţieni care declanşaseră o intensă propagandă de ridicare a Galiţiei împotriva hotărârilor Conferinţei de pace şi a autorităţilor române. Prizonierii au fost trimişi la Colomeea şi, de aici, transportaţi la Cernăuţi[46].

În condiţiile în care la 25 iunie 1919 Consiliul Suprem Aliat accepta cererea Poloniei de ocupare a Galiţiei Orientale[47], iar la 26 iunie 1919 se încheia un armistiţiu între polonezi şi ucraineni pe linia Tarnopol-Husiatyn-Zaleszczyki-Nistru-Zlota-Lipa[48] prezenţa armatei române în Pocuţia putea înceta. Trebuie din nou subliniată ideea că, deşi cu trupe în zonă, cu puternic sprijin evreiesc, România nu a cerut Antantei anexarea Pocuţiei şi nu a avut de la guvernul polon pretenţii de despăgubiri pentru ajutorul acordat. În deplin acord, fără nici o complicaţie militară sau politică, un adevărat model al colaborării într-o regiune din care nu lipseau conflictele, stările de tensiune, ameninţările, la Lwów (Lemberg), în 20-21 iulie 1919, s-a semnat Convenţia militară polono-română pentru evacuarea

[45] Ibidem, nr, 210, 29 iulie 1919, p. 1.

[46] *Arestarea Arhiducelui Wilhelm de Habsburg*, în „Bucovina”, an I, nr. 66, 11 iunie 1919, p. 1 şi *Cum a fost arestat Arhiducele Wilhelm de Habsburg* în ibidem, nr. 71, 17 iunie 1919, p. 1.

[47] Robert Machray, *op. cit.*, p. 91.

[48] „Bucovina”, nr. 81, 28 iunie 1919.

Pocuţiei de către români[49] între generalul Iacob Zadic, comandantul Diviziei 8 Române şi generalul conte de Lamezan Salins de partea polonă[50]. La articolul 2 al Convenţiei era tratată, pentru prima dată, şi problema noii frontiere comune: „după evacuarea Pocuţiei, linia care separă armata română de armata polonă va fi formată de frontiera istorică a Bucovinei, începând de la satul Babin, pe Nistru, până la Jablonica, pe Ceremuşul Alb. Satul Serafince, conform convenţiei, face parte din terenul ce urmează a fi reocupat de armata polonă"[51]. Datorită unor neînţelegeri teritoriale, minore, pe malul Ceremuşului, la nord-vest de Văscăuţi, precum şi ocupării de către trupele române a podului de pe Ceremuş de la Zalucea şi a tunelului de cale ferată de la Worominka[52], generalul Cihoski, şeful Marelui Cartier General Român, atrăgea atenţia Ministerului român de Externe că linia de demarcaţie fixată prin protocolul de la Lwow „are drept scop numai *delimitarea* zonelor actuale şi nu urmează a servi de bază la stabilirea frontierei definitive dintre România şi Polonia"[53].

Putem stabili că frontiera româno-polonă a fost, în general, conformă cu frontiera istorică a Bucovinei şi, deci, cu linia de demarcaţie stabilită în iulie 1919 la Lwów şi că ocupaţia românească a Pocuţiei a durat din 24 mai până în primele zile ale lunii august 1919.

Trebuie arătat că în timpul colaborării militare din Galiţia, şi poate în funcţie de aceasta, între Varşovia şi Bucureşti s-au stabilit raporturi diplomatice la nivel de legaţie, la 10 iunie 1919 fiind trimis la Bucureşti contele Aleksander Skrzynski drept ministru plenipotenţiar; la 18 iulie 1919 Regele Ferdinand semna Decretul de numire a lui Alexandru Florescu ca ministru plenipotenţiar al României la Varşovia[54].

Ambele state aveau aceleaşi probleme de străbătut: reintegrare teritorială, economică şi politică, depăşirea crizelor politice şi economice, revizionismul, pericolul unui conflict cu Răsăritul, minorităţile naţionale, încercări de integrare zonală şi europeană. Deşi cu soluţii de politică externă diferite (Polonia lui Piłsudski milita fie pentru o federaţie cu Ucraina şi Lituania, fie pentru o confederaţie de la Baltica în Balcani, în timp ce România era preocupată în special de prevenirea revizionismului maghiar), cele două state şi-au găsit puncte comune de înţelegere de-a lungul celor două decenii interbelice, evoluţia raporturilor dintre ele, nu lipsite câteodată de asperităţi, rămânând un model de înţelegere într-o zonă în care nu toate frontierele erau juste şi conforme cu principiile wilsoniene şi, tocmai de aceea, o zonă confruntată cu mari dezechilibre, tensiuni şi conflicte.

49 Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 204.

50 *Ibidem*, f. 12 şi f. 46.

51 *Ibidem*, f. 12, Notă verbală a Legaţiei Poloniei către Ministerul de Externe, 3 septembrie 1919.

52 *Ibidem*, f. 14-15 şi f. 16.

53 *Ibidem*, f. 10, telegrama generalului Cihoski pentru Ministerul de Externe, 8 august 1919.

54 Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 18.

A TERRITORIAL DILEMMA AND A DIPLOMATIC DÉBUT. THE OCCUPATION OF POCUTIA BY THE ROMANIAN ARMY (24 MAY – EARLY AUGUST 1919) AND THE BEGINNING OF THE ROUMANO-POLISH RELATIONS

Abstract

The geopolitical restructuring of 1917-1918 led to the vanishing of empires in central and eastern Europe and the coming on stage, as a result of a complex and highly important processes, of new national states (Poland, Czechoslovakia, the Baltic States), while others (Romania) completed their national unity in the same period. The whole area, even before the end of the War, became engaged in social and national conflicts, such as the institution of Bolshevik regimes in Hungary, Slovakia and Bavaria, and the struggle for independence conducted by the Ukrainian nationalist movement with direct support from the Powers of the Entente and the Polish State.

The proximate developments (namely in Bolshevik Russia and chaotic Ukraine), while heightened by the revisionist and ideological peril coming from Budapest, called for the convergence of strategies and goals in the foreign policy of both Bucharest and Warsaw. In order to prevent co-operation between the armies of Bela Kun and V. I. Lenin and fulfil concomitantly an imperative desire shared by Poland an Romania – a common borderline – the Romanian Army, at the insistent request of the Polish authorities, occupied Pocutia with the aim to establish a direct contact with the armies of the Government in Warsaw. Despite slight misunderstandings, the collaboration in Pocutia and the attitude of the two allies could very well indeed stand as an example of relations in an area of Europe torn by divergences and conflicts of interests. Not only did Romania refrain from any territorial or financial claims at the end of the military action, but this operation in itself can be considered to have marked the début of the diplomatic Roumano-Polish relations. As for the importance Poland conferred to the relations with Romania, it should be noted that the first Polish diplomatic representative after the establishment of the relations was Count Aleksander Skrzyński himself, a leading personality in the political life of Poland until 1926 (Prime Minister and Minister for Foreign Affairs).

POLITICA FINANCIARĂ A RUSIEI ÎN MOLDOVA ŞI MUNTENIA ÎN ANII 1806 – 1812

ALEXEI AGACHI

Din şirul lung de contribuţii şi prestaţii impuse de Rusia ţaristă Moldovei şi Ţării Româneşti în timpul ocupaţiei din anii 1806-1812[1] a făcut parte şi povara întreţinerii spitalelor militare. Preluând comanda armatei, feldmareşalul A. Prozorovski a emis un ordin conform căruia, începând cu 1 ianuarie 1808 Divanele principatelor erau obligate a plăti anual 1 136 375 ruble ruseşti de argint sau cervonţi de aur la cursul de 8 lei şi 30 de parale. Divanele nu dispuneau de ruble sau cervonţi şi au fost nevoite să plătească în lei la cursul stabilit de către administraţia militară rusă: pentru o rublă 2 lei şi 25 parale (105 parale).

Această impunere nu numai că era injustă şi jefuitoare, ci şi extrem de exagerată, ceea ce denotă poftele hrăpăreţe ale administraţiei ruse. Conform cursului bănesc menţionat, Moldova şi Ţara Românească ar fi trebuit să plătescă câte 1 491 492 lei, fiind obligate şi să verse importante sume de bani pentru porţiile de carne şi de vin, pentru enorme cantităţi de furaje etc. Convingându-se de absoluta imposibilitate a Divanelor de a achita sumele cerute, A. Prozorovski le-a redus la jumătate, fiecărui principat revenindu-i câte 284 093 ruble şi 75 copeici de argint[2], ceea ce însuma, conform cursului bănesc menţionat mai sus, 745 740 lei. Banii urmau să fie luaţi în cote lunare.

Pe parcursul anilor 1808-1809 numărul trupelor ruse în principate a sporit considerabil, mărindu-se şi numărul bolnavilor spitalizaţi. Din această cauză sumele impuse Divanelor erau mereu majorate prin mărirea cursului rublei de argint faţă de leu. Ca pretext a fost folosit exportul ilegal al unor mari cantităţi de monede ruseşti de argint în posesiunile austriece, în vederea topirii lor şi a confecţionării de bijuterii şi alte obiecte de preţ. În urma efectuării probelor s-a constatat că valoarea monedei ruseşti de argint era mai mare cu 27 parale decât valoarea monedei turceşti de argint, care circula în principate, sub denumirea de iuzluk. Pentru a stăvili scoaterea monedei ruse din principate prin care haznaua ţaristă suferea pagube, A. Prozorovski a emis la 18 iunie 1808 un ordin prin care cursul rublei de argint era majorat de la 2 lei şi 25 parale până la 3 lei (120 parale), iar cursul cervonţului de aur a fost mărit de la 8 lei 30 parale până la 10 lei

[1] Vezi „Destin românesc", 1994, nr. 1, p. 66-73; nr. 2, p. 109-117; nr. 4, p. 59-68.

[2] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare A. N. R. M), F.1, inv. 1, d. 65, f. 32, 43; d. 682, f. 84v.

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 773 – 793, 1995

în Moldova şi de la 9 lei la 10 lei în Ţara Românească[3]. Începând cu 1 iulie 1808 administraţia rusă a cerut Divanului să achite sumele stabilite pentru întreţinerea spitalelor conform noului curs, ceea ce majora suma pentru Divanul Moldovei de la 745 746 până la 852 281 lei anual, adică cu 106 535 lei.

Divanul Moldovei a încercat să se opună spolierii, amintindu-i lui Kuşnikov că anterior nu-şi asumase obligaţia să plătească armatei sumele respective în ruble ruseşti, ci în lei şi numai conform cursului de 105 parale pentru o rublă de argint[4]. Protestele au rămas însă zadarnice. Din cauza sumei mari vistieria Moldovei nu reuşise să achite la timp cotele lunare. Numai către finele anului 1808 s-a acumulat o „datorie" de 18 981 ruble ruseşti de argint, ceea ce echivala cu 56 943 de lei[5]. Mai mult: administraţia rusă s-a dovedit atât de hrăpăreaţă, încât cerea restituirea chiar şi a împrumuturilor anterioare şi tot conform noului curs bănesc. De exemplu, în anul 1808 Divanul a împrumutat de la administraţia rusă 15 238 ruble de argint care, conform cursului de atunci însemnau 40 mii de lei, aceştia fiind folosiţi pentru satisfacerea necesităţilor armatei ruse. După majorarea cursului bănesc funcţionarii ruşi au cerut restituirea datoriei conform noului curs, ordonând ca diferenţa să fie achitată din veniturile generale ale vistieriei. Ca rezultat, Divanul a fost obligat a vărsa 5 714 lei mai mult decât împrumutase. La 12 septembrie 1808 Kuşnikov, preşedintele Divanelor Moldovei şi Munteniei, raporta lui A. Prozorovski că datoria „a fost restituită în întregime"[6], dar cu toate acestea funcţionarii ruşi mai cereau 134 ruble şi 27 copeici, adică 403 lei[7].

Sumele pentru întreţinerea spitalelor militare au fost stabilite în 1808, însă ca nu cumva Divanele să creadă că această dare a fost stabilită numai pentru acel an, A. Prozorovski a ordonat la 12 februarie 1809 lui Kuşnikov să atenţioneze Divanul Ţării Româneşti să achite sumele stabilite pentru spitale şi porţia de carne „fără nici o întârziere sau substituire, care în nici un caz nu vor fi acceptate"[8]. Kuşnikov a transmis prescripţia feldmareşalului Divanelor ambelor principate, cu toate că în ordinul acestuia era menţionat numai Divanul Munteniei[9]. Divanul Ţării Româneşti a protestat împotriva majorării nejustificate a sumelor plătite pentru spitale. În jalba de pe 12 octombrie 1809 adresată noului comandant al armatei ruse, generalul Bagration, se menţiona că guvernul principatului nici până, nici după majorarea sumelor „n-a avut niciodată ruble, veniturile şi atunci şi acum intrând în vistierie în monedă turcească". Divanul îşi exprima nedumerirea că plata pentru spitale era cerută în ruble, menţionând că nici „locuitorii nu aveau ruble" şi că în numele „dreptăţii, cu majorarea cursului rublei nu poate fi mărită suma stabilită pentru întreţinerea spitalelor"[10]. În continuare se argumenta că toate impozitele şi

[3] A.N.R.M., F.1, inv.1, d. 122, f. 10-10v, 13, 14, 19.
[4] Ibidem, d. 65, f. 32, , 43, 97-97v, 123, 156.
[5] Ibidem, d. 9, f. 608v.
[6] Ibidem, d. 53, f. 10-10v, 12-12v, 13, 14.
[7] Ibidem, f. 14.
[8] Ibidem, d. 682, f.3-3v.
[9] Ibidem, d. 1 324, f. 283v-284.
[10] Ibidem, d. 682, f. 84v-85.

veniturile sunt adunate în lei, că veniturile ţării nu au crescut, iar cele suplimentare au fost lichidate prin interzicerea comerţului exterior. La această plângere Bagration şi-a exprimat nemulţumirea că Divanul Ţării Româneşti a încălcat prescripţia lui A. Prozorovski, adresându-se direct comandantului armatei ruse peste capul lui S. Kuşnikov. Bagration a ordonat senatorului „să îndrumeze Divanul ca pe viitor rubla să fie socotită la cursul de 120 parale", căci acesta, conform opiniei generalului, „nu calcula just cursul" şi astfel „se află în mare rătăcire"[11]. Din ignoranţă Bagration mai scria că dacă Divanul nu are ruble de argint „să plătească în cervonţi" la cursul de 10 lei cervonţul[12], de parcă locuitorii Ţării Româneşti şi Divanul acesteia ar fi dispus de bani de aur.

Realitatea a demonstrat că mărirea cursului rublei ruseşti de argint nu a stăvilit afacerile frauduloase. În anul 1810 au fost prinşi contrabandişti care scoteau din principate în mod clandestin monedă rusească de argint. La un nou control s-a constatat că afaceriştii evrei aveau un profit de 20 de parale de la fiecare rublă în comparaţie cu banii turceşti care circulau în principate. Pentru a pune capăt contrabandei, în afara măsurilor de pază a hotarelor, administraţia rusă a recurs iarăşi la majorarea cursului rublei. Conform ordinului noului comandant al trupelor ruse, generalul Kamenski, din 31 august 1810, cursul rublei ruseşti era majorat de la 3 lei până la 3 lei şi 24 parale[13], urmând ca efectuarea tuturor operaţiilor financiare să se facă în conformitate cu noul curs. În afara aspectului financiar măsura întreprinsă de general avea şi un scop politic: în perspectiva anexării Moldovei şi Ţării Româneşti el dorea să întărească aici poziţia banilor ruseşti, înlăturând moneda turcească. Iată cum era expus acest lucru în ordinul lui Kamenski; „...dorind, în sfârşit, ca locuitorii Moldovei şi Ţării Româneşti care s-au obişnuit cu moneda turcească, să se deprindă exact în acelaşi mod şi cu cea rusească, ordon [...] ca de la 20 septembrie viitor preţul rublei ruseşti de argint să fie considerat 144 de parale, sau 3 lei şi 24 parale, iar cervonţul [...] 12 lei"[14]. Ordonând Divanului Moldovei să se călăuzească în efectuarea operaţiilor financiare de această decizie, noul preşedinte al Divanelor Moldovei şi Munteniei, Krasno-Milaşevici, motiva promulgarea ei doar din considerentul „de a preîntâmpina scoaterea din acest ţinut" a banilor de aur şi argint şi „utilizarea monedei ruseşti de argint pentru confecţionarea bijuteriilor prin topire"[15].

Nici aceste măsuri luate de administraţia rusă n-au dat rezultatele scontate. În luna decembrie 1910 Kamenski primeşte de la ministrul de finanţe al Rusiei informaţia că rezidentul rus din oraşul Danzig a raportat şefilor săi de la Petersburg despre exportul clandestin al monedei ruseşti din Moldova şi Muntenia într-o cantitate destul de mare[16], iar în martie 1811 au fost confiscaţi 4 saci cu

[11] Ibidem, f. 78-78v.
[12] Ibidem.
[13] Ibidem, d. 1 968, f. 2-2v.
[14] Ibidem, f. 2v.
[15] Ibidem, d. 2 286, f. 72v-73v.
[16] Ibidem, d. 2 294, f. 2-2v.

monede ruseşti de argint trimişi din Iaşi în Austria de către un zaraf evreu, care mai trimisese anterior pe aceeaşi cale alţi 10 saci[17].

Toate acestea nu l-au împiedicat pe Kamenski ca, odată cu majorarea cursului rublei, să sporească şi sumele cerute de la Divanele principatelor pentru întreţinerea spitalelor militare. Suma anterioară de 852 281 lei ridicată anual de la Divane a fost mărită cu 170 456,5 lei ceea ce însemna 1 022 737 de lei şi 20 parale[18]. Noua majorare a alarmat totalmente Divanele, care oricât ar fi dat, rămâneau mereu datoare armatei. Vistieria Moldovei nu mai putea suporta asemenea cheltuieli, cu atât mai mult în condiţiile foametei şi secetei din 1810. S-a convins de acest lucru şi senatorul Krasno-Milaşevici, care a fost nevoit să adreseze generalului Kamenski un raport cerând stabilirea odată pentru totdeauna a unor sume fixe pentru porţia de carne şi întreţinerea spitalelor[19].

Situaţia populaţiei fiind dezastruoasă, generalul Kamenski s-a văzut nevoit să ia decizia ca de la 1 ianuarie 1811 Divanele să plătească suma anterioară de 852 281 lei anual, precum stabilise A. Prozorovski conform cursului de 3 lei rubla rusească de argint şi să anuleze propria hotărâre de a majora cursul rublei până la 3 lei şi 24 parale[20]. Deci, suma pentru întreţinerea spitalelor militare fiind majorată de administraţia rusă, tot de aceasta a fost micşorată. Krasno-Milaşevici însă a prezentat faptul ca o mare binefacere pentru Moldova, subliniind că „Divanul va aprecia la justa valoare cât de mult se îngrijesc autorităţile ruseşti de aici de micşorarea poverilor suportate de populaţia locală...”[21]. Comunicând Divanului Moldovei ştirea, senatorul a ţinut să precizeze că hotărârea comandantului armatei ruse nu se extinde asupra sumelor deja plătite şi nici asupra datoriilor[22], ceea ce arată că administraţia rusă căuta să obţină un anumit profit din afacere. Vom aminti că ordinul de majorare a cursului rublei a intrat în vigoare la 20 septembrie 1810, iar anularea ordinului a intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1811. Deci în răstimpul de la 20 septembrie până la 31 decembrie 1810 Divanului i s-a impus să achite banii pentru întreţinerea spitalelor conform cursului de 3 lei şi 24 parale, ceea ce a contribuit la scoaterea din vistieria Moldovei a unei sume în plus de 47 823 lei, sumă importantă în condiţiile de atunci.

Trebuie să subliniem că nu contrabanda cu moneda rusească a constituit principala cauză a majorării sumelor cerute de la Divane, ci creşterea numărului trupelor ruse dislocate în principate. Faptul a fost mărturisit de chiar Kutuzov. Preluând comanda armatei ruse, generalul s-a interesat şi de problema dărilor băneşti din partea Divanelor şi i-a displăcut decizia lui Kamenski, care, în condiţiile foametei din anul 1810, a micşorat suma pentru spitale de la 1 022 737 până la 852 281 lei, sumă stabilită anterior de către A. Prozorovski. Kutuzov

[17] Ibidem, f. 44.
[18] Ibidem, d. 3 247, f. 219.
[19] Ibidem, f. 219v-220.
[20] Ibidem, d. 3 322, f. 18.
[21] Ibidem, d. 3 247, f. 336v.
[22] Ibidem, f. 336.

explica lui Krasno-Milaşevici că prima dintre sumele indicate stabilită de Kamenski[23] este inclusă deja de către ministrul de finanţe în cheltuielile prevăzute de haznaua rusă pentru întreţinerea spitalelor militare, de aceea hotărârea lui Kamenski de micşora „nu poate rămâne pentru totdeauna”. Kutuzov mai preciza că atunci când sumele au fost majorate „în Moldova şi Ţara Românească se aflau mai multe trupe şi de aceea pentru întreţinerea spitalelor militare era necesară o sumă mai mare”[24]. Generalul amintea că există o legătură între numărul trupelor ruse şi majorarea sumelor pentru întreţinerea spitalelor militare nu numai în perioada trecută, ci şi pe viitor, când îl critica pe Krasno-Milaşevici, că a acceptat micşorarea introdusă de către Kamenski numai din cauză că numărul trupelor din Moldova şi Ţara Românească era mai mic decât în timpul lui Prozorovski şi întreţinerea spitalelor, în care numărul bolnavilor era mai mic, nu necesită sume mari de bani. Însă, în cazul măririi numărului de trupe, ceea ce va aduce majorarea numărului bolnavilor, el va cere suma stabilită de Kamenski[25] la 31 august 1810, câte 1 022 737 lei de la fiecare principat[26].

Însă până la sfârşitul războiului numărul trupelor ruse din Moldova şi Ţara Românească n-a sporit, ele fiind dislocate în alte părţi pentru a ţine piept armatei lui Napoleon Bonaparte, care se apropia de hotarele imperiului, şi, deci, până la finele războiului principatele au achitat anual câte 852 281 lei.

Sumele totale cheltuite de Moldova şi Ţara Românească pentru întreţinerea spitalelor armatei ruse erau enorme. Conform calculelor noastre, de la 1 ianuarie 1808, când au fost stabilite plăţile şi până la 2 octombrie 1812, când trupele ruse s-au retras din principate, Moldova a plătit 4 042 890 lei, iar Ţara Românească – 4 047 226 lei. În realitate sumele erau cu mult mai mari pentru că, nefiind în stare să plătească banii lunar, Divanele făceau împrumuturi, pentru care erau nevoite să achite creditorilor importante dobânzi. Afară de aceasta, sumele indicate nu cuprindeau alte cheltuieli privind amenajarea şi repararea spitalelor.

Ostaşii ruşi se comportau în spitale ca nişte vandali, distrugând totul, din care cauză Divanele erau mereu nevoite să facă reparaţii. Deşi în luna decembrie 1810 spitalele militare fuseseră reparate, în primele luni ale anului 1811 Divanul Moldovei face o nouă reparaţie, cheltuind 5 449 lei. Krasno-Milaşevici a rămas indignat de reparaţie, cerând explicaţii şi ameninţând Divanul că nu va trece suma la cheltuieli până când nu va primi explicaţiile corespunzătoare[27]. Senatorul însuşi menţiona că Divanul face mari cheltuieli cu spitalele, mereu reconstruindu-le şi reparându-le. Iniţial demnitarul dădea vina pe funcţionarii numiţi de către Divan pe lângă administratorul militar rus al spitalelor şi de aceea a numit un revizor pentru a-i supraveghea. Senatorul a sesizat nereguli în supravegherea spitalelor din Iaşi de către administratorul militar rus Laxman şi în activitatea unor funcţionari ai

[23] Aici în document este menţionat în mod greşit numele lui A. Prozorovski.
[24] Ibidem, d. 3 322, f. 93v-94.
[25] Aici în document este menţionat în mod greşit numele lui A. Prozorovski.
[26] Ibidem, d. 3 322, f. 94.
[27] Ibidem, d. 3 247, f. 949v-950.

Divanului care aprobau cererile administratorilor de spitale cu scopul obţinerii de profituri ilicite legate de reparaţii. Se pare, însă, că profiturile reveneau mai mult lui Laxman, care în lipsa senatorului plecat la Bucureşti s-a folosit de plecarea revizorului pentru „a începe o nouă reparaţie"[28]. Deci vina deselor reparaţii nu revenea numai ostaşilor.

Oricum, din cauza numărului mare de bolnavi, spitalele necesitau mari cheltuieli suplimentare. Numai pentru cele din Iaşi vistieria Moldovei a fost nevoită să plătească în 1810 41 286 lei. În mai 1811 Krasno-Milaşevici cere de la Divan pentru începutul unei noi reparaţii a aceloraşi spitale din Iaşi alţi 1 000 de cervonţi (12 mii lei)[29]. Pentru spitalele din Focşani au fost necesare în aprilie 1810 25 mii lei[30]. Divanul a fost obligat să repare şi fostele cazarme ale ienicerilor din Tighina (Bender) pentru a le transforma în spitale, să construiască pentru bolnavi 200 de paturi duble mobile, să repare alte construcţii pentru amenajarea bucătăriei şi depozitului, să mai construiască în Iaşi 200 de paturi duble a câte 10 lei fiecare, deci încă 2 000 lei şi să le transporte cu carele locuitorilor la Tighina[31]. Au mai fost cerute 5 care pentru deservirea în permanenţă a spitalelor militare din Hotin şi altele pentru transportul a 135 de paturi duble şi 50 de mese de la Iaşi la Ismail[32]. În august 1811 au fost iarăşi ceruţi 4 134 de lei pentru repararea clădirilor spitalelor militare[33]. În localităţile unde erau organizate spitale, ispravnicii erau obligaţi să le aprovizioneze cu lumânări pentru iluminare. De exemplu, în localitatea Hârlău era eliberată lunar câte o oca de lumânări[34], însă cantitatea varia de la ţinut la ţinut în dependenţă de mărimea încăperilor.

În majoritatea cazurilor spitalele erau instalate în casele mai mari, locuitorii fiind constrânşi de către administraţia rusă să le elibereze. În 1810 spitalul din Hotin a fost transferat la Buzău şi cu acea ocazie medicul Ugriumov a ales aici 25 din cele mai bune case pentru internarea a 400 de bolnavi, ordonând evacuarea lor de către locatari, repararea şi înzestrarea cu paturi de scânduri şi pregătirea cantităţii necesare de fân pentru perne şi saltele[35]. Acelaşi lucru s-a făcut şi la Ismail. La Iaşi spitalul a fost instalat în palatul domnesc unde au încăput 1 300 bolnavi, iar alţi 1 300 urmau a fi internaţi în alte case luate şi ele de la locuitori[36]. Din această cauză reşedinţa Divanului şi departamentele acestuia au fost transferate cu depozite cu tot în palatul mitropoliei.[37]

[28] Ibidem, d. 3 248, f. 1 046v-1 047.
[29] Ibidem, f. 308-310v; d. 2 286, f. 1 158v.
[30] Ibidem, d. 3 247, f. 999.
[31] Ibidem, f. 986-986v, d. 3 248, f.94, 103v.
[32] Ibidem, d. 3 248, f. 358v, 746v.
[33] Ibidem, f. 1 573.
[34] Ibidem, d. 650, f. 1.
[35] Ibidem, d. 2 283, f. 1 234v-1 235.
[36] Ibidem, d. 2 286, ff. 241, 244, 244v.
[37] Ibidem, f. 304v.

Alungarea locuitorilor din propriile lor case stârnea nemulţumiri şi proteste. Locuitorii Buzăului, ale căror case urmau a fi luate pentru spitale, au adresat o jalbă lui Krasno-Milaşevici, însă ea a fost respinsă şi casele luate[38]. Un alt grup de locuitori ai Focşanilor se plângeau lui Kuşnikov de împovărare şi ruinare din cauza instalării în casele lor a spitalelor militare[39], însă totul zadarnic – senatorul a rămas neînduplecat. Senatorii ruşi şi Divanele principatelor primeau sute de asemenea plângeri din partea locuitorilor.

În cazurile când atare case lipseau, erau reparate alte clădiri sau construite noi încăperi pentru care era nevoie de materiale de construcţie şi braţe de muncă. În luna iunie 1810 comandantul militar din Tighina cerea ispravnicului să trimită zilnic câte 20 de salahori şi câte cinci care cu boi pentru construirea spitalului[40]; tot atunci administratorul spitalului cerea ispravnicului să construiască 500 de paturi mobile, deşi nu avea un asemenea drept[41]. Mai era necesară pentru spitale o mare cantitate de fân: pe parcursul unui an nouă spitale cu 6 700 de bolnavi aveau nevoie de 201 mii de puduri de fân: pentru saltele şi perne[42]. Tot în sarcina locuitorilor era pusă spălarea rogojinelor, saltelelor şi a feţelor de perne din spitalul de la Focşani[43].

În dependenţă de desfăşurarea operaţiunilor militare erau redislocate şi spitalele. În august 1810 generalul Kamenski a ordonat transferarea spitalului militar din Tighina la Ismail, a celui din Hotin la Buzău, mai apoi, la ordinul lui Kutuzov, spitalele din Silistra şi Buzău erau lichidate, iar bolnavii urmau să fie transportaţi la cele din Ismail şi Tighina[44]. Pentru redislocarea spitalelor erau necesare mijloace de transport, carele fiind luate în număr mare de la locuitori. Afară de aceasta, toţi locuitorii transportau în permanenţă cu carele lor bolnavii din unităţile militare la spitale şi invers, pe cei însănătoşiţi – de la spitale în unităţile militare.

În acelaşi timp Divanul Moldovei mai avea de plătit armatei ruse anual câte 354 242 lei pentru aşa-zisa porţie de carne[45]. La acest capitol, din 1808 până la 2 octombrie 1812, ambele principate au achitat Rusiei câte 1 682 649,5 lei fiecare. Tot în contul populaţiei locale primeau ostaşii ruşi şi porţia de vin. La 25 iulie 1809 A. Prozorovski a emis un ordin conform căruia fiecare ostaş combatant primea de trei ori pe săptămână câte un pahar de votcă, iar cei auxiliari câte un pahar pe săptămână, precum fusese stabilit de către ţar[46]. De menţionat că în unele cazuri porţia de vin figurează aparte, în alte cazuri este inclusă în sumele plătite de Divane pentru porţia de carne. De exemplu, pe 13 mai 1812 Comisiunea comisariatului

[38] Ibidem, d. 2 283, f. 1 248v-1 249.
[39] Ibidem, d. 3 248, f. 912v-913.
[40] Ibidem, d. 2 283, f. 467v.
[41] Ibidem, f. 509v.
[42] Ibidem, d. 2 596, f. 12.
[43] Ibidem, d. 4 267, f. 1 421.
[44] Ibidem, d. 3 247, f. 1 198.
[45] Ibidem, d. 65, f. 164.
[46] Ibidem, d. 612, f. 86.

militar al armatei ruse raporta lui Krasno-Milaşevici că Divanul Moldovei datorează armatei pentru porţiile de carne şi de vin destinate trupelor de la 1 ianuarie şi până la 1 iulie 1812 142 500 de lei[47]. Krasno-Milaşevici a cerut lui Iordache Rosetti-Roznovanu să achite suma, menţionând de asemenea şi porţia de vin[48].

Suma de 354 242 lei pentru porţiile de carne şi vin era adunată de vistierie de la locuitorii ţării, în primul rând de la birnici, cea mai săracă categorie de contribuabili. Pentru a mări veniturile vistieriei, Krasno-Milaşevici a ordonat Divanului Moldovei să vândă încasarea impozitului pentru porţia de carne concesionarilor la licitaţie, ceea ce însemna un şi mai crunt jaf al populaţiei[49].

În timpul foametei din 1810-1811, ca rezultat al multiplelor intervenţii ale Divanului Moldovei, generalul Kamenski a ordonat pe 8 ianuarie 1811 oprirea încasării sumelor pentru porţia de carne până la emiterea unui nou ordin, însă decizia a fost luată nu din milă faţă de locuitorii Moldovei şi Ţării Româneşti, ci din cauză că aceştia pur şi simplu nu mai aveau de unde plăti[50]. Starea populaţiei principatelor a rămas dezastruoasă şi pe parcursul anului 1811. Recolta acestui an s-a dovedit mediocră. La conducerea armatei ruse a venit Kutuzov, care pe 11 iulie 1811 a cerut de la Krasno-Milaşevici să reia încasarea porţiei de carne de la populaţie. Kutuzov argumenta prin faptul că decizia lui Kamenski privind suspendarea încasării sumelor a fost temporară, că la timpul său decizia de a aproviziona armata cu carne pe contul populaţiei principatelor a fost adusă la cunoştinţă ţarului şi după înalta aprobare încasarea anumitor sume a devenit obligatorie pentru Divane, că el n-a primit de la Petersburg bani pentru aprovizionarea armatei pe anul 1811 cu carne, eliberând însă deja în acest scop 16 700 de cervonţi, care trebuie restituiţi casieriei armatei. Generalul consimţea să amâne doar temporar încasarea „datoriilor" Divanelor din anii trecuţi şi cele din anul 1811, însă numai cele de până la 15 aprilie. Începând cu această dată, Kutuzov cerea de la Krasno-Milaşevici să „îndemne cu insistenţă Divanele Moldovei şi Ţării Româneşti să plătească pentru lunile trecute [...], iar în continuare să plătească regulat în fiecare lună"[51]. Senatorul a adus la cunoştinţa Divanelor cererea lui Kutuzov, obligându-le să reia achitarea porţiei de carne[52].

Încasând importante sume băneşti de la Divane, administraţia militară rusă căuta şi alte surse de aprovizionare a armatei cu carne şi tot în interiorul principatelor. Ocupând, de exemplu, raiaua Brăila, armata rusă a capturat de la locuitori, printre care se aflau nu numai turci, ci şi români creştini, un mare număr de vite ce au fost sacrificate pentru întreţinerea armatei. Din această captură A. Prozorovski a ordonat la 11 mai 1809 să se dea zilnic fiecărui ostaş din corpul principal al armatei câte un pfund de carne în natură pe parcursul întregii luni în

[47] Ibidem, d. 3 352, f. 4v-5.
[48] Ibidem, d. 4 268, f. 261.
[49] Ibidem, d. 2 286, f. 1 160.
[50] Ibidem, d. 3 322, f. 7.
[51] Ibidem, f. 72v-74v.
[52] Ibidem, d. 3 248, f. 1 208-1 209.

curs, iar banii livraţi regimentelor pentru procurarea cărnii să fie reţinuţi[53], făcând în acest mod importante economii financiare.

Pentru a obţine noi beneficii, administraţia rusă mai folosea şi următorul tertip. Este ştiut că banii pentru porţia de carne şi cea de vin erau repartizaţi regimentelor, care procurau produsele fie de la marchitanii ce aprovizionau armata, fie de la populaţia locală conform preţurilor libere. Deşi nu aveau nici un drept să se amestece în afacerile comerciale interne, administratorii ruşi, totuşi, o făceau în modul cel mai direct. Astfel, în septembrie 1809 o oca de carne de vită era vândută la Galaţi cu preţul de 9 parale, o vadră de vin alcoolizat cu vodcă cu 12 lei, iar 100 ocale de sare la preţul de 6 lei. Aici staţiona flota fluvială dunăreană a Rusiei care numai într-o jumătate de an folosea 1 800 de vedre de rachiu. Comandantului armatei ruse i s-a părut că preţurile sunt prea mari şi a ordonat ca la carnea de vită preţul să fie micşorat până la 8 parale, 100 ocale de sare să se vândă cu 5 lei şi să fie găsit vin mai ieftin[54], iar Kuşnikov, la rândul său, a ordonat ispravnicului ţinutului Covurlui, în componenţa căruia intrau Galaţii, ca vinul pentru flota rusească să se vândă la preţul de 2 ruble şi 50 copeici de argint vadra, precum îl vindeau marchitanii[55], adică la un preţ cu mult mai scăzut.

Metodele de jaf practicate de administratorii ruşi erau diverse. În acest sens merită atenţie schimbul valutar. Mai întâi vom aminti că pe piaţa internă a Rusiei circulau bani de hârtie, aşa-numitele ruble în asignaţii, care în afara hotarelor nu erau nici cotate şi nici cerute. De aceea pentru diverse operaţiuni financiare în scopul aprovizionării armatei ruse, pentru plătirea salariilor militarilor ruşi şi subvenţionarea operaţiunilor de spionaj pe teritoriul principatelor era folosită rubla rusească de argint şi cervonţul de aur. O bună parte din aceşti bani ajungeau în pungile negustorilor, comercianţilor, arendaşilor, concesionarilor şi altor persoane implicate în operaţii economico-financiare. Aceşti bani nu erau deloc puţini. Conform calculelor ministrului de finanţe al Rusiei, Guriev, din momentul intrării armatei ruse în principate şi până în luna ianuarie 1811 în posesia locuitorilor acestora au intrat până la 20 milioane ruble ruseşti de argint.[56] La sfârşitul anului 1810 – începutul lui 1811 haznaua rusească întâmpina mari dificultăţi din cauza lipsei banilor de aur şi argint. Din această cauză a apărut şi planul de a scoate o parte din bani din principate prin schimbarea lor pe asignaţii şi prin intermediul realizării unui împrumut intern în Moldova şi Ţara Românească. Ţarul Alexandru I a aprobat planul discutat în prealabil în şedinţa Consiliului de stat de Petersburg, care l-a împuternicit pe ministrul de finanţe Guriev să afle mai întâi părerea generalului Kamenski, comandantul armatei ruse din principate. Conform planului, preşedinţii Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti urmau să realizeze un împrumut intern în valută rusească de aur şi argint de la trei până la patru milioane, acordând mână liberă Divanelor să impună întreaga populaţie sau anumite categorii sociale, în

[53] Ibidem, d. 612, f. 54.
[54] Ibidem, d. 389, f. 1-1v.
[55] Ibidem, f. 4.
[56] Ibidem, d. 2 304, f. 6.

dependenţă de averea lor, să procure obligaţiunile emise de către ministerul de finanţe al Rusiei, pe un termen de patru ani cu o dobândă anuală de 6%. Realizarea împrumutului urma să fie terminată în decursul a 3 luni. La sfârşul primilor doi ani să fie plătită posesorilor de obligaţiuni numai dobânda, la sfârşitul celui de-al treilea an să fie restituit jumătate din împrumut, iar la sfârşitul celui de-al patrulea restul împrumutului cu tot cu procente. Concomitent Guriev mai propunea să se ia de la locuitori provizii şi furaje pentru armată, acestea fiind achitate în asignaţii, din lipsa banilor de aur şi argint. Acţiunea ar fi contribuit la răspândirea banilor ruseşti de hârtie în principate şi ar fi micşorat necesităţile în valută de aur şi argint. Guriev considera că împrumutul poate fi realizat cu succes şi îl considera aproape ca o „binefacere" pentru principate[57].

În cazul realizării împrumutului în întregime, locuitorii principatelor urmau să plătească 12 960 mii lei, conform cursului rublei ruseşti de argint, ceea ce constituia o sumă enormă. Din cauza situaţiei economice dezastruoase a populaţiei, „operaţiunea" era din capul locului sortită eşecului. Primind indicaţiile lui Guriev, Kamenski a solicitat, la rândul său, opinia lui Krasno-Milaşevici, care a constatat „nu numai greutăţi extraordinare, ci chiar imposibilitatea realizării împrumutului", că împrejurările sunt de aşa natură, încât „nu admit nici gândul de a stabili o nouă dare bănească din partea păturilor de jos ale populaţiei, chiar şi cu asigurările că banii vor fi restituiţi cu procente". Referitor la boieri şi negustori, Krasno-Milaşevici nu era sigur că aceştia vor fi de acord să dea bani în mod voluntar, constatând că în rândul acestora „dacă şi sunt persoane devotate nouă (adică Rusiei – *n.n.*), acestea sunt foarte puţine" şi anume din această cauză „aproape că nu au loc donaţii [...] în folosul Rusiei" de la aceste două categorii de populaţie avută. Krasno-Milaşevici mai preciza că oferta celor 6% dobândă anuală nu putea să-i satisfacă pe doritorii de a cumpăra obligaţiunile împrumutului rusesc, căci aceştia, împrumutând banii vistieriei Moldovei se alegeau cu o dobândă de 18% pe an. Mai arăta senatorul că boierii şi clerul nu prea participă la darea contribuţiei şi nici la alte dări, fiind imposibil de a impune să cumpere obligaţiunile, deoarece la ora intrării armatei ruse în principate ţarul le-a promis să le respecte privilegiile şi să le ocrotească averea[58].

Dacă împrumutul rusesc a rămas nerealizat, atunci operaţiunea de schimbare a banilor de aur şi argint contra asignaţii s-a încununat cu succes. Generalul Kamenski comunica lui Krasno-Milaşevici că la Bucureşti şi în alte părţi ale Ţării Româneşti el a dat dispoziţiile corespunzătoare, recomandând să fie aleşi şi în Moldova oameni de nădejde pentru a ţine totul în taină. Mai mult de atât, Kamenski urmărea să obţină din această afacere şi un anumit profit suplimentar pentru haznaua rusă, considerând că operaţiunea de cumpărare a banilor de aur şi argint are sens numai în cazul dacă aceştia vor fi achiziţionaţi la un preţ mai mic decât cel de la Petersburg, cerând să se plătească pentru 9 cervonţi o sută de ruble

[57] Ibidem, f. 5-6v.
[58] Ibidem, d. 2 300, f. 3-5.

asignaţii sau chiar ceva mai puţin[59]. La fel şi preţul rublei de argint trebuia să fie ceva mai mic decât cel din Rusia. În această operaţiune financiară a fost implicat şi generalul Langeron, care raporta senatorului „că cea mai mare parte a bacnotelor trimise de ministerul de finanţe este deja schimbată pe bani de aur [...] şi ne rămâne să aşteptăm, poate se va mări cursul bancnotelor noastre, ca atunci să le schimbăm pe aur şi mai convenabil ca în prezent"[60].

O nouă operaţiune de schimb valutar a fost efectuată în lunile iulie-august 1812, când trupele ruseşti se pregăteau să părăsească principatele. Noul comandant al armatei ruse, amiralul S. Ciceagov, a ordonat lui Krasno-Milaşevici să schimbe în mod secret un milion de bancnote pe monede de aur şi argint în oraşul Iaşi, numind acest schimb „extrem de important şi necesar pentru folosul statului (rus – *n.n.*)", recomandând concomitent o „prudenţă extremă"[61] şi fără vreo publicitate. Câţi bani au fost schimbaţi în total nu se ştie, însă din rapoartele poliţmaistrului oraşului Iaşi, Dicescul, cel care conducea operaţiunea, aflăm că au fost schimbate câteva sute de mii de bancnote[62]

Toate acestea ne demonstrează că guvernul de la Petersburg considera principatele ca o parte componentă a Imperiului rus. O expresie flagrantă a gradului de spoliere a Moldovei şi Ţării Româneşti l-a constituit faptul includerii tuturor veniturilor acestora în sistemul financiar imperial, conform manifestului ţarului Alexandru I, din 2 februarie 1810[63]. Ministerul de finanţe al Rusiei primi dreptul de a dispune de aceste sume şi totodată să ceară dări de seamă privind veniturile principatelor. Deşi această măsură era prevăzută doar începând cu 1 ianuarie 1810, ministrul de finanţe al Rusiei, Guriev, a cerut mai întâi dări de seamă despre toate veniturile şi cheltuielile Moldovei şi Ţării Româneşti de la ocuparea acestora de către armata rusă şi până la 1 ianuarie 1810. Pe Guriev îl interesau categoriile veniturilor, în ce monedă au fost încasate, dacă au mai rămas bani în vistierie, iar de-au rămas ce s-a făcut cu ei, toate categoriile de cheltuieli, ce venituri şi cheltuieli se prevăd pentru anul 1810 fie şi aproximativ, cum are loc adunarea veniturilor în principate, sub administrarea cui se află aceste venituri şi la ce fel de dări de seamă sunt supuşi administratorii[64]. Or, ministrul rus avea nevoie de informaţii pentru a dispune liber şi în modul cel mai convenabil de resursele financiare ale principatelor în procesul de formare a bugetului Rusiei. Krasno-Milaşevici a cerut respectivele informaţii de la Divanele ambelor principate, ordonându-le să prezinte, începând cu 1 ianuarie, raporturi lunare ale vistieriei[65].

[59] Ibidem, d. 2 304, f.1-1v.
[60] Ibidem, f. 19.
[61] Ibidem, d. 3 873, f. 1-1v.
[62] Ibidem, f. 3-13v.
[63] Ibidem, d. 1 604, f. 1.
[64] Ibidem, f. 1-1v.
[65] Ibidem, d. 2 283, f. 10-10v.

Vistieria Moldovei în persoana vistiernicului Iordache Rosetti Roznovanu a prezentat mai întâi raportul de venituri şi cheltuieli pentru perioada anilor 1807-1809. Analiza sa prezintă interes pentru evidenţierea scopului şi modului de folosire a veniturilor Moldovei.

Venituri

1807	– 1 981 072 lei	58 aspri
1808	– 2 534 604	109 aspri
1809	– 2 715 878 lei	37 aspri
Total	– 7 231 555 lei	84 aspri[66]

Tabelul de cheltuieli ale vistieriei Moldovei pentru anul 1807.

1.	Luaţi de către domnul C. Ipsilanti....................	– 457 884 lei	71 aspri
2.	Pentru spitale militare, afară de carele şi alte servicii prestate de Moldova în folosul armatei ruse în mod gratuit	– 227 339 lei	13 aspri
3.	Pentru aprovizionarea armatei ruse cu carne, afară de juncile furnizate armatei ruse fără plată	– 104 206 lei	3 aspri
4.	Plătit concesionarilor menzilurilor conform contractului – 70 000 lei şi peste suma prevăzută în contract în contract 115 mii lei pentru cumpărarea cailor destinaţi accelerării lucrului poştei pe timp de război în legătură cu intrarea armatei ruse în Moldova................	– 185 000 lei	
5.	Plata pentru deplasările funcţionarilor statului şi pentru expediţia poştei ruse.........................	– 156 154 lei	40 aspri
6.	Pentru cumpărarea a 132 cai de poştă, 210 kile de orz şi plata poştaşilor aflaţi în slujbă peste numărul prevăzut în contractul cu concesionarii menzilurilor pentru staţiunile de poştă înfiinţate la ordinul lui A. Prozorovski...	– 10 985 lei	
7.	Folosiţi pentru cumpărarea a 91 704 sferturi de făină, crupe şi orz peste cantităţile furnizate de locuitori fără plată	– 474 317 lei	54 aspri
8.	Plata la doi furnizori pentru proviziile şi furajele luate în timpul intrării armatei ruse în ţară..	– 37 875 lei	

[66] Ibidem, d. 1 604, f. 70v.

9. Plata lemnului de construcţie pentru flotila de la Galaţi, la ordinul lui A. Prozorovski	–	13 414 lei 66 aspri
10. Plata pentru recrutarea voluntarilor.................	–	8 494 lei 60 aspri
11. Pentru cumpărarea fânului destinat cailor militarilor peste cantitatea pregătită fără plată.	–	23 395 lei 105 aspri
12. Cheltuieli pentru artilerie	–	10 480 lei 39 aspri
13. Pentru repararea şi amenajarea caselor destinate cazării ofiţerilor ruşi şi pentru diurna comandanţilor militari	–	6 274 lei 117 aspri
14. Pentru cumpărarea catranului şi păcurii pentru carele care deserveau trupele militare ruse	–	4 143 lei 42 aspri
15. Plata arendei caselor pentru ostaşii bolnavi şi depozitarea muniţiilor	–	5 850 lei
16. Pentru deplasarea funcţionarilor, slujbaşilor şi curierilor militari şi civili	–	26 336 lei 33 aspri
17. Pentru repararea palatului domnesc	–	35 919 lei 111 aspri
18. Alte cheltuieli militare şi civile neprevăzute ...	–	193 001 lei 24 aspri
Total cheltuieli		1 981 072 lei[67]

Din registru rezultă clar că majoritatea covârşitoare a cheltuielilor erau efectuate pentru a satisface necesităţile trupelor ruseşti, însă stabilirea exactă a sumei totale este îngreunată de faptul că în câteva domenii nu sunt delimitate cheltuielile locale de cele făcute în folosul armatei. Astfel, de exemplu, e plata deplasărilor funcţionarilor, slujbaşilor şi curierilor, ca şi a cheltuielilor neprevăzute, neprecizându-se care din ele sunt locale şi care pentru armată. Documentele ne mărturisesc că majoritatea deplasărilor funcţionarilor şi slujbaşilor erau săvârşite fie direct, fie indirect în scopul deservirii trupelor ruseşti, pentru a verifica miile de jalbe venite de la locuitorii şi isprăvnicii ţinuturilor cu privire la fărădelegile săvârşite de militarii ruşi. Curierii şi expediţia poştală aparţineau armatei, iar cheltuielile neprevăzute veneau tot din partea militarilor, şi deci nu mai puţin de două treimi din sumele indicate la punctele 5, 12 şi 14 trebuiesc trecute în contul armatei ruse. Pentru a nu fi suspectaţi de tendenţiozitate, am trecut o treime din aceste sume în contul cheltuielilor efectuate în interes local. Tot aşa şi suma indicată la punctul 10 din lista de mai sus trebuie trecută în contul armatei, regimentele de voluntari fiind create la ordinul comandantului armatei ruse, în interesul şi pentru susţinerea acesteia. Efectuând calculele corespunzătoare stabilim că din suma de 1 981 072 lei reprezentând veniturile vistieriei Moldovei în anul 1807 s-au cheltuit pentru armata rusă 1 399 758 lei, adică circa 70,7%.

[67] Ibidem, d. 1 604, f. 71-71v.

Şi mai mari au fost sumele cheltuite pentru trupele ruseşti în anii următori. Din 2 534 604 lei, care alcătuiesc veniturile Moldovei pe 1808 au fost folosiţi pentru armata rusă 2 378 472[68] lei, ceea ce constituie 94% din toate veniturile, iar din 2 715 878 lei venituri pe 1809, pentru armata rusă au fost irosiţi 2 608 416 lei, ceea ce alcătuia 96,0% din suma totală. Deci, de la intrarea armatei ruse în Moldova şi până la 1 ianuarie 1810 din veniturile vistieriei Moldovei, care alcătuiau 7 231 555 lei, pentru trupele ruseşti au fost irosiţi circa 6 386 646 lei, ori 88,3% din suma totală[69]. În realitate cifra era şi mai mare, căci banii luaţi din vistierie în anul 1807 de către domnul C. Ipsilanti au fost cheltuiţi parţial tot de către trupele ruse. Menţionăm că toţi aceşti bani erau luaţi în afară de alte dări gratuite, în natură, sub formă de provizii, furaje şi alte corvezi şi prestaţii.

Dar nici asta nu e totul. Vistieria Moldovei mai avea o categorie de venituri, care se acumulau în casieria răsurilor, şi aceşti bani erau destinaţi în exclusivitate pentru remunerarea dregătorilor şi a funcţionarilor statului. Administraţia rusească lua şi din aceşti bani. În anii 1807-1809, casieria răsurilor a acumulat o sumă de 2 204 352 lei. În acelaşi interval de timp, din aceştia au fost luaţi la indicaţia senatorului S. Kuşnikov 393 082 lei[70]. Este adevărat că în anii următori au fost cazuri în care banii luaţi din casieria răsurilor s-au restituit, însă aceasta s-a întâmplat rar, mai ales atunci când nu existau suficienţi bani pentru plata lefilor dregătorilor şi ale funcţionarilor locali şi militari.

Tot aşa şi în Muntenia. Conform dării de seamă a Divanului, vistieria era obligată să adune următoarele venituri calculate în prealabil[71]:

1907	De la 1 iunie până la 31 decembrie (înainte de 1 iunie veniturile erau puse la dispoziţia domnitorului C. Ipsilanti):	–	3 538 612 lei	8 parale
1908	....	–	4 388 042 lei	2 parale
1909	....	–	4 544 756 lei	24 parale
Total:			12 471 410 lei	34 parale

Au rămas însă neadunaţi 685 501 lei. De la oamenii fugari, contribuabilii insolvabili şi lucrătorii de la ocne 648 699 lei şi 36 802 lei din cauza micşorării veniturilor vamale cauzate de interzicerea trecerii libere a negustorilor peste frontiere. Deci venitul total real al Munteniei pe anii 1807-1809 a fost de 11 785 909 lei[72]. În perioada menţionată au fost folosiţi pentru necesităţile militare 9 593 021 lei[73]. Pentru necesităţile locale ale ţării au fost folosiţi 2 798 897 lei[74]. Deci pentru necesităţile militare şi locale au fost cheltuiţi în anii 1807-1809 în

[68] Ibidem, f. 71 a – 71 a v.
[69] Ibidem, f. 72-72v.
[70] Ibidem, f. 59-64.
[71] Ibidem, d. 1 604, f. 14-21v.
[72] Ibidem, f. 21v.
[73] Ibidem, f. 23.
[74] Ibidem, f. 23v.

total 12 391 918 lei. Dacă vom scădea din această sumă venitul real de 11 785 909 lei, vom constata un deficit de 606 009 lei[75], la care mai trebuiau adăugaţi 345 525 lei rămaşi datorie pentru spitale şi porţia de carne din anul 1909. Or, deficitul total alcătuia 951 534 lei[76]. Deci din suma veniturilor reale, cota folosită în scopuri militare a alcătuit 81,4%, dar dacă vom adăuga datoriile pentru spitale şi porţia de carne procentul va fi şi mai mare – 84,3%.

Problema veniturilor şi cheltuielilor Munteniei în perioada 1 ianuarie 1810 – 2 octombrie 1812 poate fi elucidată doar în cadrul expunerii şi analizei divergenţelor şi relaţiilor extrem de tensionate dintre administraţia rusă şi Divanul de la Bucureşti, care depunea eforturi pentru a stăvili cât de cât poftele ruşilor, ceea ce ar ocupa prea mult spaţiu. Putem doar menţiona că veniturile Munteniei erau mai mari decât ale Moldovei, deci şi cheltuielile pentru armata rusă erau mai mari. Drept exemplu ne pot servi datele pe 1811:

Venituri	– 7 543 787,75 lei
Cheltuieli	– 6 330 440,70 lei
Excedent	1 213 347,50 lei[77]

Cheltuielile se repartizează în felul următor:

Cheltuieli militare..	– 4 412 073,12 lei[78]
Cheltuieli ale ţării	– 627 017,42 lei[79]
Datorii militare restituite...................................	– 1 296 350,00 lei[80]

Dat fiind faptul că Rusia a inclus toate veniturile Principatelor în sistemul său financiar, excedentul bugetar aparţinea tot haznalei ruse şi deci din toate veniturile Munteniei pe 1811, 6 916 770,33 lei, sau 91,7% au revenit Rusiei.

Începând cu anul 1810, veniturile principatelor, incluse fiind ca parte componentă a finanţelor Rusiei, erau folosite în întregime conform indicaţiilor administratorilor ruşi. Veniturile Moldovei au alcătuit, în 1810, 3 187 374 lei[81], inclusiv 827 314 lei impozit extraordinar pentru contribuţia de pâine, din care numai 163 922[82], adică circa 5%, au fost cheltuiţi pentru necesităţile locale, adică pentru deplasările curierilor, funcţionarilor, lipcanilor, pentru repararea palatului domnesc şi alte cheltuieli neprevăzute, care erau legate tot de satisfacerea intereselor armatei ruse. De exemplu, în palatul domnesc se aflau organele administraţiei ruse, mai apoi acesta a fost transformat în spital militar. Din venitul

[75] Ibidem.
[76] Ibidem, f. 24.
[77] T. G. Bulat, *Veniturile şi cheltuielile Ţărilor Româneşti între anii 1810-1812*, în „Arhivele Basarabiei", 1934, nr. 2, p. 146.
[78] *Ibidem*, p. 149.
[79] *Ibidem*, p.150.
[80] *Ibidem*.
[81] A.N.R.M., F.1, inv.1, d. 1 604, f. 255v, 260.
[82] Ibidem, f. 252.

Moldovei de 4 179 411 lei[83] în anul 1811 pentru necesităţile directe ale armatei au fost folosiţi 3 537 944 lei, ceea ce alcătuia 84,7%, iar pentru necesităţi locale au fost cheltuiţi numai 641 467 lei[84].

La 2 octombrie 1812 armata rusă urma să părăsească Principatele Române conform prevederilor tratatului de la Bucureşti. Vistieria Moldovei a fost obligată să facă totalurile veniturilor pentru lunile ianuarie-septembrie 1812. În rezultat s-a constatat că venitul alcătuia 2 512 600 lei, din care au fost cheltuiţi pentru armată 1 950 635 lei, pentru necesităţile locale 272 399 şi mai rămâneau 289 566 lei, care au fost predaţi autorităţilor ruse[85]. Deci, la 2 octombrie 1812, când trupele ruse părăseau Moldova, în vistieria acesteia nu a rămas nici un leu, nici o para. Ba mai mult. Până la 2 octombrie vistieria n-a reuşit să adune veniturile vamei pentru luna septembrie. Krasno-Milaşevici a cerut şi aceşti bani informând administratorul consulatului rus de la Iaşi Pizani că de la Divanul Moldovei trebuie să fie adusă taxa vamală pentru luna septembrie, sau aşa-zisa vamă, ordonându-i să primească aceşti bani şi să-i păstreze până la o dispoziţie specială a lui Ciceagov[86]. Într-adevăr, la sfârşitul lunii octombrie 1812 administratorului consulatului rus din Iaşi i s-au transmis 12 098 lei şi 43 parale – veniturile vamei pentru luna septembrie[87]. Deci, armata rusă era departe, în Rusia, iar Divanul Moldovei continua să-şi achite „datoriile” faţă de guvernul rus.

Datele statistice ne arată că odată cu creşterea veniturilor vistieriei Moldovei creşteau şi cheltuielile militare:

Tăbliţa nr. 1

Anul	Veniturile	Cheltuielile militare	
1907	1 981 072 lei	1 399 758 lei	70,7%
1908	2 534 604 lei	2 378 472 lei	94%
1909	2 715 878 lei	2 608 416 lei	96,0%
1910	3 187 374 lei	3 023 452 lei	94,8%
1911	4 179 411 lei	3 537 944 lei	84,6%
1912	2 512 600 lei	2 240 201* lei	89,2%
Total	17 110 939 lei	15 188 243 lei	88,8%

Conform cifrelor de mai sus, în anii 1807–1812 88,8% din veniturile Moldovei se aloca pentru satisfacerea necesităţilor armatei ruse.

Din ce surse erau adunate veniturile şi din ce cauză acestea creşteau? Mai ales în condiţiile războiului ruso-turc, când comerţul cu posesiunile turceşti era interzis, comerţul cu posesiunile austriece limitat, alteori chiar interzis, iar

83 Ibidem, d. 3 622, f. 14v, d. 3 639, f. 63
84 Ibidem, d. 3 639, f. 63.
85 Ibidem, d. 3 312, f. 159v, 160.
86 Ibidem, d. 4 269, f. 1 142v-1 143.
87 Ibidem, f. 1 142v-1 143, 1 221v, 1 242v.
* Inclusiv excedentul bugetar în sumă de 289 566 lei trimişi în numerar autorităţilor ruse.

comerţul cu Rusia prejudiciat prin închiderea în anul 1810 a tuturor vămilor, cu excepţia celei de la Dubăsari, extrem de neconvenabilă pentru exportul mărfurilor Moldovei din cauza depărtării acesteia de drumurile comerciale tradiţionale. Pentru a răspunde la întrebare vom prezenta sumele şi cotele de venituri ale vistieriei Moldovei pentru anul 1811, de care dispunem:

Bir încasat de la birnicii care locuiau în oraşe şi de la evreii care locuiau la sate	–	42 029 lei
De la birnicii care locuiau în sate pentru casieria răsurilor	–	459 496 lei
De la toţi birnicii Moldovei pentru aprovizionarea trupelor ruse cu porţie de carne	–	351 740 lei
De la mazili şi ruptaşi impozitul vistieriei	–	49 967 lei
De la dughene şi cârciumi situate în oraşe şi orăşele	–	46 595 lei
Răsura de la birnicii orăşeni şi de la evreii care locuiau la sate, de la mazili şi ruptaşi şi de la dughene şi cârciume	–	51 971 lei
De la ruptele de vistierie, sârbi şi negustorii hrisoveliţi	–	44 168 lei
De la evreii hrisoveliţi din oraşe şi orăşele	–	45 010 lei
De la ţiganii domneşti	–	104 304 lei
De la locuitorii suburbiilor cetăţilor basarabene: Tighina (Bender), Akkerman, Chilia	–	8 548 lei
De la locuitorii suburbiilor cetăţii Hotin	–	4 630 lei
De la darea în arendă a unor moşii din ţinutul Hotin, stăpânii cărora încă nu s-au prezentat	–	14 443 lei
De la toate categoriile populaţiei Moldovei pentru procurarea pâinii impuse Moldovei în calitate de contribuţie, destinată întreţinerii trupelor ruse	–	990 064 lei
De la darea în arendă a goştinei (impozit pe oi) a câte 4 parale şi un aspru pentru fiecare ovină	–	177 000 lei
Dare adiţională la goştină pentru întreţinerea menzilurilor şi staţiunilor poştale	–	212 396 lei
De la arendaşul dijmei pentru porci şi stupi	–	156 000 lei
De la arendaşul vădrăritului a câte o para şi un aspru de la fiecare vadră de vin	–	305 000 lei
De la arenaşul ocnelor	–	120 000 lei
De la arendaşul veniturilor vamale	–	336 050 lei
De la aredaşul cvitei a câte 60 parale pentru fiecare vadră de rachiu şi vin alcolizat importat în Moldova	–	220 000 lei

De la arendaşul veniturilor olaturilor basarabene (Bender, Akkerman, Chilia, Căuşeni etc.)	–	310 000 lei
De la arendaşii dijmei, goştinei şi vădrăritului vărsaţi în casieria răsurilor pentru binefaceri	–	130 000 lei
Total	–	4 179 411[88] lei

Principalele surse de creştere a veniturilor vistieriei erau două: impozitele asupra populaţiei şi creşterea preţului dării în arendă concesională a impozitelor adunate de la populaţie precum: goştina, dijma, vădrăritul, ocnele, vama, cvita şi veniturile din olaturile Basarabiei.

Iată câteva cifre care ne ilustrează creşterea preţului arendei:

	1805[89]	1811[90]
Goştina	172 500 lei	389 396 lei
Dijma	130 000 lei	156 000 lei
Vădrăritul	156 000 lei	305 000 lei
Ocnele	200 000 lei	120 000 lei
Vama	231 000 lei	336 050 lei
Cvita	80 000 lei	220 000 lei
Total	969 500 lei	1 526 446 lei

Deci, preţul dării în arendă a acestor impozite a crescut considerabil cu excepţia ocnelor, care de regulă aduceau un venit cu mult mai mare, însă interzicerea exportului mărfurilor, inclusiv cea a sării moldoveneşti în Rusia prin toate vămile de la Nistru, afară de cea de la Dubăsari, a cauzat arendaşului ocnelor pagube importante, impunându-l să rezilieze contractul cu Divanul, pricinuind pierderi vistieriei. Această creştere a preţurilor de arendă sporea gradul de exploatare a locuitorilor. Or, creşteau şi impozitele asupra populaţiei. Sporirea veniturilor vistieriei în anul 1810 faţă de 1809 a avut loc în fond din cauza adunării de la populaţie a unui impozit suplimentar de 827 314[91] lei pentru cumpărarea contribuţiei de pâine impusă de ţarul Alexandru I, iar veniturile pe 1811 s-au majorat în comparaţie cu cele din 1810 tot din cauza strângerii de la populaţie a unui impozit extraordinar de 990 064 lei[92] în acelaşi scop.

Şi mai mari erau veniturile Munteniei de la darea în arendă a încasării impozitelor. Drept exemplu ne pot servi datele pentru 1811[93].

88 Ţentrel'nîi gosudarstvennîi voenno-istoriceskii Arhiv (g. Moskva), F. Moldavskaia armia, sveazca 61, d. 26, ff. 53-56 (în continuare Ţ.G.V.I.A.).

89 A.N.R.M., F. 1, inv. 1, d. 3 622, f. 8v.

90 Ibidem, f. 14-14v.

91 Ibidem, d. 1 604, f. 260.

92 Ibidem, d. 3 622, f. 14.

93 Ibidem, d. 3 639, f. 111.

Dijmărit	311 000 lei
Vinărit	850 000 lei
Vama	460 500 lei
Ocnele	325 500 lei
Oierit	802 000 lei
Total	2 749 000 lei

Am stabilit că începând cu anul 1810 toate veniturile Moldovei au fost incluse în componenţa veniturilor Rusiei şi erau folosite pentru întreţinerea armatei ruse de ocupaţie. Afară de aceste mari venituri luate cu anasâna, populaţiei Moldovei i se mai impunea un şir de dări şi prestaţii în natură, al căror cost era mai mare decât veniturile vistieriei. Pentru argumentare vom prezenta costul unor dări şi prestaţii pentru anul 1811 calculat cu aproximaţie chiar de către administratorii ruşi:

Cosirea şi transportarea anuală la staţiile de depozitare a 6 milioane de puduri de fân la preţul de 20 parale pudul costa 3 000 000 lei.

Pentru 10 mii de stânjeni de lemne anual furnizate, destinate spitalelor militare din Moldova la preţul de 20 lei stânjenul – 200 000 lei.

Pentru 5 mii stânjeni de lemne anual livraţi pentru casele în care erau încartiruiţi militarii – 100 000 lei.

Pentru 1 100 stoguri de fân livrat menzilurilor şi staţiunilor poştale la preţul de 226 lei stogul –248 600 lei.

Pentru întreţinerea de către locuitori a 1 100 de surugii, plătindu-se fiecăruia câte 400 lei ... 440 000 lei.

Pentru transportarea proviziilor, furajelor şi a altor poveri militare de către locuitori la un preţ moderat ... 800 000 lei. Aceste cifre alcătuiesc împreună suma de 4 788 600 lei, deci mai mult decât veniturile, la care dacă adăugăm veniturile vistieriei – 4 179 411 obţinem suma de 8 968 011 lei[94]. În document este menţionat un şir de dări şi prestaţii în natură, al căror preţ n-a fost calculat: lemnul livrat fără plată de către Moldova pentru repararea cetăţilor Hotin, Ismail, Brăila, Chilia, Tighina (Bender), salahorii pentru repararea acestor cetăţi, care deşi primeau plată mai mică decât li se cuvenea totuşi aceasta alcătuia o sumă importantă, magaziile construite pretutindeni pentru depozitarea proviziilor, muniţiilor, armamentului – la Iaşi, Bârlad, Tecuci, Focşani, Galaţi, Soroca, Movilău, Bălţi şi în alte localităţi ar alcătui o lungime de 5 mii de stânjeni, afară de crearea şi repararea staţiunilor poştale şi a drumurilor, construirea şoproanelor pentru artilerie, a grajdurilor pentru caii armatei, afară de ruinarea populaţiei locale din cauza transporturilor pe timp de iarnă din anii trecuţi, care dacă ar fi fost calculate ar alcătui o sumă importantă, şi afară de alte mici şi necontenite reparaţii[95]. Deci înseşi administratorii ruşi recunoşteau că aceste dări şi încă multe altele prezentau sume importante.

[94] Ibidem, d. 3 622, f. 14v.

[95] Ţ.G.V.I.A., sveazca 61, d. 26, ff. 53-56.

Pentru a evidenţia gradul de exploatare a Moldovei de către adminstraţia rusă vom prezenta câteva date comparative calculate în cancelaria lui Krasno-Milaşevici şi prezentate amiralului S. Ciceagov.

Veniturile Moldovei în anul 1805 în timpul domniei lui Alexandru Moruzi şi veniturile Moldovei din anul 1811 deja prezentate:

Anul 1805

Bir de pebirnici	–	1 813 118 lei*
De la mazili şi ruptaşi privilegiaţi	–	79 714 lei
De la dughene şi cârciumi	–	44 584 lei
De la birnici, mazili, ruptaşi, dughene şi cârciumi pentru casieria răsurei câte 13 parale de la fiecare leu din sumele de mai sus	–	715 281 lei
De la ruptele de vistierie, sârbi şi negustorii străini hrisoveliţi	–	43 169 lei
De la evreii hrisoveliţi	–	53 412 lei
De la ţiganii domneşti	–	20 833 lei
Darea în arendă a încasării diferitelor impozite:		
De la arendaşul goştinei câte 4 parale şi un aspru de la fiecare ovină	–	172 500 lei
De la arendaşul dijmei – impozit pentru stupi şi porci..	–	130 000 lei
De la arendaşul vădrăritului	–	156 000 lei
De la arendaşii dijmei şi vădrăritului se încasa în casieria răsurilor pentru binefaceri	–	103 536 lei
De la arendaşul ocnelor de sare	–	200 000 lei
De la arendaşul veniturilor vamale	–	231 000 lei
De la arendaşul cvitei pentru rachiul şi vinul alcoolizat importat în Moldova din guberniile ruse de peste Nistru	–	80 000 lei
Total	–	3 813 147 lei[96]

Ţinând cont că în anul 1811 administraţia rusă, conform propriilor calcule, lua sub formă de impozite directe, dări şi prestaţii în natură 8 968 011 lei, în realitate suma fiind cu mult mai mare, vom constata o creştere a impozitelor şi dărilor cu nu mai puţin de trei ori în comparaţie cu perioada anterioară ocupaţiei ruse. Trebuie să luăm în consideraţie că numai o anumită parte din veniturile principatelor erau date Porţii Otomane în calitate de haraci şi alte dări, iar cealaltă parte rămânea în ţară. Drept exemplu ne pot servi dările Munteniei către Poarta

* Acest impozit era încasat de la birnicii tuturor ţinuturilor, afară de veniturile ţinutului Botoşani, care aparţineau doamnei – soţiei domnitorului.

[96] Ţ.G.V.I.A., Moldavskaia armia, sveazka 61, d. 26, f. 53-56.

Otomană în anul 1806. Cum menţionează R. Rosetti[97], din 8 663 000 lei constituind venitul Ţării Româneşti în anul 1806, numai 1 613 000 lei sau 18,6% constituiau aşa-zisele beilicuri sau dări de proviziuni pentru Constantinopol, restul intrând în cămara domnească. În comparaţie, aşa cum am arătat deja, în anul 1811 Rusia lua 91,7% din toate veniturile Munteniei. Vom constata deci că preluarea tuturor veniturilor de către administraţia rusă contribuia la o şi mai mare exploatare a populaţiei şi la ruinarea totală a principatelor Moldova şi Ţara Românească.

FINANCIAL POLICY OF RUSSIA IN MOLDOVA AND WALLACHIA IN 1806 – 1812

Abstract

A less known aspect of Roumano-Russian relations is being dealt with, namely the obligation of Moldavia and Wallachia to give financial support to military hospitals. The decision of 1 January 1808 would make it clear that the Divans in the Principalities were to pay an annual sum of 1,136,375 Russian silver roubles each, which amounted to 1,491,492 lei at the exchange rate set by the Russians themselves. Additional financial burdens derived from the obligation to purchase meats, wine and huge amounts of fodder. The sums would actually double, owing to an upward trend in the rate of exchange for the rouble against the leu, an increase in the number of Russian troops dislocated to the Principalities, and the momentum gained in looting activities by Russian superintendents.

[97] R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806-1812*, fascicula IV, Bucureşti, 1909, p. 111.

EVOLUŢII DEMOGRAFICE ÎN BASARABIA ŞI BUCOVINA

POPULAŢIA BASARABIEI ÎN ANUL MARII UNIRI

NICOLAE ENCIU

În anul Unirii, cunoştinţele referitoare la numărul şi componenţa etnică a populaţiei Basarabiei erau doar aproximative. Conform datelor unicului recensământ general al populaţiei Basarabiei, efectuat de administraţia rusească în 1897, populaţia totală a acesteia era de 1 935 412 locuitori, dintre care 1 642 080 sau 84,8% constituia populaţia rurală a guberniei şi 293 332 sau 15,2%, cea urbană. Distribuită pe sexe, populaţia masculină era de 991 239 locuitori, cea feminină fiind de 944 173[1].

Potrivit datelor aceluiaşi recensământ, în totalul populaţiei rurale a Basarabiei românii moldoveni deţineau majoritatea absolută, cu 879 370 de locuitori sau 53,6% din total. Erau apoi urmaţi, la o distanţă considerabilă, de reprezentanţi ai diferitelor minorităţi naţionale, printre care se evidenţiau ucrainenii, cu 333 484 (20,3%) locuitori, evreii – 119 103 (7,3%), bulgarii – 91 654 (5,6%), ruşii – 84 153 (5,1%), germanii – 58 106 (3,5%) şi găgăuzii cu 55 448 (3,4%) locuitori[2].

Raportaţi însă la populaţia totală a Basarabiei, moldovenii deţineau doar majoritatea relativă, cu 920 919 sau 47,6% din total, urmaţi, iarăşi la distanţă considerabilă şi în aproximativ aceeaşi consecutivitate de ucraineni, cu 19,6% din total, evrei (11,8%), ruşi (8,0%), bulgari (5,3%), germani (3,1%) şi găgăuzi (2,9%)[3].

Se va avea în vedere că programul recensământului din 1897 nu a avut scopul determinării originii etnice a populaţiei Basarabiei, ci a cuprins formulări care conţineau doar elemente de apreciere indirectă a componenţei etnice şi anume: cetăţenia, religia şi limba maternă[4]. Caracterul nesigur, precar al datelor recensământului din 1897 a fost remarcat nu numai de cercetătorii români, ci şi de statisticienii ruşi[5], care au învederat că „programul acestuia a constituit o oglindire elocventă a scopului urmărit la efectuarea recensământului, intenţia utilizării rezultatelor acestuia în interese de clasă, ale militarismului şi şovinismului naţiunii dominante". V. K. Voblîi şi P. I. Pustohod considerau o eroare deosebit de gravă

[1] *Pervaia vseobşciaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii, 1897.* III: *Bessarabskaia guberniia*, Moscova, 1905, p. XIII.

[2] *Naselenie SSSR Spravočnik*, p. 22-23.

[3] *Pervaia vseobsciaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii...* p. XXI.

[4] Arhivele statului, Bucureşti, fond Dr. Sabin Manuilă, X/IOI/1933, f. 1.

[5] Vezi: *Perepis naseleniia* în *BSE* red. princip. O. Iu. Schmidt, t. 45, Moscova, 1940, p. 21-22.

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 795 – 806, 1995

omiterea, din chestionarul acelui recensământ, a întrebării atât de importante cum este apartenenţa naţională[6].

Pornind de la recensământul din 28 ianuarie 1897 şi în continuare, până la declanşarea primului război mondial, calcularea numărului şi a componenţei etnice a populaţiei Basarabiei s-a efectuat prin simpla adăugare a sporului natural al populaţiei, ignorându-se importantele, cu grave consecinţe pentru starea demografică, mişcări migratorii ce aveau loc în cadrul provinciei.

În baza unor astfel de calcule, ultima statistică oficială a Rusiei ţariste indică pentru Basarabia o populaţie totală de 2 686 600 locuitori, estimată la 1 ianuarie 1915[7]. Cifra dată, aşa cum a fost menţionat, constituie rezultatul unor evaluări efectuate în baza recensământului din 1897, pe de o parte, şi a ratei excedentului natural al populaţiei, pe de alta. Însă, serioase modificări în numărul, componenţa etnică şi structura pe sexe a populaţiei Basarabiei s-au produs în urma primului război mondial, care a antrenat pe fronturile ruseşti mai mult de 300 000 de basarabeni[8], ceea ce constituia 24,7–25,5% din numărul total al populaţiei masculine, sau 10,1–10,4% din totalul populaţiei rurale[9]. Aceste evenimente au influenţat puternic principalele fenomene demografice ale populaţiei, manifestându-se printr-o mortalitate sporită, natalitate scăzută şi, respectiv, printr-un excedent natural redus ori chiar inexistent.

Din considerentele expuse, reprezentanţii mişcării de eliberare naţională din Basarabia au arătat, cu legitimă justificare că „numărarea oficială care a avut loc la 1897, a arătat cum duşmanii moldovenilor au făcut toate chipurile, ca să dovedească lumei că moldovenii sunt puţini şi astfel să nu le socotească de loc drepturile naţionale"[10]. Din aceleaşi considerente, deja după realizarea actului Unirii, s-a apreciat că „va fi o lucrare foarte de folos" „numărătoarea de nou şi foarte cu grijă a locuitorilor ţării, arătând care e adevărul asupra numărului moldovenilor (românilor) şi cel al celorlalte naţii"[11].

Intenţia realizării unui recensământ general al populaţiei noii Românii în perioada imediat următoare actului Unirii din 1918 este atestată prin apariţia, în 1921, la Bucureşti a unei lucrări oficiale în care se menţiona că „un recensement général de la population de la Roumanie Nouvelle est actuellement à l'étude. Il aura lieu vraisemblablement au cours de cette année"[12]. Acelaşi fapt este adeverit şi de directorul Institutului Central de statistică al României, dr. S. Manuilă, care relata, la 1930, că „un recensământ general al populaţiei din ţara întreagă urma să

[6] B. K. Boblîi, *P. I. Pustohod, Perepisi naseleniia. Ih istoriia i organizatiia*, Moscova, Leningrad, 1940, p. 98-99.

[7] Vezi: L. S. Berg, *Naselenie Bessarabii etnografičeskii sostav i cislennost*, Petrograd, 1923, p. 9.

[8] Vezi: M. Hristescu, *Câteva chestiuni de statistică militară*, în „Buletinul statistic al României", 1927, nr. 1, p. 127-128.

[9] H. K. Moghilianski, *Iz itogov selskohoziaistvennoi perepisi*, 1916, Chişinău, 1918, p. 10.

[10] „Cuvânt Moldovenesc" din 2 iulie 1917.

[11] „Cuvânt Moldovenesc" din 2 (15) septembrie 1918.

[12] *La Roumanie économique*, Bucarest, 1921, p. 6.

se facă în primii ani după război", „spre a se putea stabili cât mai exact situaţia locuitorilor în urma încorporării provinciilor româneşti liberate de sub dominaţiunile străine"[13].

Or, cu toate că în România interbelică a fost profund conştientizat faptul că „numai o amănunţită şi exactă cunoaştere a diferitelor forme ale vieţii naţiunei poate sta la baza unei opere politice durabile"[14], evenimentele revoluţionare din acea perioadă şi, mai cu seamă, situaţia financiară precară a ţării au făcut imposibilă realizarea unui recensământ general[15]. De aceea, s-a procedat iniţial la realizarea legilor pentru unificarea legislativă şi administrativă, pentru ca doar la 1930 „să se poată îndeplini cu uşurinţă şi cu conştiinţa răspunderii operaţiile grele ale unui recensământ"[16]. Până la 1930, pentru stabilirea numărului şi a structurii etnice a populaţiei s-a făcut apel la date parţiale, la anchete speciale, la aprecieri directe ori indirecte şi la datele din numărătoarea populaţiei efectuată în 1927 prin organele Ministerului de Interne[17].

În acest mod , România, deci şi Basarabia în speţă, a fost guvernată fără ca până la 1930 să se cunoască structura populaţiei şi a economiei sale. Nerealizat din cauza lipsei mijloacelor financiare, tergiversarea recensământului a pricinuit ţării numeroase pagube materiale şi morale, nefiind cunoscut cu exactitate nici chiar numărul total al populaţiei[18]. Până la recensământul din 1930, nimeni nu putea afirma cu certitudine care este numărul total sau componenţa etnică a populaţiei României întregite[19]. Din motivele expuse, practic toţi cercetătorii care şi-au propus să studieze fenomenele demografice din România în primii ani după Marea Unire, menţionau în mod invariabil: „nu am avut putinţa să analizăm fenomenele demografice ale ţării noastre înainte de anul 1920, din pricina lipsei datelor statistice din timpul războiului (...)"[20].

Sub aspectul cunoaşterii stării demografice, Basarabia se afla printre noile provincii în condiţiile cele mai dezavantajoase, aici dominând un adevărat „haos al documentelor statistice"[21]. „Ceea ce este foarte greu pentru Basarabia, spre deosebire de celelalte provincii româneşti – menţiona E. N. Giurgea, directorul statisticii din Basarabia –, este că nu avem aci făcut un recensământ al populaţiei, care să ne determine exact numărul locuitorilor care se găsesc în această provincie"[22].

[13] Arh. St. Bucureşti, fond Dr. Sabin Manuilă, X/45/1930, f. 12.
[14] Ibidem, X/40/1930, f. 3.
[15] Ibidem, X/143/1939, f. 2.
[16] Ibidem, X/40/1930, f. 3. verso; X/45/1930, f. 4.
[17] Vezi: D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iaşi, 1980, p. 50-51; Arh. St. Bucureşti, fond Dr. Sabin Manuilă, X/98/1933-1937, f. 2.
[18] Arh. St., Bucureşti, fond Dr. Sabin Mănuilă, X/143/1939, f. 1, 2.
[19] Ibidem, X/94/1932. f. 1.
[20] Dr. S. Manuilă şi M. Georgescu, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 156.
[21] Emm. de Martonne, *Préface*, în: G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, 1920, p. VI-VII.
[22] *Dicţionarul statistic al Basarabiei*, Chişinău, 1923, p. II.

Situaţia dată a avut serioase efecte asupra ritmului şi corectitudinii realizării reformei agrare din Basarabia în 1918-1924, membrii comisiei agrare a Sfatului Ţării mărturisind, în repetate rânduri, lipsa datelor statistice „neapărat trebuitoare pentru reforma agrară"[23]. „E mare nevoie de date statistice în lucrările Dvs. (ale comisiei agrare a Sfatului Ţării. – n.n.) şi deşi s-au cheltuit până acum 387 000 ruble, nu s-a făcut mai nimic (...)", menţiona prof. Gh. Murgoci în cadrul şedinţei comisiei agrare din 11 august 1918[24].

Aceeaşi lipsă a datelor statistice referitoare la numărul şi componenţa etnică a populaţiei Basarabiei a generat numeroase speculaţii, iniţial vehiculate în cadrul dezbaterilor din Sfatul Ţării de către reprezentanţii opoziţiei[25], recepţionate apoi de istoriografia sovietică de coloratură bolşevică, privitoare la componenţa etnică şi raportul de forţe din Sfatul Ţării, tăgăduindu-i-se în acest mod autoritatea şi legalitatea actelor juridice adoptate[26].

În lipsa unor statistici sigure, cercetătorii au recurs, fireşte, la estimări proprii, provocând o enormă diversitate de opinii, atât asupra numărului populaţiei Basarabiei, cât şi a componenţei sale etnice. Astfel, organul P.N.M. „Cuvânt Moldovenesc" în numărul din 3 mai 1913 informa cititorii că populaţia totală a Basarabiei ar fi de „vreo 2 800 000 de locuitori"[27], pentru a o rectifica la 2 600 000 în numărul din 8(21) noiembrie al aceluiaşi an[28], fără a specifica nici în primul, nici în cel de-al doilea caz metoda evaluării acestor cifre ori sursele uzitate. Referitor la structura etnică a populaţiei Basarabiei, acelaşi cotidian estima că aici locuiesc „cam de 3 ori mai mulţi moldoveni decât alte neamuri"[29], ştiindu-se, conform altor evaluări, că numărul moldovenilor în Basarabia era de peste un milion[30].

Analiza datelor statistice inserate în paginile ziarelor menţionate conduce la constatarea că la baza aprecierilor colegiilor din redacţiile vizate a stat „Harta etnografică a Basarabiei", întocmită de A. Nour în 1916, în care numărul populaţiei totale a Basarabiei era estimat la circa 3 000 000 locuitori, iar componenţa etnică a populaţiei era apreciată în felul în care urmează: români – 70,25%, ucraineni – 10,78%, evrei – 9,30%, alte etnii – 9,70%[31].

Cu toate acestea, pertractarea problemei numărului şi a componenţei etnice a populaţiei Basarabiei s-a desfăşurat, în acea perioadă, nu atât în paginile ziarelor,

[23] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 727, inv. 1, dos. 17, partea I, f. 142

[24] Ibidem, f. 146 verso.

[25] Ibidem, fond 727, inv. 2, dos. 21, partea I, f. 114 verso, 117; partea II, f. 259-262.

[26] Ibidem, fond 727, inv. 2, dos. 21, partea II, f. 260 verso; B. Dembo. *Ţifrî obviniaiut* în „Krasnaia Bessarabiia", 1936, nr. 4, (106). C. 2.

[27] „Cuvânt Moldovenesc" din 3 mai 1918.

[28] „Cuvânt Moldovenesc" din 8(21) noiembrie 1918.

[29] „Cuvânt Moldovenesc" din 18 februarie 1918.

[30] „Svobodnaia Bessarabiia", 23 aprilie 1917.

[31] Vezi: I. G. Pelivan, *L'état économique de la Bessarabie*, Paris, 1920, p. 34-35; I. Nistor, *Basarabia sub dominaţiunea românească*, Cernăuţi, 1938, p. 7; A.N.R.M., fond 691, inv. 1, dos. 1, vol. 1, f. 9.

cât între reprezentaţii istoriografiei naţionale şi ai celei bolşevice, ultimii imprimându-i o pregnantă semnificaţie politică. Disensiunile, care au degenerat ulterior într-un adevărat conflict, s-au produs odată cu încheierea recensământului agricol din 1917, iniţiat de guvernul provizoriu din Petrograd „în scopul rezolvării problemei agrare” şi, concomitent cu aceasta, a studierii populaţiei înseşi, deoarece „sub vechiul regim, nu s-au preocupat de bunăstarea poporului, lui i-a fost camuflat adevărul (...)”. Ziarul „Basarabia Liberă” relata, pe bună dreptate, că „încă în preajma declanşării războiului, (...) mulţi rămâneau stupefiaţi de primitivismul clasic al Rusiei în domeniul cercetării statistice a ţării”[32].

În momentul în care s-a început centralizarea materialelor recensământului, la Petrograd a izbucnit o nouă revoluţie, în urma căreia puterea de stat a fost acaparată de către partidul bolşevicilor. În consecinţă, materialele acelui recensământ au suferit „o adevărată debandadă”, deoarece „ multe din fişe s-au pierdut, iar multe dintre ele nici nu fuseseră completate de către locuitori, aşa încât în unele judeţe lipseau părţi din comune sau din plăşi”[33].Cu toate acestea, conducerea zemstvei guberniale în frunte cu N. K. Moghileanski a insistat asupra centralizării şi publicării materialelor recensământului, fiind bine cunoscut faptul că „tocmai din regiunile cele mai româneşti lipsea material mai mult”[34]. Cu justificată dreptate, E. N. Giurgea menţiona că „ceea ce s-a cheltuit (pentru publicarea datelor provizorii ale recensământului. – n.ns.) au fost bani zadarnici, deoarece lucrul executat nu prezintă nici o importanţă”[35]. Or, recensământul agricol din 1917 nu putea oferi imaginea veridică a stării populaţiei Basarabiei, ci numai cea a populaţiei rurale, fiind şi ea grav escamotată.

Materialele recensământului din 1917 fiind abandonate, începând cu luna august a aceluiaşi an, din însărcinarea guvernului român, un grup de savanţi condus de prof. Gh. Murgoci, din care făcea parte şi E. N. Giurgea, a iniţiat elaborarea unui studiu etnografic al Basarabiei, lucrând în unul din laboratoarele prof. A. I. Nabokih de la Universitatea din Odessa. După cum comunica prof. Gh. Murgoci în una din scrisorile sale către E. N. Giurgea, „lucrările acestea de etnografie le vom publica, deoarece odată şi odată ele vor servi foarte mult cauzei noastre naţionale”. Concomitent, în acelaşi laborator au fost cercetate şi „toate chestiunile privitoare la populaţia Basarabiei”[36].

Analiza datelor statistice, publicate de cei doi autori în perioada 1919-1920 şi coroborarea lor cu alte surse privitoare la obiectul prezentului studiu, conduc la concluzia că profesorului Gh. Murgoci şi lui E. N. Giurgea le aparţine elaborarea uneia dintre cele mai temeinice şi sigure statistici referitoare la numărul şi componenţa etnică a populaţiei Basarabiei în anul 1918. În opinia celor doi autori,

[32] Dan Delert, *Vserossiiskaia perepis 1917 goda*, în „Svobodnaia Bessarabia”, 25 iunie 1917; Idem, *K perepisi*, în „Svobodnaia Bessarabia”, 20 iulie 1917.

[33] E. N. Giurgea, *Din trecutul şi prezentul Basarabiei*, Bucureşti, 1928, p. 109.

[34] *Ibidem*, p. 109-110.

[35] *Ibidem*, p. 110.

[36] *Ibidem*, p. 17, 34.

numărul total al populaţiei Basarabiei în 1918 a fost de 2 642 000 locuitori, dintre care 2 274 000 sau circa 85,0% constituie populaţia rurală a provinciei şi 368 000 sau 15,0%, cea urbană[37]. Aceste date pot fi considerate, după părerea noastră, drept cele mai sigure din statisticile existente referitoare la populaţia Basarabiei. Ele au fost acceptate şi de Direcţiunea generală a statisticii din România, înfiinţată la începutul anului 1919 şi care a reluat, în acelaşi an, publicarea „Buletinului statistic al României", primul număr al său fiind consacrat în întregime stării ţinuturilor româneşti alipite. Prefaţând acel „Buletin", directorul general al statisticii, dr. L. Colescu, menţiona că el constituie „o lucrare de compilare a datelor cel mai recente, culese din izvoare oficiale sigure, care (...) constituie punctul de plecare şi termenii de comparaţiune necesară pentru cercetările statistice din viitor"[38].

De la recensământul precedent (28 ianuarie 1897) şi până la 1918, populaţia Basarabiei a sporit de la 1 935 412 locuitori la circa 2 642 000, înregistrând un spor total de 706 588 locuitori, sau o rată de creştere de aproximativ 118,8%. În aceeaşi perioadă de timp, populaţia rurală a Basarabiei a sporit de la 1 642 080 locuitori sau 84,8% din total la 2 274 000 sau 85,0%, iar populaţia urbană, de la 293 332 sau 15,2% din total la 368 000 locuitori sau 15,0%. Se observă, deci, o tendinţă de creştere a ponderii populaţiei rurale în totalul populaţiei provinciei şi, respectiv, o reducere a ponderii populaţiei urbane, tendinţă ce s-a menţinut pe parcursul întregii perioade interbelice[39].

Totodată, acceptând, în principiu, veracitatea statisticii oficiale a Rusiei ţariste, care a estimat populaţia totală a Basarabiei la 1 ianuarie 1915 la circa 2 686 600 locuitori, putem confirma justeţea opiniei acelor cercetători care consideră că anii de război au epuizat întregul excedent al populaţiei din deceniul 1900-1910, astfel încât deceniul doi al secolului al XX-lea s-a încheiat cu aproximativ acelaşi număr de locuitori ca în anul din preajma războiului[40].

Rezumând cele expuse mai sus, obţinem următoarea situaţie a populaţiei Basarabiei la 1918[41]:

Naţionalitatea	Populaţia rurală	Populaţia urbană	Total	%
Moldoveni (români)	1 585 000	98 000	1 683 000	64,0
Velicoruşi	45 000	30 000	75 000	2,8

[37] A.N.R.M., fond 1416, inv. 2, dos. 2, f. 19, 34, 35.

[38] „Buletinul statistic al României", seria IV, vol. XIV (1919), nr. 1, p. 4.

[39] *Recensământul general al populaţiei României*, 29. XII, 1930, vol. IX, Bucureşti, 1938, p. 2, 4, 8; A.N.R.M., fond 706, inv. 1, dos. 555, partea I, f. 37, 39.

[40] D. Şandru, *op. cit.*, p.37.

[41] *Dicţionarul statistic al Basarabiei...*, p. II; E. N. Giurgea, *Observaţiuni economice asupra Basarabiei*, Chişinău, 1921, p. 6.

Naţionalitatea	Populaţia rurală	Populaţia urbană	Total	%
Ucraineni	225 000	29 000	254 000	9,7
Lipoveni şi cazaci	41 000	18 000	59 000	2,2
Evrei	138 000	129 000	267 000	10,2
Germani	72 000	7 000	79 000	3,0
Bulgari şi găgăuzi	124 000	23 000	147 000	5,6
Alte naţionalităţi	33 000	34 000	67 000	2,5
Total	2 274 000	368 000	2 642 000	100

De remarcat, că datele statistice referitoare la numărul populaţiei Basarabiei şi repartizarea ei pe medii de locuire invocate de Gh. Murgoci şi E. N. Giurgea n-au provocat discuţii deosebite, ele fiind acceptate şi preluate, practic, de majoritatea absolută a cercetătorilor temei în cauză, printre care I. Pelivan, Şt. Ciobanu, P. Cazacu, L. Boga, Emm. de Martonne, A. Babel şi alţii. Mai mult, putem considera justă, în principiu, opinia celor doi autori menţionaţi referitoare la numărul şi proporţia germanilor, bulgarilor şi găgăuzilor din Basarabia, cifrele invocate de ei fiind confirmate şi de statisticile de origine germană şi rusească[42]. Suntem deci în drept să admitem ca justă opinia, stabilită printr-un anumit consens, referitoare la numărul germanilor (79 000 sau 3,0% din total) şi cel al bulgarilor şi găgăuzilor (147 000 sau 5,6% din totalul populaţiei). Cifrele extreme aparţin lui Ion Nistor şi Const. Kiriţescu, care au evaluat numărul populaţiei bulgară şi găgăuză la circa 210 000 sau 7,7% din total[43] şi lui M. Inorodetz, care a cifrat numărul bulgarilor la numai 60 000 locuitori, iar cel al găgăuzilor, la 30 000[44]. Toate aceste estimări sunt eronate, venind în contradicţie cu datele recensământului populaţiei României din 1930.

Mult mai dificilă şi controversată se prezintă problema numărului şi a proporţiei populaţiei româneşti, a celei de origine slavă şi a populaţiei evreieşti din Basarabia în anul 1918. În genere, partea cea mai contestată pe plan intern sau internaţional a recensămintelor populaţiei pentru ţările ce au în componenţa lor şi grupări etnice minoritare a fost totdeauna capitolul referitor la statistica naţiona-

[42] Vezi: V. Stoica, *Minoritatea noastră germană*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială", an VI, nr. 1-2, 1926, p. 104; Th. Holban, *Numărul bulgarilor în Basarabia*, în „Viaţa Basarabiei", an VI, nr. 12, decembrie 1937, p. 83.

[43] I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923, p. 305 şi C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1918*, vol. II, Bucureşti, 1989, p. 223-224

[44] M. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes*, Berne, 1918, p. 177.

lităţilor. El este deopotrivă contestat de minorităţile din cadrul statului respectiv, cât şi de unele cercuri din ţările cu populaţie cu acelaşi neam cu minorităţile respective[45].

În anul Marii Uniri, aşa cum a fost specificat, statistica populaţiei Basarabiei se afla într-o situaţie cu totul deosebită. Pe de o parte, pentru absoluta majoritate a cercetătorilor, inclusiv a celor de peste hotarele noii Românii, a devenit evident faptul că statisticile ruseşti, dincolo de caracterul lor rudimentar, au escamotat în mod deliberat adevărul despre componenţa etnică a populaţiei Basarabiei. De remarcat faptul că au fost frecvente cazurile când „Anuarele Rusiei" ţariste au repartizat moldovenii la rubrica „Alte naţionalităţi" (sic!), cu toate că aceştia constituiau absoluta majoritate a populaţiei Basarabiei[46]. Pe de altă parte, până la 1918 organul care se ocupa de culegerea şi prelucrarea datelor statistice referitoare la numărul şi componenţa etnică a populaţiei Basarabiei a fost zemstva gubernială. În acelaşi an însă, biroului statistic al zemstvei i-a fost exprimat votul neîncrederii atât din partea Sfatului Ţării, precum şi al Directoratului agriculturii[47]. Un nou organ statistic, deja la scara întregii României, a fost creat abia la începutul anului 1919, existând doar până la 1 aprilie 1921, când, pe cale bugetară, statistica a fost descentralizată, statistica demografică şi cea a mişcării populaţiei trecând în subordinea Ministerului de Interne al României[48].

De notat că o atare situaţie era caracteristică în acea perioadă nu numai României ori Basarabiei, în speţă. Astfel, autorii ruşi ai „Anuarului statistic", editat la Moscova în 1921, menţionau că „informaţiile referitoare la anul 1918 sunt, în majoritatea cazurilor, deosebit de sărăcăcioase, iar uneori lipsesc cu desăvârşire (...). Această situaţie datorează atât impetuozităţii evenimentelor actuale şi destrămării teritoriului ţării, precum şi dezorganizării aparatului statistic. Vechea statistică a departamentelor a fost distrusă, iar cea nouă, deabia se constituie"[49]. Aceeaşi situaţie a fost remarcată şi de acad. S. G. Strumilin, care era de părerea că „de la declanşarea războiului mondial şi a revoluţiei, în legătură cu pierderile militare, mişcarea refugiaţilor şi a captivilor, schimbarea bruscă a ratelor mortalităţii şi natalităţii şi înrăutăţirea la fel de bruscă a tuturor felurilor de evidenţă, obţinem un şir întreg de ani (din 1914 şi până la 1923), pentru care informaţia referitoare la dinamica populaţiei este extrem de dubioasă şi neclară"[50].

Exploatând la maximum situaţia creată, deja în luna noiembrie 1918 reprezentanţii opoziţiei din Sfatul Ţării, după înfrângerea suferită în parlament, deci în modul cel mai democratic, au părăsit Basarabia, iniţiind înfiinţarea, la Odessa, a unui „organ reprezentativ – exponenţial – Comitetul de salvare al

[45] D. Şandru, *op. cit.*, p.51.
[46] Vezi: I. Nistor, *op. cit.*, p.303.
[47] A.N.R.M., fond 727, inv. 1, dos. 17, partea I, f. 142 verso, 144.
[48] I. Teodorescu, *Evoluţia organizării statisticii în România*, Bucureşti, 1938, p. 9-10.
[49] *Statisticeskii ejerognik 1918-1920 gg.*, fascicola 1, Moscova, 1921, p. III.
[50] E. Z. Volkov, *Dinamika narodnonaseleniia SSSR za vosemdesiatlet*, Moscova, Leningrad, 1930, p. 3.

Basarabiei"[51]. Scopul expres al acestui „Comitet" era „anularea actului brutal din 27 martie 1918 privind alipirea Basarabiei la România şi obţinerea determinării viitorului Basarabiei prin referendum cu garantarea liberei opţiuni a populaţiei acestui ţinut"[52].

Aşa cum viitorul Basarabiei se hotăra, în acel moment, la Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920), „comitetul" din Odessa a declanşat o largă şi zgomotoasă activitate propagandistică în capitala Franţei, prin intermediul fostului mareşal al Nobilimii basarabene A. N. Krupenski, devenit „şeful delegaţiei basarabene la Conferinţa Păcii", a lui A. C. Şmidt, fost în 1917 primar al municipiului Chişinău şi a lui V. N. Ţiganco, fost preşedinte al „fracţiunii ţărăniste" din Sfatul Ţării[53]. Această „delegaţie" s-a bucurat de un larg concurs din partea rămăşiţelor ţariste din Paris în frunte cu fostul ambasador ţarist în capitala Franţei, B. Maklakov.

Argumentele invocate de numiţii „delegaţi ai populaţiei basarabene" nu conţineau nimic original, dat fiind că nu s-a urmărit relevarea adevărului referitor la structura etnică a populaţiei Basarabiei, ci reacapararea, cu orice preţ şi prin orice mijloace, a guberniei pierdute. Astfel, iniţial, A. N. Krupensky şi A. C. Şmidt au acceptat pertractarea tuturor celor trei principii care au stat la baza Declaraţiei de Unire a Sfatului Ţării din 27 martie/9 aprilie 1918: al argumentului dreptului istoric, al principiului etnic şi al liberei opţiuni a populaţiei Basarabiei, divulgând, în consecinţă, sărăcia argumentelor cu care puteau opera. Spre exemplu, numiţii autori afirmau cum că la 1812, deci în anul dezmembrării străvechiului teritoriu al Moldovei, „sentimentul naţional român era inexistent", că el s-ar fi format mult mai târziu, anume „sub influenţa doctrinelor germanice, degenerând în actuala sa formă agresivă şi anexionistă"[54].

Membrii „delegaţiei basarabene" au abordat şi principiul etnic, susţinând cum că moldovenii n-ar fi constituit mai mult de 47,6% din totalul populaţiei Basarabiei, restul fiind de origine rusă sau evreiască[55]. Mai mult, în opinia celor doi autori, moldovenii înşişi, în special populaţia rurală, se consideră deosebiţi de populaţia latină a României; ei folosesc alfabetul chirilic (rusesc) şi sunt incapabili să citească ori chiar să înţeleagă conţinutul revistelor româneşti; în sfârşit, ei nu se consideră români, ci „moldoveni ruşi"[56]. În consecinţa „argumentelor" invocate, era formulată concluzia: „acest act (din 27 martie/9 aprilie 1918. – n.ns.) nu are nici o valoare şi „Sfatul Ţării", care l-a votat, nu a avut nici un drept de a interpreta voinţa populaţiei basarabene, totalmente opusă reunirii cu România"[57].

Aceeaşi schemă tendenţioasă, folosită pentru argumentarea structurii etnice a populaţiei Basarabiei se repetă, practic, în toate lucrările publicate de adversarii

[51] A.N.R.M., fond 742, inv. 2, dos. 11, f. 44-45.

[52] Ibidem.

[53] I. Pelivan, *Ion C. Inculeţ şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920)*, în „Patrimoniu", 1991, nr. 1, p. 28-29.

[54] A. N. Kroupensky, A. Ch. Schmidt, *Bessarabie et Roumanie*, Paris, 1918, p. 1.

[55] *Ibidem*, p. 2.

[56] *Ibidem*.

[57] *Ibidem*, p. 3.

Unirii în acea perioadă, operându-se doar cu materialele falsificate ale recensământului din 1897. Se sublinia cum că moldovenii deţineau majoritatea doar în judeţele Soroca (62,2%), Bălţi (64,3%), Orhei (77,4%) şi Chişinău (60,9%), restul judeţelor fiind locuite de ruşi, ucraineni, bulgari, germani, evrei, etc.[58], urmând tradiţionala concluzie referitoare la caracterul nelegitim al actului Unirii din 1918[59].

O altă modalitate de escamotare a adevărului privind componenţa etnică a populaţiei Basarabiei, la care au recurs aceeaşi „delegaţi", a fost sumarea, la rubrica „Rusii", a populaţiei ucrainene şi bieloruse din Basarabia în scopul „atenuării" decalajului marcat dintre proporţia populaţiei româneşti majoritare şi cea a minorităţilor, acestea din urmă ajungând să deţină circa 27,8% din populaţia totală a Basarabiei[60]. În realitate, recensământul din 1897 a situat populaţia de naţionalitate rusă sub aspect numeric doar pe locul patru. Or, în accepţia lui A. N. Krupenski, A. C. Şmidt, B. Maklakov, a „Comitetului de salvare al Basarabiei" din Odessa, în timp ce moldovenii constituiau o naţiune categoric deosebită de cea română, ruşii, ucrainenii, bieloruşii, cazacii, lipovenii şi alţii ar fi alcătuit o naţiune „unică şi indestructibilă", numeric superioară celei moldoveneşti, care nici măcar nu se consideră naţiune, ci un simplu „material etnografic", în sensul direct al cuvântului[61]. Cu excepţia unor indivizi aparte, specifica „Nota" citată, moldovenii se autoidentifică drept „moldoveni ruşi", la fel cum tătarii din Caucaz şi Crimeea se autoidentifică drept „tătari ruşi"[62]. Mai mult chiar, „invocând cu adevărat dreptul etnic asupra Basarabiei, „majoritatea reală a populaţiei o constituie nu moldovenii (cu cele 47,58% din total conform recensământului din 1897. – n.ns.), ci *diferite naţionalităţi* (subl. ns.), unite prin spiritul culturii ruseşti (...)"[63].

Replica, într-o elevată ţinută ştiinţifică, unor atari abjecţii, a fost dată de însuşi conducătorul delegaţiei române la Conferinţa de Pace de la Paris, I. I. C. Brătianu care, invocând o serie de argumente de o probitate irefutabilă, a conchis că „sunt extrem de puţine cazuri în care drepturile uneia din părţi par atât de clare ca în cazul Basarabiei"[64]. Din punct de vedere etnografic, istoric şi al autodeterminării, sublinia I. I. C. Brătianu, dreptul românesc asupra Basarabiei cu greu ar putea fi contestat. Chiar conform statisticilor ruseşti, moldovenii (românii) constituie elementul cel mai numeros, restul fiind compus din veliko-ruşi 8,2%, ucraineni 19,6%, evrei 11,8% şi grupuri mai puţin numerice de bulgari, germani, găgăuzi, armeni, greci, ţigani, etc.[65].

[58] *L'occupation roumaine en Bessarabie: Documents*. Avant-propos – A. N. Kroupensky, Paris, 1920, p. 15.

[59] *The case for Bessarabia. A Collection of Documents on the Rumanian occupation*, With a Preface by Prof. Paul Miliukov, London, p. 8, 18, 22.

[60] *Trudî podgotovitelnoi po naţionalnîm delam Komissii. Bessarabskii otdel*, fasc. I: *Zapiska o mejdunarodnom polojenii Bessarabii*, Odessa, 1919, p. 4.

[61] *Ibidem*.

[62] *Ibidem*.

[63] *Ibidem*, p. 6.

[64] Cf. F. C. Nanu, *Politica externă a României. 1918-1933*, Iaşi, 1993, p. 105.

[65] *Ibidem*.

Prezenţa mai importantă a elementului rutean în Basarabia se datora unui fenomen de interferenţă reciprocă, deoarece dincolo de Nistru se aflau, în acea perioadă, aproape 250 000 de români moldoveni[66]. Importanţa numerică a acestora a fost recunoscută chiar de către oficialităţile noii puteri sovietice care, în 1924, au proclamat Republica Sovietică Moldovenească, cu capitala la Balta[67], deşi prin acest act s-a urmărit un pronunţat scop expansionist. La fel, proporţia însemnată a populaţiei evreieşti în Basarabia, la 1918, constituia rezultatul unui important aflux de refugiaţi din cuprinsurile Rusiei, aşezaţi mai cu seamă în oraşele şi târgurile provinciei.

Acelaşi I. I. C. Brătianu sublinia, profetic, în 1919 că „chestiunea relaţiilor dintre Rusia şi România de după Revoluţia rusă se derulează în jurul Basarabiei, deşi destinul acelei provincii pare uneori mai degrabă un pretext decât cauza efectivă a conflictului dintre cele două ţări"[68].

O importantă contribuţie la clarificarea problemei structurii etnice a populaţiei Basarabiei în anul Marii Uniri aparţine unor astfel de cercetători cum au fost prof. D. Draghicescu, renumitul geograf francez Emm. de Martonne, membrul delegaţiei basarabene la Conferinţa de Pace de la Paris I. G. Pelivan, A. Babel, M. Roques, M. Inorodetz, A. Toynbee ş.a. care, prin cercetările lor pertinente şi imparţiale au stabilit că populaţia românească a Basarabiei alcătuia nu mai puţin de 66,0% din total, „deşi se desfăşurase o politică deliberată de rusificare pe tot parcursul secolului (al XIX-lea – n.ns.)"[69].

Necesită a fi invocate şi opiniile unor comisii care au cercetat problema componenţei etnice a populaţiei Basarabiei în cadrul Conferinţei de Pace. Astfel, în cadrul comisiei pentru revendicările româneşti, delegaţia britanică a concluzionat că „populaţia, în concordanţă cu singurele statistici existente, este între 60 şi 65 la sută formată din români (1 3/4 milioane). Dintre multe naţionalităţi, ucrainenii formau prima parte cu 1/6 din populaţie"[70]. Într-un mod similar, delegaţia S.U.A. la Conferinţa de Pace de la Paris, rezumându-şi investigaţiile, a menţionat că „Basarabia (...) este predominant românească după caracterul ei", având o populaţie de „aproximativ 2 800 000 de oameni", balanţa înclinând în favoarea românilor"[71].

În consecinţă, prin semnarea Tratatului privind recunoaşterea suveranităţii României asupra Basarabiei, încheiat la 20 octombrie 1920 la Paris, „considerând că din punctele de vedere geografic, etnografic, istoric şi economic, Unirea

[66] Şandru, *op. cit.*, p. 49.

[67] *Ibidem.*

[68] Cf. F. C. Nanu, *op. cit.*, p. 105.

[69] *Ibidem.*

[70] Cf. V. F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Iaşi, 1991 (Anexa Nr. II: *Comisia pentru revendicările româneşti. Recomandările britanice. Basarabia, 10.II.1919*, p. 190).

[71] Cf. V. F. Dobrinescu şi I. Pătroiu, *Marea unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Patrimoniu", 1991, nr. 4, (Doc. Nr. II: *Părerea americanilor asupra Basarabiei la Conferinţa de Pace de la Paris*, p. 157-158, 160).

Basarabiei cu România este pe deplin justificată", Imperiul Britanic, Franţa, Italia şi Japonia au recunoscut suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei[72], consfinţind prin aceasta caracterul românesc al populaţiei şi al teritoriului Basarabiei.

[72] Cf. S. Neagoe, *Istoria unirii românilor. De la Cuza Vodă Întemeietorul la Ferdinand I Întregitorul*, Bucureşti, 1993, p. 330-331.

LOCUITORII BUCOVINEI. 1774 – 1803

LOUIS ROMAN

Aflată la o intersecţie de multiple şi acute interese, provincia a ocazionat – în trecut, ca şi în vremea din urmă – o bogată literatură istorică, politică, sociologică şi culturală[1]. O plăcută şi de mult aşteptată apariţie este revista „Glasul Bucovinei", de larg diapazon istoriografic şi cultural[2]. În ultimii 10-15 ani, în diferite ţări au apărut destul de multe lucrări (unele reeditate) ce se referă (şi) la problematica demo-istorică a ţinutului; atrag în mod deosebit atenţia documentele din arhivele Vienei ieşite acum la lumină, printre care mai multe situaţii statistice, referitoare la Bucovina în primele decenii ale stăpânirii habsburgice; cel mai mare efort a fost solicitat, desigur, de editarea integrală a enormei conscripţii militare a Galiţiei la 1808, cu peste 13 000 de localităţi[3], între care am găsit şi 272 de aşezări din ţinutul Fagilor[4]. De curând a fost tipărit şi un excurs general asupra populaţiei acestuia pe mai bine de un secol şi jumătate[5], pe care-l continuă cercetarea de faţă, în vederea deplinei conturări a nivelului de populare a provinciei, în momentul instaurării administraţiei imperiale.

I. Ce se afirmă depre populaţia ultimelor decenii ale veacului al XVIII-lea? Ocuparea părţii de nord a Moldovei este ordonată la Viena încă de la 8 august şi realizată în intervalul 31 august-24 octombrie 1774 st.n.[6] Convenţia

[1] Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*, München, 1966; *Bibliografia istorică a României*, II, ed. Cornelia Bodea, Edit. Academiei, 1972, p. 162-165, 335, 349-350, 368, 393-416 et pass.; Erich Beck, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina: Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, 1985.

[2] „Glasul Bucovinei". Revistă trimestrială de istorie şi cultură", Cernăuţi – Bucureşti, Redactor şef: prof. dr. Alexandrina Cernov de la Universitatea din Cernăuţi (Fundaţia Culturală Română), 1994.

[3] Bolesław Kumor, *Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r.*, în „Przeszłość Demograficzna Polski. Materiały i studia", Warszawa – Poznań, **10**, 1978, p.39-134; **11**, 1979, p. 107-191; **12**, 1980, p. 117-174; **15**, 1984, p. 95-113 (extrasele au fost reunite şi în volum).

[4] B. Kumor, *loc. cit.; Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 426-431, *Anexa II* (a se vedea nota următoare).

[5] Emil Ioan Emandi, Louis Roman, *Bucovina şi spaţiul demografic românesc. Studiu demopolitic şi statistic (1775-1940)*, în *Geopolitica*, I, ed. Em. I. Emandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu, Edit. „Glasul Bucovinei", Iaşi (Academia Română, Fil. Iaşi; Univ. din Bucureşti, Fac. de Geografie; Soc. de Geografie din România), p. 391-448. Contribuţia noastră: p.392-415 şi 12 tabele; p. 424-432, *Anexele I-IV*. Mai jos se va nota: *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*.

[6] D. Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din anul 1775*, în „Buletin (Societatea Geografică Română)", XVI, Trim. I-II, 1895, 237; Harald Heppner, *Österreich und die Donaufürstentümer 1774-1812, Ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik*, Graz, 1984 (Institut für Geschichte der Univ. Graz), p. 14.

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 807 – 824, 1995

austro-turcă de la Palamutka/Balamutca (2 iulie 1776 st.n.) înapoiază apoi Principatului Moldovei o fâşie de teren în partea de miază-zi a zonei răpite[7]. Pentru a-şi facilita perfectarea anexiunii, Curtea din Viena răspândeşte ştiri minimalizatoare, al căror ecou îl aflăm în corespondenţa regelui Prusiei cu ambasadorul său la Constantinopole. Depeşa din 2 iulie 1775 a regelui afirmă că teritoriul luat de curând de Austria nu are decât 3-4 târguri şi 11 sate, în rest nefiind decât păduri şi mlaştini. La 17 august, ambasadorul îi răspunde că, întradevăr, importanţa Bucovinei nu-i prea mare, căci acum, după război, îi lipsesc – ca şi Moldovei în general – locuitorii[8].

Tabel 1

Populaţia totală a Bucovinei (1772/1774-1808): datele oficiale / Nombre des habitants de la Bucovine d'après les données officielles

Anul / Année	Case / Maisons	Gospodării / Ménages[b]	Suflete / Âmes
1772-1774[a]	-	14 489	-
1774[a]	-	12 443/13 366[c]	-
1775[a]	-	14 650[c]	-
1776[a]	-	15 515	cca.70 000
martie 1777	-	17 975	-
1778	-	19 026[d]	-
1779	-	23 385	-
1780	-	27 487	-
1781	-	-	cca. 120 000
17 mai 1783	-	26 485	-
1785	-	26 731	-
25 febr. 1786	28 086	29 102	cca. 134 720
1798	32 895	-	181 076
1800	35 307	-	190 389
1803	-	-	192 830
1807	-	-	208 498
1808	37 671	-	214 483

[a] Teritoriul de după 2 iulie 1776 st.n.

[b] În rubrică au fost înscrise numerele referitoare la „curţi" sau „familii"; ele reprezintă în realitate gospodării, unele din ele fiind desigur menaje extinse.

[c] 13 366 „familii" + 513 persoane.

[d] Numai „familii ţărăneşti".

NOTA: n-au fost incluse datele anilor 1786-1799, prezentate în *Tbl. 4*.

SURSA: *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 407, *Tbl. VIII*.

[7] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 394, n. 5 (bibliografia asupra hotarului în octombrie 1774 şi post 2 iulie 1776 st.n.).

[8] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, Bucureşti, 1896, p. 117, 119; Ven. Ciobanu, *La graniţa a trei imperii*, Edit. Junimea, 1985, p. 39.

Este de remarcat că aceste declaraţii, purtând nete tente politice, porneau de la anumite cunoştinţe reale. Se aveau în vedere, evident, codrii de fag dintre Prut şi Nistru (*bucovine*); se ştiau doară cele două „campanii bucovinene", din „selva Bucovina" ale regelui Jan III Sobieski (1685 şi 1691), sfârşite dezastruos[9]. Se cunoştea apoi de la Philippe Avril (*Voyage en divers États d'Europe...*, Paris, 1692), care trecuse pe aici prin vara anului 1689, că drumurile „sunt foarte rele şi înguste, pământul este pretutindeni pătruns de apă şi plin de mlaştini..."[10]. Observaţii locale erau însă extinse acum la întregul ţinut.

În prima parte a administraţiei habsburgice, numărătorile demice ale provinciei nu încetau să ia act despre o materie fiscală tot mai numeroasă, la 25 februarie 1786 anunţându-se cam de 2,5 ori mai multe gospodării, comparativ cu anul 1774 (*Tabel 1*). După spusa autorităţilor locale, în aceasta s-ar fi relevat marele lor merit de a fi realizat „popularea" ţinutului; cum ulterior colonizările acestora vor căpăta o amplitudine sporită, elogiile se vor amplifica şi ele. La 1831, J. H Zucker străbate provincia şi notează că, înainte de anexare, „era aproape în întregime un deşert", în care noul regim ar fi săvârşit adevărate minuni[11]. O întregă literatură a vehiculat, de-a lungul şi de-a latul Europei, legenda „pustietăţii" Moldovei de Nord la 1774; preluând *tale quale*, fără o inventariere critică, rezultatele conscripţiilor şi afirmaţiile contemporane interesate, o serie de istorici străini s-au ocupat cu precădere, iar unii continuă a o face şi azi, de colonizările de după instaurarea stăpânirii Vienei, acordând prea puţină atenţie oamenilor locului[12].

II. Numărul aşezărilor umane la 1774-1777. Ce se poate spune despre afirmaţia lui Friedrich II, după care Bucovina ar fi fost semănată doar de vreo 15 localităţi la 1775?[13]. În realitate, catagrafia întocmită sub administraţia militară rusă (1772-1774) a consemnat un număr incomparabil mai mare de oraşe, târguri, *sate şi cătune*: 233, ori 239 sau chiar 266[14]. Ea este însă departe de a fi completă, căci – în general pe întinsul Moldovei – se constată lipsa în evidenţe a numeroase localităţi. Pe de-o parte, ca urmare a unor exonerări succesive, operate de-a lungul

[9] I. I. Nistor, *Lagărele de la Lenţeşti şi Şerăuţi şi „Campaniile bucovinene" ale regelui Sobieski*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 300-304.

[10] *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 103-104.

[11] J. H. Zucker, *Bessarabien. Bemerkungen und Gedanken...*, Frankfurt/Main, 1834; idem, *Basarabia, 1834*. Trad. Maria Pelivan, Chişinău, 1932, p.7.

[12] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 408, n. 61. Mai recent: S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Čislennost' i rasselenie ukrainskogo ětnosa v XVIII-načale XX v.*, în „Sovetskaja ětnografija", Moskva, n° 5, 1981, p. 20-21, *Tbl. 3* (nota B); G. K. Kožoljanko, *Čislennost' naselenija Bukoviny v konce XVIII-pervoj polovine XIX v.*, în *Problemy istoričeskoj demografii SSSR. Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1988, p. 147-149.

[13] *Sup.*: n.8.

[14] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p.443-445 (233 localităţi); p. 392, *Tbl. 1* (239 aşezări); Pavel Ţugulea, *Populaţia Bucovinei între anii 1772-1774*, în „Academica" (Academia Română), Bucureşti, II, 4(16), 1992, p. 4-5 (266 localităţi. Se are oare în vedere şi fâşia de teren, înapoiată Principatului conform convenţiei de la Balamutca?).

veacurilor şi sporite în anii 1769-1774 prin acordarea de *salvogvardie*[15]; în catagrafiile din 1772-1774 sunt menţionate 72 sate în Moldova cu acest titlu[16]. Pe de altă parte, numărătorile acelor ani ocolesc foarte multe localităţi: în cele 17 ţinuturi moldoveneşti – aflate atât în înregistrarea din 1772-1773, cât şi în cea din 1774 – se găsesc 238 de aşezări în cea dintâi catagrafie, care nu se mai regăsesc în cea de-a doua[17].La 16 octombrie 1774, ispravnicul ţinutului Suceava – Iordache Canano – înştiinţează Divanul că spătarul a trimis acestuia din urmă o situaţie, care ascunde cam 1000 de oameni (=capi de gospodărie; n.n.); acum însă se comunică 110 localităţi ale ţinutului în plus, faţă de ceea ce trimisese spătarul[18]. Au fost şi în mod direct numite sate lipsă în listele din 1772-1774[19]. O precizare asupra circumstanţelor generatoare de masive lacune aduce cazul unui sat din ţin. Cernăuţi: Sadagura „a lui baron, care sânt aproapi la 1000 de oameni şi nu ne-au lăsat să o scrim, după cum am înştiinţat Divanul, şi nici un răspunsu n-am luat în ce chip să urmezi"[20]. Imunitatea fiscală, va fi fost ea legală ori ilicită, îşi spunea aici cuvântul. Totodată, în fiecare localitate nu se conscriu decât o parte din gospodăriile existente[21].

Amănunţita hartă a Statului Major cezaro-crăiesc (*Plans des Bukowiner Districts*..., 1773-1775) a înscris 323[22] sau chiar 345 aşezări[23], dar numărul era atât de ridicat şi pentru că includea fâşia retrocedată Moldovei în iulie 1776, precum şi pentru că specifica *nu numai cătune*, ci şi numeroase *grupuri de case*, care aparţineau fără îndoială unor cuturi şi sate: Casele Doroteea – 2 case, Sipot Häuser – 4, Falcău Häuser – 4, Falcău Häuser – 7, Casele Todoskany – 8 case ş.a.m.d. În aceasta consta de altminteri o caracteristică a habitatului nord-moldovean în secolul al XVIII-lea, specificat şi cu alte prilejuri: evidenţa din 1777 a aşezărilor

[15] Arh. Stat. Bucureşti, Microf. URSS, r. 82, c. 420-443 (liste din 1773 de sate cu *salvogvardie*); *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1-2, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774*, ed. P. G. Dmitriev, Edit Ştiinţa, Chişinău, 1975, pass.; A. Skal'kovskij, *Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae. Statističeskij očerk*, Odessa, 1848, p. 4-5; Ioana Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Ţara Românească şi Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea – „oamenii de scuteală"*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", IX, 1978, p. 15, n. 18.

[16] D. M Dragnev, *Evoljucija otrabotočnoj renty v caranskoj derevne v poslednej treti XVIII-30-h gg. XIX v.*, în *Voprosy istorii Moldavii XIX-načala XX v.*, Kišinëv/Chişinău, 1989, p.38-39.

[17] P. G. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialem perepisej 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, Izd. Ştiinţa, Kišinëv/Chişinău, 1973, p.59.

[18] *Ibidem*, p.57.

[19] P. Păltănea, *Documente*, în „Anuarul Inst. de Ist. şi Arh. «A. D. Xenopol»", Iaşi, **24**, 2, 1987, p. 612-613; I. Iosep, *Consideraţii istorico-geografice privind evoluţia aşezărilor omeneşti din Obcinele Bucovinei*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", **13-14**, 1986-1987, p.224.

[20] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1, p.458.

[21] Sc. Porcescu, *Un sat vechi: Porceşti (Moldoveni), judeţul Neamţ*..., În „Anuarul...", Iaşi, **23**, 2, 1986, p. 779; P. Păltănea, *Informaţii despre evoluţia demografică şi a teritoriului oraşului Galaţi până la 1918 (I)*, *ibidem*, **24**, 1, 1987, p.132-133; *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 409-410.

[22] Vasile Băican, *Geografia Moldovei oglindită în documentele cartografice din sec. al XVIII-lea. Rezumatul tezei de doctorat*, Iaşi, 1991 (Univ. „Al. I. Cuza"), p. 50, *Tbl. 3*.

[23] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 439-443.

Bucovinei notează aici 284 sate şi *viele einzelne Hütten* „multe colibe izolate"; la 1785 se constată 299 sate şi cuturi, precum şi diverse *eizeln zerstreuten Häuser* „case risipite, izolate"[24]. Acest specific se documentează de altfel în întreaga Moldovă, în *Valahia Austriaca* (Oltenia de azi după 1718), Crişana, Ţara Românească[25].

Conscripţiile austriece succesive au scos la iveală din ce în ce mai multe localităţi, numărul oraşelor, târgurilor *şi satelor* înregistrate evoluând în primii ani ai noii stăpâniri de la 231 la 290 (*Tabel 2*). Ce se întâmpla? Subînregistrările, foarte importante în 1772-1774, erau treptat lichidate de administraţia militară imperială, conscripţia din martie 1777 exprimând – atât cât se poate deduce din surse – numărul complet al aşezărilor umane, existente în acel moment în Bucovina[26]. Aşadar, nu circa 15, ci 290 de localităţi, pentru a nu mai adăuga volumul considerabil de cătune şi grupuri răzleţe de case/colibe, nici fâşia meridională, înapoiată Principatului Moldovei după 2 iulie 1776 st.n.!!

Tabel 2

Oraşele, târgurile şi satele Bucovinei în conscripţii (1774-1777) / Villes, bourgs et villages de Bucovine dans les dénombrements

Anul / Année	1774	1775	Post 2 iulie 1776 st.n.	Martie 1777
Oraşe, târguri şi sate	231	227	280	290

SURSA: *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 392, *Tbl. I*. Pentru anii 1774-1775 se ia în considerare teritoriul provinciei de după 2 iulie 1776 st.n.

III. Evidenţele oficiale ale populaţiei în anii 1772/1774-1808 par a arăta o întreire a cuantumului demic al provinciei în decursul celor trei decenii şi jumătate: el ar fi evoluat de la vreo 70 000 până la 214 483 suflete (*Tabel 1*). Dar oare atât de mică să fi fost populaţia ţinutului în primii ani ai noii stăpâniri?

1. Generalul Gabriel baron Splény de Miháldy comunică Vienei cum s-a procedat la înregistrarea dajnicilor pe anul 1775: „Mi-am dat toată silinţa... să mă apropii cât se poate de mult de adevăr. Cu ocazia publicării contribuţiei din acest an au fost îndemnaţi cu toată seriozitatea vornicii şi cei mai bătrâni de pe la sate, adunaţi la Cernăuţi, să spună numărul adevărat al locuitorilor, căci altminteri vor plăti îndoit dauna ce-o vor cauza prin tăinuire", dar li se va aplica şi o pedeapsă corporală. „Această dojană a şi fost imediat aplicată unui vornic, care a omis 33 de familii, înştiinţându-se imediat acest exemplu în ţară, ceea ce a avut o urmare salutară, căci mai fiecare vornic schimbă prima sa versiune, de frica unei contribuţii duble". Deşi astfel ne-am apropiat mai mult de adevăr, conchide guvernatorul, populaţia reală se va putea stabili numai printr-o altă conscripţie[27].

[24] *Ibidem*, p. 392, *Tbl. I* (notele a şi b).
[25] *Ibidem*, p. 395-396.
[26] *Ibidem*, p. 394.
[27] D. Olinescu, *Tabela statistică...*, p. 238. Traducerea de aici am redat-o uşor stilizată.

Indubitabil, felul în care se alcătuiau evidenţele fiscale în prima vreme nu putea asigura decât consemnarea unei părţi, şi nu tocmai mare, a dajnicilor.

Precum se vede în *Tabelul 1*, autorităţile alcătuiesc aproape an de an noi situaţii statistice, numărul locuitorilor contabilizaţi creşte tot mai mult, dar departe de a se cunoaşte nivelul real de populare a Bucovinei printr-o nouă conscripţie, aşa cum se credea în 1775, unsprezece ani mai târziu – la 25 februarie 1786 – se transmite în Capitala Imperiului că ultima înregistrare, deşi a dat o sumă considerabil superioară (cam 134 720 persoane), n-a consemnat decât două treimi din populaţia totală[28].

La ultmul rezultat se ajunsese totuşi pe căi zig-zagate: dacă anul 1780 marcase o maximă (27 487 gospodării), peste trei ani se constată un recul (26 485 menaje), iar în 1785 – o creştere precară de vreo 250 unităţi, pentru ca la 25 februarie 1786 să se raporteze un salt brusc de cca. 2500, însă totalul de acum – 29 102 menaje – crescuse în mod nesemnificativ, faţă de ceea ce se ştiuse cu şase ani mai devreme – 27 487. Se declară (să nu fi fost oare un argument de circumstanţă?) că, din noiembrie 1785 şi până în aprilie 1786, ţinutul a fost părăsit de 6 937 persoane (*Tabel 3*).

Tabel 3

Transmigraţia între Bucovina şi Principatul Moldovei (1779-1815) / Migration de Bucovine dans la Principauté de Moldavie et vice-versa

Anii / Années	Emigrarea din /Émigration de	Imigrarea în / Immigration en
	Bucovina	
1779-1782	–	6 000 f
1781-1782		786 f / 3 209 s
nombr. 1785 – apr. 1786	6 937 s	111 s
1 nombr. 1786 – iul. 1787	221f/1 024s	
1786-1788	4 833 f	
1787-1798	1 718 s	4 065 s
1789-1803	14 717 s; 21 034 s	5 944 s; 9 790 s
1801	564 s	
Primăvara 1803	+1 000 s	
1803-1814	+20 000 s	
apr. 1805 - apr. 1806	10 000s	

[28] Gen. Enzenberg c. Curtea din Viena, la E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VII, Bucureşti, 1876, p. 452, 454; F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781, p. 429; L. A. Gebhardi, *Allgemeine Weltgeschichte...*, LVII. Band, Brünn, 1788, p. 351, nota.

Anii / Années	Emigrarea din /Émigration de	Imigrarea în / Immigration en
8 iul. 1805	3 000 f	
1815	**A** 1 431 f; **B** 16 000 s	

f = familii/familles; s = suflete/âmes

SURSELE. **1779-IULIE 1787**: I. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București – Viena – Lipsca, 1915, p. 99 (la 1782: în cei patru ani din urmă); p. 96-97; p.120, n. 2; p. 122. **1786-1788**: Ștefan Purice, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848)*, în „Glasul Bucovinei", nr. 3, 1994, p. 6 (din Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți). **1787-1798**: *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 412; p. 425, *Anexa 1* (col. 27: emigrări; col. 32-33: veniri de dincolo de hotarele Imperiului). **1793-1803**: H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, 1775-1875*, Lemberg, 1876², p. 46. **1801**: Șt. Purice, *op. cit.*, p. 7 (eadem). **Prim. 1803**: G. K. Kožoljanko, *Emigracija trudovogo naselenija Bukoviny v konce XVIII-nač. XIX v.*, în *Problemy istoričeskoj demografii SSSR i Zapadnoj Evropy (period feodalizma i kapitalizma)*, Kišinëv/Chișinău, 1991, p. 100; Șt. Purice, *op. cit.*, p. 7. **1803-1814**: I. Dârdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. «A. D. Xenopol»", Iași, XII, 1975, p. 178. **1805-1806**: Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, 1912, nr. 1607, p.710 (17 apr. 1806: în cursul unui an). **Iulie 1805**: *ibidem*, nr. 1581, p. 685. **1815 A**: Șt Purice, *op. cit.*, p. 9 (Arh. de Stat a Reg. Cernăuți); **B**: I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 129.

Că bănuiala ce o trezește declarația aceasta nu este chiar gratuită, se vede din cele petrecute ulterior (*Tabel 4*). Chiar în cursul anului 1786, evidențele marchează începutul unui recul: dacă în februarie se raportaseră 28 086 case în provincie, următoarea evidență nu mai cuprinde decât 27 245; peste un an acest nivel se reduce cu vreo 2 400 unități, iar în anul următor – cu alte cca. 2 400. Și de data aceasta, autoritățile se grăbesc să acuze o masivă emigrare în Moldova: cele 4 833 familii – se declară – cu care au scăzut înregistrările în 1 788 față de anul 1 786 s-ar datora acestui fenomen (*Tabel 3*). Suspiciunea noastră precedentă se transformă de data aceasta în totală neîncredere: ar fi vorba de un adevărat exod, ca la 22-24 000 de indivizi, în decurs de doi ani, când totalul populației înregistrate la începutul acestui interval atinsese aproximativ 134 720 suflete (*Tabel 1*)!!

Lucrurile evoluează apoi și mai dramatic: în 1788–1789, totalul caselor cunoscute de autoritățile centrale se înjumătățește aproape și se menține la un nivel scăzut timp de vreo 10 ani (*Tabel 4*). Și iarăși se acuză noi emigrări masive (*Tabel 3:* s.a. 1789-1803). Dar la 9 noiembrie 1791, Vasile Balș (*Basilius Baron von Balsch*) semnalează la Viena că numărul bucovinenilor plecați în Moldova după 1786 a fost numai de vreo 7 000[29]; sunt numiți probabil aici cei 6 937 indivizi, anunțați de autoritățile provinciei ca emigrați în intervalul noiembrie 1785 –

[29] Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, ed. Paula Tiefenthaler – Adolf Armbruster, Augsburg, 1991, p. 393.

aprilie 1786. Or, prin situaţia în trecut a membrilor familiei şi prin poziţia sa în acest moment, proaspătul baron este poate cel mai de seamă nobil bucovinean, cu

Tabel 4

Locuitorii Bucovinei (1786-1800): datele oficiale / La population totale de Bucovine dans les conscriptions

Anul / Année	Case / Maisons	Gospodării / Ménages	Suflete / Âmes
25 febr. 1786	28 086	29 102	cca. 134 720
1786	27 245		
1787	24 859	26 431	131 936
1788	22 412		
1789	13 063	14 657	72 663
1790	13 211	15 043	73 359
1791	13 795	15 367	76 268
1792	14 235	15 633	79 752
1793	14 633	15 807	80 693
1794	14 789	15 786	79 980
1795	14 837	15 517	79 402
1796	15 051	15 629	80 655
1797	15 373	16 163	83 763
1798 A	15 680	16 250	85 591
1798 B	32 895		181 076
1799			87 990
1800	35 307		190 389

SURSELE: **1786, 1788**: Şt Purice, *Emigrarea populaţiei bucovinene în Moldova (1775-1848)*, în „Glasul Bucovinei", nr. 3, 1994, p. 6 (din Arh. de Stat a Reg. Cernăuţi). **Febr. 1786, 1798 B, 1800**: *sup. – Tbl. 1.* **Celelalte date**: Bolesław Kumor, *Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r.*, în „Prezeszłość Demograficzna Polski. Materiały i studia", Warszawa-Poznań, **10**, 1978, p. 50-51; *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 424-425, *Anexa 1* (case=col.2 din *Anexă;* gospodării=col. 3+4; suflete=col. 23).

începere din 1783 funcţionând chiar la Consiliul de război al Curţii, în Viena[30]. Să nu fi fost el oare informat şi despre cele 4 833 familii ce-ar fi plecat până în 1788, nici despre cei ce-ar fi trecut ulterior hotarele? Sau V. Balş însuşi era suspicios, cu privire la realismul acestor afirmaţii? Căci chiar situaţiile oficiale ale districtului, pentru întreaga perioadă 1787-1798, permit a se avansa cifra aproximativă de numai 1718 persoane emigrate de acolo (*Tabel 3*).

[30] C. Sion, *Arhondologia Moldovei...*, ed. Rodica Rotaru, Mircea Anghelescu, Şt. S. Gorovei, Edit. Minerva, Bucureşti, 1973, p. 19-20 (şi n. 8 Ştefan S. Gorovei); Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*, Edit. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 342; Const. Morariu, *Părţi din istoria românilor bucovineni*, I, Cernăuţi, 1893, p. 20-21; Ion Grămadă, *Cum era pe vremuri la noi în Bucovina (Jurământul ţării la 1777)*, în „Viaţa Românească", Iaşi, vol. X, an. III, 7, 1908, p. 65.

2. Să zăbovim o clipă aupra curioaselor serii statistice, investigate în cele de mai sus. După ce, în februarie 1786, se ajunsese la un maximum în înregistrările demice pe întregul interval 1774-1786 (*Tabel 1*), urmează o bruscă descreştere (*Tabel 4*), în decurs de trei ani trecându-se de la cca. 134 720 suflete la numai 72 663, pentru ca în alţi 10 ani să se atingă abia 87 990. Straniu nu este numai acest fapt; i se adaugă altele, de acelaşi calibru: pentru anul 1798 se cunosc două cifre asupra efectivului contribuabililor provinciei: 85 591 şi 181 076 persoane; în 1799 evidenţele totalizează numai 87 990, dar în 1800 ele ştiu de 190 389 indivizi. Ulterior, asemenea stranii scoborâşuri şi suişuri nu mai apar. Luând cunoştinţă din lucrarea lui Bolesław Kumor de sumele reduse ale intervalului 1789-1799, le-am suspectat de grave subînregistări[31]. Calea spre mecanismul lor ne-a fost deschisă de fapte, referitoare la alte zone ale oicumenei noastre.

Descoperirea unei serioase evaziuni fiscale pe domeniul Zlatnei a impus numirea de către Maria Theresia a unei comisii de cercetare (3 octombrie 1772), care a stabilit că recensămintele din 1750 şi 1755 fuseseră lucrate defectuos. Comisia a determinat 4 333 capi de gospodării care nu figurau în registrele de contribuabili (din totalul de 7 583 în anul 1773; *Tabel 5*), adică 57,14% din efectiv. Slujbaşii (domeniul era fiscal), ca şi juzii îşi însuşeau pe această bază bani şi alte bunuri, căci persoanele netrecute în tabelele de impunere nu scăpau de obligaţii[32]. Cele descoperite în 1772-1773 arătau cu toată limpezimea „misterul" tulburătoarei evoluţii, exprimate în cifrele *Tabelului 5*: o creştere de aproape şase ori a totalului contribuabililor pe domeniu, în decurs de 32 de ani.

Tabel 5

Gospodăriile înregistrate pe domeniul Zlatna (comitatul Alba, Principatul Transilvaniei), 1746-1778 / Ménages recensés sur le domaine de Zlatna

Anul / Année	1746	1755	1773	1778	1778 versus 1746
Gospodării / Ménages	1 415	3 250	7 583	8 130	574, 6%

SURSELE: Z. I. Tóth, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, 1955, p. 106-107; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I^2, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 91, 112.

A intervenit şi demonstraţia existenţei permanente în Ţara Românească, din 1735 şi până în 1748, a dublei evidenţe a birnicilor: una pentru nevoile externe, alta (net mai înaltă) constituindu-se în secret fiscal[33]. Astfel încât putem conchide

[31] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 412-414 (şi *Tbl. XI.A şi XII*).

[32] Z. I. Tóth, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, 1955, p. 106-108; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 91, 97 (n. 7a), p. 112, 123, 125, 141.

[33] Louis Roman, *Epoca lui Constantin Brâncoveanu: cuantumul birnicilor şi tendinţele demografice*, în „Revista Arhivelor", Bucureşti **68**, vol. 53, 3, 1991, p. 320, *Tbl. 1* (şi discuţia din cuprinsul articolului).

şi în cazul Bucovinei, pe de-o parte, asupra unei posibile grave deturnări de venituri ale erariului de către dregătorii locali, cel puţin în 1789-1799, aşa cum – nu cu mult în urmă – se vădise şi pe domeniul fiscal al Zlatnei; pe de altă parte, probabil că reale, în ultimii 15 ani ai secolului al XVIII-lea, sunt înregistrările maxime; în februarie 1786 (135 000 indivizi), în 1798 (181 000 persoane), la 1800 (190 000 suflete; *Tabelele 1 şi 4*).

3. Ideea emigrărilor, folosită într-o vreme de către autorităţile bucovinene pentru mascarea unor probabile malversaţii, nu era inventată. Cercetarea conscripţiilor câtorva sate din prima perioadă a stăpânirii habsburgice arată clar plecarea *definitivă* în Principatul Moldovei a zeci de familii din *Cordon*, după expresia vremii[34]. Catagrafia moldovenească din 1803 menţionează grupuri de „bejănari ot Cordon"; în iulie 1804 condica notează 30 din ei în ţin. Suceava; la 23 iulie 1805, la Iaşi se ştia despre cererea austriacă de a se restitui 1500 familii refugiate din Bucovina; la 17 aprilie 1806, din Iaşi se înştiinţează Parisul că împăratul a publicat o amnistie pentru toţi cei ce-ar voi să se reîntoarcă din Moldova la vetre, şi cum termenul expiră peste o lună, vreo 12 emisari austrieci străbat ţinuturile Moldovei, citind peste tot textul proclamaţiei; fluxul emigraţiei bucovinene cuprindea şi familii boiereşti etc.[35] Indiscutabil deci, grupuri sociale diverse, ale căror condiţii de viaţă se depreciaseră, plecau din Bucovina, în vederea aşezării lor în Moldova; o asemenea transmigraţie însă n-a avut proporţiile sugerate de *Tabelul 3*.

Acesta arată, de altminteri, importante imigrări de la sud de *Cordon*, în ţinutul stăpânit de imperiali: documentar, ele sunt descrise drept o întoarcere a muncitorilor, la capătul unei migraţii *de tip temporar, sezonier*. La 14 iunie 1791 se consemnează că oameni din Vasilăuţi (districtul Cernăuţi) lucrează în Moldova, la cosit de fân[36]. La 9 septembrie 1793, locuitorii dintr-un alt sat al Bucovinei, Valea Seacă, se angajează faţă de egumenul de la Slatina să lucreze la coasă, pe moşia din Moldova a mânăstirii[37]. Ţărani din Ţinutul Fagilor sunt amintiţi în anii 1811-1847 la lucru în Basarabia şi Ucraina Meridională. Între 1820 şi 1827, se înregistrează 1674 inşi – mai ales ţărani şi meşteşugari – la punctul de vamă Noua Suliţă, prin care treceau din domeniile Austriei în cele ale ţarului. Veneau aici mai ales în perioada muncilor de vară; se însoţeau în cete

[34] I. I. Nistor, *Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic*, Bucureşti-Viena-Lipsca, 1915, p. 125, 128; Ecaterina Negruţi, *Informaţii noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Suceava", VIII, 1981, p. 257-263.

[35] *Uricarul*, ed. Th. Codrescu, VII-VIII, Iaşi, 1886, pass. (la 1803); V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, XI, Bucureşti, 1900, p. 60-61 (la 1804); Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711-1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984 (Dir. Gen. a Arh. Stat.), nr. 233 (la 1805); Hurmuzaki, *op. cit.*, XVI, ed. N. Hodoş, Bucureşti, 1912, nr. 1607, p. 710 (la 1806); Const. Morariu, *Părţi...*, I, p. 49.

[36] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al VIII-lea*, II, ed. V. Mihordea, Ioana Constantinescu, C. Istrati, Edit. Academiei, 1966, nr. 566.

[37] *Ibidem*, nr. 592.

de câteva zeci de oameni, în frunte cu câte o căpetenie. Se tocmeau cu ziua sau pe întreaga durată a lucrului, de la 3-4 până la 6-7 luni[38]. Ştiri din a doua jumătate a veacului al XIX-lea arată o sporire însemnată a fenomenului: înţelegerile se perfectau la Cetatea Albă, Soroca, Hotin, Bălţi, Chişinău, Orhei, etc.; lucrători soseau nu numai din Bucovina, ci şi din Galiţia, Podolia şi alte părţi; în ultimul deceniu al secolului, totalul lor atingea anual între 25 000 şi 100 000, în funcţie de situaţia recoltei[39].

Tabel 6

Bucovineni veniţi la lucru în România (1863-1865) / Mouvement saisonnier des habitants de Bucovine en Roumanie

Anul / Année	1863	1864	1865
Persoane / Individus	10 105	11 290	21 622

SURSA. Ecaterina Negruţi, *Migraţii sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1991, p. 113, *Tbl. 1*.

Maxima migraţiilor sezoniere din Bucovina se constată şi spre România în aceeaşi jumătate de secol, problemă pe larg abordată, cu competenţă, în ultimii ani[40]. Se pare că cea mai veche situaţie statistică datează din 1863-1865 (*Tabel 6*), dovedind o creştere a sumei anuale a muncitorilor de la 10 100 la 21 600; numărul lor a sporit ulterior şi mai mult. O analiză interesantă[41] a scos la iveală cauzele acestor vechi şi ample procese ale migraţiei temporare. La sfârşitul veacului al XVIII-lea, Câmpia Moldovei (cuprinsă între dealurile Siretului, Coasta Iaşilor şi Colinele Nistrului) era slab populată şi păstra chiar şi în anii 1930 o densitate demografică mult redusă, faţă de ţinuturile înconjurătoare; fiindu-le specifice atât o climă caldă, cât şi un sol roditor (cernoziom), moşiile din Câmpie aveau nevoie de braţe de muncă suplimentare, sosite din alte zone. Dintre toate regiunile de codru ce înconjoară Câmpia Moldovei, Podişul Sucevei era în cel mai viu contrast cu aceasta, având un sol relativ sărac şi o climă mult mai aspră; de aceea, cultura grâului în cuprinsul lui se arăta destul de anevoioasă, a porumbului era rară, iar a viţei de vie se dovedea imposibilă. Migraţiile sezoniere pentru lucru pe moşiile din nordul Moldovei înglobau de aceea numeroşi „corduneni": grosul lor îl alcătuiau

[38] V. E. Zadorožnyj, în *Social'no demografičeskie processy v rossijkoj derevne (XVI-načalo XX v.)*, I, ed. I D. Koval'čenko, Ju. Ju. Kahk et al., Tallin, 1986, p. 206-207.

[39] V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v, (Ėtniceskie i social'no-demografičeskie processy)*, Edit. Ştiinţa, Kišinëv/Chişinău, 1979, p.118.

[40] Ecaterina Negruţi, *Informaţii noi...*; eadem, *Migraţiile de lucru în România şi marea răscoală a ţăranilor din 1907*, în „Anuarul...", Iaşi, **22**, 2, 1985, p. 523-536; eadem, *Implicaţii ale forţei de muncă de peste hotare în viaţa economică şi social-politică a României moderne*, în *Românii în istoria universală*, I, ed. I. Agrigoroaiei et al., Iaşi, 1986 (Univ. „Al. I. Cuza"), p. 349-362; eadem, *Migraţii sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1991.

[41] Victor Tufescu, *Migraţiuni sezonale pentru lucru în Moldova de Nord*, în „Revista Geografică Română", Bucureşti, IV, 1, 1941, p. 32-45.

românii şi rutenii; mai veneau lipoveni (la îndiguiri ori curăţări de iazuri), nemţi bucovineni (zidari, precum şi „maşiniştri" la mori ori la maşini de treierat), unguri (la fabrica de zahăr din Roman). Soseau însă şi „munteni" (ţărani din jud. Baia şi Neamţ), ca lucrători sezonieri, la coasă şi seceră, pe timpul celor două-trei săptămâni, în care recoltele lor de acasă se aflau în întârziere – din cauza coacerii mai dificile –, faţă de cele din Câmpie.

Avem, prin urmare, de-a face cu procese ample, care înglobau nu numai Bocovina şi Vechea Românie (iar înainte de 1859 – Principatul Moldovei), ci şi Basarabia, Galiţia şi o serie de gubernii de dincolo de Nistru. Se poate înţelege că, în ceea ce priveşte Ţara Moldovei, fenomenele descrise erau mai vechi de data ocupării ţinuturilor ei nordice de către oştile habsburgice. Evident, cei plecaţi la munci sezoniere în Câmpie se întorceau toţi (ori aproape toţi) la vetrele lor. Altfel spus, putem conchide că cifrele – vehiculate în deceniile VIII-X ale veacului al XVIII-lea cu referire la emigrarea bucovinenilor – nu se constituie într-o dovadă a descreşterii materiei fiscale în Bucovina, căci cei incluşi în plecările *definitive* erau relativ puţini, faţă de cei ce le practicau pe cele *temporare*.

Amintitele migraţii sezoniere mai aveau o dimensiune importantă: erau parte componentă a unei anumite forme a mobilităţii geografice, specifice de-a lungul vremurilor întregului spaţiu carpato-ponto-dunărean, şi anume parte constitutivă a deplasărilor în vederea lucrului, pentru nevoi profesionale. Păcurari din unele sate ardelene porneau cu turmele spre păşunile din Moldova, Basarabia şi şesurile nord-pontice, spre păşunile din Muntenia, Dobrogea şi Bulgaria de Nord-Est. Oameni din zona Apusenilor se duceau la munci agricole în Câmpia transilvană, ca şi în cea din vest. Din Maramureş plecau în grup, în alte regiuni, unde lucrau la secerat, la coasă, ca mineri, dar şi ca *butinari* „muncitori forestieri specializaţi". Ţărani din nordul Munteniei şi al Olteniei veneau la lucru în podgoriile de dincolo de Milcov, ori la alte munci agricole de acolo, chiar pe durate de mai multe luni, din primăvară până în toamnă. Din Ţara Românească şi Moldova erau ceruţi muncitori agricoli în Dobrogea; până la 1829, erau şi obligaţi de autorităţile otomane s-o facă. La cererea Porţii, numeroşi pălmaşi, tâmplari, zidari, pietrari se trimiteau, din ambele Principate extracarpatice, la cetăţile otomane – Cetatea Albă, Tighina, Vozia ş.a. Meşteri constructori, zugravi etc. treceau dintr-o provincie în alta ş.a.m.d. Dacă adăugăm şi mişcarea neîntreruptă a neguţătorilor, treptei bisericeşti, dascălilor avem un tablou mai cuprinzător al vastităţii acestui proces al migraţiilor cu caracter profesional, uneori la distanţe mari, între care se plasează şi amintita mobilitate sezonieră din Bucovina şi nordul Moldovei.

4. S-a afirmat că triplarea locuitorilor, conscrişi în Bucovina în intervalul 1774-1803 (*Tabel 1*), s-ar fi datorat imigrării masive aici de nemţi şi unguri, venirii de ţărani băjenari din Galiţia şi, în parte, strămutării de polonezi şi cehi din alte regiuni ale Imperiului[42]. Informaţia istorică însă nu confirmă aserţiunea:

[42] E. V. Mironova, *Zametki o dinamike naselenija Bukoviny v period avstrijskogo vladyčestva*, în „Naučnyj ežegodnik Černovickogo gos. univ.", Černovicy/Cernăuţi, 1957, p. 432-434.

- Principalul flux de imigraţie al epocii l-au constituit rutenii. La 12 ianuarie 1779 se ştie că, în ultimii ani, din Galiţia şi Podolia au venit 14 114 ucraineni[43]. În intervalul 1779-1786 totalul celor aşezaţi în ţinut se ridică la 10 557 suflete[44]. Patenta din 1786 a lui Joseph II – care îndemna la o moderată politică de colonizări în noua provincie, dacă nu chiar la stoparea lor[45] – va fi fost eficientă, căci în anii 1786-1803 imigrarea ruteană pare a se dovedi (aproape) inexistentă[46].

- Numărul germanilor şi lipovenilor, stabiliţi în Bucovina în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, a fost foarte redus[47], iar totalul evreilor din ţinut a fluctuat de la cca. 2 520 suflete în 1775, la aproximativ 5121 în 1780, scăzând apoi la vreo 3080 în 1807[48].

- În perioada cuprinsă între 1774 şi începutul anului 1786, în Bucovina s-au instalat definitiv numai 2 136 secui, veniţi din Principatul Moldovei; mulţi alţii sosiţi aici, nevoind să rămână, au plecat în Transilvania[49]. La 27 ianuarie 1778, în ţinut se mai găseau alte 102 familii de colonişti, care proveneau din Reg. 1 secuiesc transilvănean[50].

- Slovacii în schimb n-au început a aflui în provincie decât după ce secolul se sfârşise[51], iar venirea unor persone de alte naţionalităţi a fost cu totul incidentală până la începutul veacului următor.

[43] I. I. Nistor, *Românii şi rutenii...*, p. 81; p. 156, *Tbl.*; Vladimir Trebici, în *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 417, *Tbl. 1*.

[44] I. I. Nistor, *op. cit.*, p.71, 81; p.156, *Tbl.*

[45] Emil Ioan Emandi, Constantin Şerban, *Contribuţii de geografie istorică la cunoaşterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în „Suceava", X, 1983, p. 478.

[46] I. I. Nistor, *op. cit.*, p.137; p.156, *Tbl.*

[47] *Die Donauscwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog*, Zweite Auflage, ed. I. Eberl et al., Sigmaringen, 1989, p. 141; Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen...*, p. 13-14, 112-114; Emandi, Şerban, *op. cit.*, p.498-500; *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 396, n. 18, 19, 22.

[48] N. Iorga, *Note istorice referitoare la evrei în ţerile noastre (Anexă la Problema evreiască la Cameră)*, Vălenii de Munte, 1910, p. 39; Radu Rosetti/Varax, *La Roumanie et les Juifs*, Bucarest, 1903, p. 340, *Tbl. 57*. Pentru trecerea de la familii la persoane, am introdus multiplicatorul 4,79 (documentat la 1769).

[49] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 396, n. 17; p. 411. Amintind aşezarea unor grupuri de secui în Bucovina, o carte apărută dincolo de hotare ignora total satele româneşti, în mijlocul cărora noii veniţi erau colonizaţi în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea; autorilor – care reveneau şi obsesiv asupra „foarte redusei locuiri" a ţinutului în acel moment – li s-au formulat observaţii adecvate: Florin Constantiniu, Hadrian Daicoviciu, Radu Popa, *Marginales historiques à un volume d'ethnographie anhistorique (Magyar Néprajzi Lexikon*, I, Budapest, 1977), în „Revue Roumaine d'Histoire", XVI, 4, 1977, p.753.

[50] I. I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", Cernăuţi, II-III, 1925-1926, p. 469-527. A se vedea şi: Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 163; Emandi, Şerban, *op. cit.*, p. 496-497.

[51] M. P. Dan, *Compte rendu* (la Ján Sveton, *Slováci v europskom zahraniti*, Bratislava, 1943), în „Balcania", Bucureşti, VI, 1943, p.577. Cercetarea politicii Vienei de colonizare a diferitor etnii în Bucovina, la Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, I (1774-1862). De la administraţia militară la autonomia provincială*, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1993, p. 152-182.

Cu alte cuvinte, se pot însuma cel mult 28 – 30 000 de colonişti în Bucovina, de-a lungul tuturor celor 30 de ani aflaţi în discuţie. Precum se vede însă, distanţa – de la vreo 70 000 suflete intrate în registrele autorităţilor în 1774-1776 şi până la 192 830 numărate în anul 1803 (*Tabel 1*) – este cu totul alta, chiar dacă luăm în calcul creşterea naturală a amintitei populaţii iniţiale, ca şi pe cea a valurilor succesive de colonişti.

5. S-a formulat şi ideea, conform căreia sporul atât de mare în acea vreme al totalului locuitorilor ţinutului ar fi rezultat din „imigrarea" românilor[52]. S-au cules diferite estimări eronate, care-ar veni în sprijinul aserţiunii: în 1777, în Bucovina ar fi trăit 24 000 familii, din care 17 000 ar fi fost ruteni, iar la 1782 s-ar fi luat în calcul 23 000 familii, din care abia 6 000 ar fi fost moldoveni, restul fiind ucraineni[53]. După cum se poate vedea din *Tabelul 1*, precum şi din discuţia înserată *supra*, toate cifrele cu care operează Bruk şi Kabuzan sunt nereale.

Componenţa etnică a populaţiei regiunii a fost astfel caracterizată: „În momentul unirii Bucovinei cu Austria, o importantă majoritate a populaţiei ţinutului o constituiau ucrainenii, veneau apoi moldovenii, românii ş.a."[54] Lăsând deoparte uimitoarea disjuncţie între moldoveni şi români, constatăm că singura dovadă adusă de autori în sprijinul încheierii mai sus reproduse este culeasă într-un articol publicistic[55], care abundă în naivităţi demo-istorice! Să amintim deci demonstraţia reală a faptului că, în anii de început ai administraţiei austriece, majoritatea covârşitoare a populaţiei Bucovinei era alcătuită de români[56], în care sens s-au adus şi multiple mărturii ale vremii: în primii 10-15 ani ai noii stăpâniri, în oficiile publice şi legislaţie se foloseau numai româna şi germana; populaţia utiliza limba noastră şi numai ici-colo se auzea alt grai; jalbele către judecătorii se scriau în româneşte, iar răspunsul se da în acelaşi grai; la 27 august 1777, gen. Splény se adresa populaţiei printr-o chemare în limba autohtonilor; Joseph II, călătorind în iunie 1783 prin ţinut, ordona a se numi aici directori de ţinut şi un auditor hotarnic, cunoscători ai acestei limbi; la 28 octombrie 1786, Cancelaria Curţii poruncea ca legile trebuincioase provinciei să fie tălmăcite din germană în română, ceea ce se şi făcu şi ele se tipăriră pentru a se trimite peste tot; la 15 ianuarie 1804, administraţia ţinutului se adresa în graiul nostru „Către cetăţenii meşteri şi calfe a crăiescului oraş Siret" etc.[57] La 12 octombrie 1777, la Cernăuţi s-a depus un jurământ de credinţă faţă de casa imperială. Mânăstirilor şi schiturilor

[52] R. A. Kann, Z. V. David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*, Seattle, London, 1984, p. 288.

[53] S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Čislennost' i rasselenie ukrainskogo ĕtnosa v XVIII načale XX v.*, în „Sovetskaja ĕtnografija", Moskva, n° 5, 1981, p. 20-21, *Tbl. 3* (nota B).

[54] *Narisi z istorij Pivničnoj Bukovini*, ed. F. P. Ševčenko et al., Kijv, 1980, p. 86-87.

[55] Aurel Onciul, *Chestia românească în Bucovina*, în „Viaţa Românească", Iaşi, vol. XXXI, an. VIII, 10, 1913, p. 5-10.

[56] I. I. Nistor, *Românii şi rutenii...*, p. 45-68, 70-77, 81.

[57] T. V. Stefanelli, *Câteva date statistice şi istorice din Bucovina*, în „Convorbiri Literare", Iaşi, XIV, 12, 1 martie 1881, p. 473-474, 476; C. Morariu, *Părţi...*, I, p. 17-24, 46-48.

din ţinut li s-a trimis textul scris în „limba moldovenească", în vederea efectuării ceremoniei în soborul lăcaşului. Ţăranilor şi târgoveţilor jurământul li s-a citit în localitatea proprie, în acelaşi grai. În adunarea de la Cernăuţi – la care participă boieri, ruptaşi, şleahtici, clerul înalt, o mulţime de preoţi săteşti, reprezentanţi ai mânăstirilor, ai celorlalte aşezări umane şi ai breslelor etc. – jurământul este citit, de asemenea, după un text românesc, poporul repetându-l cuvânt cu cuvânt, după spusele lectorului[58].

Apare util a stărui întrucâtva şi asupra aserţiunii amintite a „imigrării masive" a românilor în Bucovina, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. În *Tabelul 7* uimeşte evident, creşterea foarte însemnată a celor consemnaţi ca români până la 1779 (cu 6,63 sau chiar 10,73% anual!!), precum şi în anii 1786-1803 (cu 2,70% pe an!!). Or, aşa cum am constatat, administraţia lua act numai treptat-treptat de realităţile demice locale. I-au trebuit repetate înregistrări, în decurs de doi ani şi jumătate, pentru a cunoaşte efectivul total al aşezărilor umane, dar în fiecare localitate se conscria deocamdată numai o parte din menajele existente (§II; *Tabel 2*). Conscripţiile populaţiei au dat, timp îndelungat, rezultate nesatisfăcătoare, autorităţile fiind de altminteri conştiente că, şi în momentul de maximă de la 25 februarie 1786, nu le erau cunoscute decât două treimi din cuantumul demic real; abia la 1798, populaţia înregistrată îl desemnează pe acesta din urmă (aproape) integral ((§III.1-2; *Tabel 1*). De ce ne-am mira atunci că şi suma românilor locali sporea mai repede în evidenţe, decât creşterea lor reală? Nu „imigrarea" este aici în discuţie, ci – indubitabil – ameliorarea înregistrărilor.

Tabel 7

Populaţia românească în recensămintele din Bucovina (1774-1910) / Les Roumains dans les recensements de Bucovine

Anul / Année	1774	1779	1786	1803	1851	1910
Indivizi / Personnes	52 750[a] / 63 700[b]	87 811	91 823	144 349	184 718	273 254
Rma %	–	10,73 / 6,63	0,64	2,70	0,52	0,67

[a, b] Estimări / Évaluations. Rma = rata medie anuală de creştere a populaţiei, de la data precedentă şi până la anul respectiv / Taux annuel moyen d'accroissement de la population.

SURSELE. [b] Vladimir Trebici, în *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 417, *Tbl. 1*. **Celelalte numere**: I. I. Nistor, *Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic*, Bucureşti-Viena-Lipsca, 1915, p. 137; p. 156, *Tbl.*

Dacă rata medie anuală a sporirii totalului etniei între 1786 şi 1803 este de 2,70%, iar a celei din 1774 şi până la 1779 chiar de 7-11% (*Tabel 7*), când în ambele cazuri nu putea fi mai mare de 0,5 (cel mult 0,6)%, aceasta se datoreşte,

[58] T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 469; Ion Grămadă, *Cum era pe vremuri...*, p. 62, 65, 67.

desigur, faptului că evidenţa din 1779 era relativ mai completă, comparativ cu aceea din 1774, iar înregistrările din anii 1798-1803, spre deosebire de toate cele precedente, cuprindeau (aproape) întreaga masă demică a ţinutului (*Tabelele 1 şi 4*). Că este aşa se vede şi din faptul că, din 1803 şi până în anul 1851, populaţia românească a Bucovinei a sporit cu 0,52% pe an (şi nu de 3 ori cu 7%! *Tabel 7*), indice relativ comparabil cu cel înregistrat de locuitorii Principatului Moldovei în intervalul 1832-1859 (0,79%). Rata bucovineană din perioada ulterioară (0,67% în anii 1851-1910) este însă total diferită de cele din Moldova (0,83% între 1859 şi 1899; 1,13% în perioada 1899-1912)[59], printre altele şi din aceste două motive: rutenizarea treptată a locuitorilor unor aşezări bucovinene[60], ca şi declanşarea emigraţiei spre America[61].

Întreaga demonstraţie anterioară aduce astfel noi argumente, în sprijinul unicului mod de determinare a niveluli *real* de locuire a provinciei şi de stabilire a etniei locuitorilor săi la 1774: a recurge la un *calcul regresiv*, pragul său fiind primele conscripţii ce-au inclus de fapt *întregul* efectiv al locuitorilor provinciei (la 1798 pentru populaţia totală; la 1803 în ceea ce priveşte structura sa naţională); a introduce în ecuaţie indicele *adevărat* de creştere naturală a locuitorilor în epocă, luând totodată în considerare urmările secetelor, ale epidemiilor şi altor flagele; a ţine seamă de *realele* proporţii ale migraţiei externe. Pe această bază, s-a stabilit că populaţia totală a Bucovinei se ridica la 1774 nu la cca. 70 000 suflete, ci la vreo 146 000/149 000, românii constituind 84 ori poate 86% din ei (*Tabel 8*).

Tabel 8

Bucovina la 1774: populaţia totală reală şi structura ei etnică / La province de Bucovine dans l'année 1774: la population totale réelle et sa structure nationale

Populaţia totală / Effectif de la population	Structura naţională / Structure ethnique			
	Români / Roumains		Alte etnii / Autres nationalités	
	Numărul / Le nombre	%	Numărul / Le nombre	%
145 588/148 583	124 910	84/86	20 678/23 673	14/16

SURSA: *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 392-415, 424-432 (concluzia la p. 413-414, *Tbl. XI. A şi B)*.

[59] Spaţiul nu ne îngăduie prezentarea temeiurilor cifrelor folosite mai sus cu referire la creşterea reală a populaţiei Moldovei în secolele XVIII-XIX. Au fost luate în considerare recensămintele din 1912, 1899 şi 1859-1860, s-a operat o analiză critică a catagrafiilor din 1831-1832, 1803 şi 1772-1774 ş.a.

[60] Mai recent asupra problemei: Const. Nuţu, *Compte rendu* (la E. Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965), în „Revue des Études Sud-Est Européennes", Bucarest, **4**, 3-4, 1966, p. 628-632; I. Dârdală, *Conştiinţa naţională a românilor bucovineni*, în „Anuarul...", Iaşi, XII, 1975, p.177-186; Const. Rezachevici, *Răspuns ştiinţific la „controversa ucraineano-română privind istoria Bucovinei"*, în „Revista Istorică", S. N., Bucureşti, V, 3-4, 1994, p.327-339.

[61] Un semnal de alarmă privind proporţiile exodului în anii anteriori, la C. Paltin, *Scrisori din Bucovina*, în „Viaţa Românească", vol. XXX, an.VIII, 7-8, 1913, p. 220.

IV. Concluzii. 1. Primele date mai apropiate de realitate, referitoare la numărul locuitorilor regiunii, sunt cele din februarie 1786 şi abia la 1798 autorităţile reuşesc să cunoască întreaga ei populaţie.

2. Organelor centrale ale administraţiei le trebuiseră astfel 24 de ani pentru a ajunge la acest rezultat (ceea ce era totuşi un succes, căci ele avuseseră nevoie în Transilvania de un secol, pentru a atinge asemenea performanţă), deoarece li se opuneau acute interese contrare:

a) Dajnicii, ca şi capii satelor, târgurilor şi oraşelor erau vital interesaţi în masive subînregistrări, pentru a uşura povara dărilor (a se vedea relatarea gen. Spleny cu referire la conscripţia din 1775, precum şi dovezile unor evidenţe foarte incomplete ale locuitorilor din fiecare aşezare în parte[62]).

b) Stăpâni de moşii îşi asigurau, legal ori ilicit, imunităţi fiscale, căci – cu cât reduceau mai mult prelevările fiscului – cu atât le puteau spori pe cele în propriul folos (situaţia a fost exemplificată prin constatarea de la Sadagura, căreia i se poate adăuga şi aici demonstraţia substanţialelor lacune în scrierea gospodăriilor în diverse localităţi[63]).

c) Cu prilejul efectuării numărătorilor demo-fiscale, dregătorii de diferite trepte, în deplin consens cu posesorii moşiilor şi arendaşii, ascundeau sate întregi şi o bună parte din menaje în aşezările înregistrate, procedeu de veche tradiţie şi răspândire în numeroase provincii şi ţări europene, ca şi de pe alte continente (*videte* situaţiile amintite în privinţa catagrafiilor din 1772-1774, ca şi chestiunea dublei contabilităţi din Bucovina, de pe domeniul Zlatnei şi din Ţara Românească[64]).

d) Ar mai fi de amintit şi scutirea de dări a multor categorii, ceea ce implica adesea neincluderea lor în numărători.

3. Istoriografia va fi poate astfel nevoită să renunţe la mituri, dintre care unele bicentenare: „pustietatea" Bucovinei la 1774 şi „popularea" ţinutului, prin colonizările „de largă amplitudine" din primele decenii ale străjuirii lui de către pajurile habsburgice; emigraţia definivă ca „explicaţie" a reducerilor substanţiale, constatate în evidenţele demo-fiscale dintr-o anumită vreme; cota-parte „insignifiantă" ce-ar fi revenit românilor între locuitorii din anii 1770 ai regiunii ş.a. Subzistă în această privinţă mai vechi corecte luări de poziţie: I. I. Nistor cunoştea lacunele apreciabile ale numărătorilor din 1774-1779; N. Iorga credea că, la luarea ei de către Austria, Bucovina avea 100 000 ţărani români; pentru a caracteriza situaţia provinciei în acel moment, M. Anagnosti opera în 1837 cu date ulterioare anului 1774 – 132 000 de suflete etc.[65]

[62] *Sup.*: n. 21, 27.
[63] *Sup.*: n. 20-21.
[64] *Sup.*: n. 15-19; §III.2; *Tbl. 4 şi 5*.
[65] *Bucovina şi spaţiul demografic românesc*, p. 408-409; p. 414, n. 83.

4. Este de adăugat şi faptul că problematica semnalată în legătură cu Bucovina – „minima” demică ce-ar fi subzistat în anumite perioade, realul nivel de populare, evoluţia structurii etnice –, că acest complex de probleme se cuvine a fi pus în discuţie cu privire la întregul arc al provinciilor noastre, aflate la limitele exterioare ale oicumenei româneşti: Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina, Basarabia şi Dobrogea.

DOCUMENTAR

INSULA ŞERPILOR

DOMINUŢ I. PĂDUREANU

Situată la 45°15'53'' latitudine nordică şi 30°14'41'' longitudine estică, în faţa gurilor Dunării, mai exact a braţului Sulina (la circa 45 km de oraşul cu acelaşi nume), Insula Şerpilor (17 ha) este cea mai mare dintre puţinele insule ale Mării Negre.

Pomenită pentru întâia oară în anul 777 î.e.n. de către Arctinus din Milet (în *Aethiopida*), insula apare în izvoarele istorice, literare ş.a., sub mai multe denumiri: Leuké, Leuca, „Insula albă", „stânca albă", „insula strălucitoare", Achillea, „Insula lui Achille", „lăcaşul lui Achille", Phidonisi, Fidonisi, Fidonixi, Macron, Selina, Cacearia, Faena, Nisi, Rubea, Rubra, Ilan Adassi, Zmeinoi, Ostrov, Isola Rosia, l'Île des Serpents şi, bineînţeles, Insula Şerpilor.

Din lunga listă a autorilor – străini şi români – care s-au oprit asupra ei, amintim pe: Arctinus din Milet, Pindar, Euripide, Philostrat, Stephan din Bizanţ, Heschiu, Ammianus Marcellinus, Lycophron, Scylax din Caryanda, Scymnos din Chios, Dionisie Periegetul, Strabon, Pomponius Mela, Pliniu cel Bătrân, Iulius Solinus, Rufus Festus, Ptolemeu, Iordanes, Pausanias, Maxim din Tyr, Tzetzes, H. Köhler, P. V. Soloviev, N. Murzachevici, A. Müller, R. Drost, G. P. Lisseanu, G. Murgoci, V. Meruţiu, A. Borza, R. I. Călinescu, C. Brătescu, P. Enculescu, M. D. Ionescu, R. Seişanu, M. Drăghicescu ş.a.

Cu o istorie multimilenară, care se integrează organic istoriei gurilor Dunării, Dobrogei – iar după 1878, istoriei României – Insula Şerpilor a fost, este şi va fi, în ciuda vicisitudinilor istoriei, ceea ce istoria, geologia, geografia ş.a. o atestă din plin – o parte a pământului românesc.

Până în secolul al XIX-lea, apartenenţa insulei la Dobrogea, caracterul românesc şi drepturile românilor asupra acestor teritorii străbune, au constituit realităţi, aspecte istorico-juridice arhicunoscute şi recunoscute, atât în ţară cât şi peste hotare.

Decăderea lentă dar continuă a Imperiului otoman, agresivitatea unor imperii vecine – ţarist şi habsburgic –, disputele pentru noi teritorii şi sfere de influenţă, pentru controlul Dunării, a gurilor acestui fluviu, strâmtorilor, a Mării Negre în ansamblu ş.a., prin desele războaie pe care le-au generat, multe purtate pe pământ românesc, au provocat mari şi grave pierderi umane, materiale şi teritoriale, iar în ceea ce priveşte Insula Şerpilor au făcut ca destinul acesteia să fie schimbător, asupra lui punându-şi nu odată amprenta interesele puterii învingătoare, jocurile de culise ale diplomaţiei europene.

Deşi definitivarea cuceririi Dobrogei de către Imperiul otoman a avut loc între anii 1445–1462, Delta Dunării şi zona înconjurătoare – inclusiv Insula Şerpilor – vor intra sub stăpânirea acestuia după evenimentele din anul 1484. Timp de aproape patru secole şi jumătate Dobrogea, respectiv peste trei secole (328 de ani) Insula Şerpilor, se vor afla sub stăpânirea otomană.

Modificarea statutului juridic al insulei va avea loc după războiul ruso-turc dintre anii 1806–1812. Prin Tratatul de pace de la Bucureşti (16/28 mai 1812), fără nici un drept istoric şi fără o umbră de legitimitate, Rusia ţaristă smulgea şi anexa de la Imperiul otoman, braţul Chilia (devenind pentru prima dată riverană la Dunăre), precum şi teritoriul românesc situat între Prut, Dunăre, Marea Neagră şi Nistru. Este încă o confirmare, dureroasă, a adevărului spuselor istoricului Gheorghe I. Brătianu, potrivit cărora „interesul istoric pe care îl trezeşte o regiune geografică este un privilegiu care se plăteşte scump"[1].

[1] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1988, p. 87.

În amintitul tratat, au fost incluse şi o serie de prevederi referitoare la statutul juridic al insulelor de pe Dunăre: „insulele mici de aici nepopulate înainte de război, să nu fie ocupate şi luate în stăpânire de nici unul dintre state, iar de acum încolo, neconstruindu-se pe aceste insule nici un fel de fortificaţii sau întărituri, ele să fie lăsate deşarte [nepopulate]"[2]. Deşi articolul IV al Tratatului de pace din 1812 nu nominaliza Insula Şerpilor, apreciem că aceste prevederi se refereau – indirect – şi la aceasta, extinderea lor asupra statutului ei făcându-se automat.

În mod normal aşa ar fi trebuit să stea lucrurile, dar şi de această dată – şi de multe ori mai apoi – a triumfat nu forţa dreptului, ci dreptul forţei! Rusia ţaristă a apreciat că era momentul să mai anexeze încă un teritoriu românesc, aflat sub jurisdicţia Imperiului otoman – Insula Şerpilor. Mai mult, ea aprecia că insula îi aparţine, atitudinea sa abuzivă, falsul ei crez, fiind confirmate şi de organizarea unor expediţii de cercetare amănunţiă a insulei (1823 – comandantul Kritzky, 1839 – P. V. Soloviev, 1841 – N. Murzachevici ş.a.).

Insula Şerpilor revine în atenţia diplomaţiei europene în urma unui nou război ruso-turc, desfăşurat între anii 1828–1829. Tratatul de pace de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), a marcat noi „succese" pentru învingătorul Imperiu ţarist: se hotărăşte libertatea comerţului şi se deschid porturile de la Dunăre, graniţa dintre cele două imperii era fixată pe talvegul Dunării şi pe braţul Sf. Gheorghe, Marea Neagră a fost declarată mare liberă, încetând să mai fie un „lac turcesc" ş.a. În ciuda aspectelor pozitive cuprinse în acest tratat în legătură cu principatele române, nu poate fi trecut cu vederea faptul că el cuprindea şi o serie de prevederi care lezau grav interesele românilor: Imperiul ţarist anexa braţul Sf. Gheorghe – şi prin acesta întreaga Deltă a Dunării –, insulele din zona gurilor Dunării şi Insula Şerpilor.

În mai puţin de două decenii (17 ani), Imperiul ţarist a reuşit să smulgă Imperiului otoman şi să anexeze (şi) cele trei braţe ale Dunării (Chilia – 1812, Sulina – 1826 şi Sf. Gheorghe – 1828/1829), insulele aferente gurilor Dunării şi Insula Şerpilor. Astăzi este neîndoios faptul că aceste părţi ale pământului românesc au constituit rapturi teritoriale, o ocupare prin forţă a unor teritorii străine. La rândul său, Imperiul otoman nu era îndreptăţit să cedeze ceea ce nu era al său!

Insula Şerpilor reintră în atenţia diplomaţiei europene – ca de atâtea ori până atunci şi de atâtea ori după aceea – în urma unui nou război – războiul Crimeei (1853–1856).

Ea apare mai întâi pomenită în legătură cu evenimentele şi operaţiunile militare aliate în Marea Neagră. La 8 septembrie 1854, Insula Şerpilor a constituit punctul de raliere a escadrelor militare ale Angliei, Franţei şi Turciei. În apropierea insulei, la bordul navei otomane „Caradoc" a avut loc întâlnirea comandanţilor celor trei escadre, în scopul de a stabili cele mai favorabile puncte de debarcare în zona cuprinsă între capul Chersonez (Sevastopol) şi Eupatoria. Cu toate că a fost stabilită ca punct cheie al debarcării plaja de la Old-Fort (situată pe paralela 45), nu s-a ajuns la o bătălie navală, întrucât Rusia şi-a scufundat flota cu pânze de care dispunea, în faţa Sevastopolului.

După înfrângerea Imperiului ţarist, în vederea încheierii păcii şi „restabilirii echilibrului european" zdruncinat de război, a fost convocat Congresul de pace de la Paris. Prin Tratatul de pace de la Paris (18 / 30 martie 1856), între altele, s-a stabilit: libertatea navigaţiei pe Dunăre, intrarea gurilor Dunării în sfera de preocupări a unei Comisii europene de supraveghere a navigaţiei (Comisia Europeană a Dunării), neutralitatea Mării Negre ş.a. Potrivit art. XXI, „le territoire cédé par la Russie sera annexé à la Principauté de Moldavie, sous la suzeranité de la Sublime-Porte"[3]. Basarabia şi Insula Şerpilor, străvechi teritorii româneşti, reveneau Moldovei, sub suzeranitatea Imperiului otoman.

Insula Şerpilor – obiectul unui nou conflict de interese dintre Turcia şi Rusia –, după îndelungi discuţii şi tratative diplomatice, a revenit în cele din urmă Turciei, acesteia revenindu-i şi sarcina de a întreţine farul de pe insulă, de a asigura protecţia militară a gurilor Dunării.

Congresul de pace de la Paris (1856) a făcut ca importante părţi ale pământului românesc, Dobrogea, Delta Dunarii (cu numeroasele sale ostroave) şi Insula Şerpilor, să rămână sub controlul

[2] * * * *Documente turceşti privind istoria României*, vol. III, *1791-1812*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1986, p. 362.

[3] * * * *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, vol. II, Bucureşti, p. 1081.

Turciei. Pe bună dreptate Louis Thouvenel va cataloga acest fapt ca „o soluţie favorabilă" puterii suzerane, apreciind tratatul din 1856 drept „cel mai favorabil tratat dintre toate care s-au încheiat pentru Turcia"[4].

La sfârşitul anului 1856, între marile puteri europene au izbucnit grave disensiuni din cauza interpretării şi executării Tratatului de pace de la Paris.

Între chestiunile în dispută, cele mai multe erau legate de Principatele Române: respectarea de către Rusia a prevederilor teritoriale ale Tratatului de pace, respectiv cedarea Bolgradului în favoarea Moldovei şi a Deltei Dunării şi Insulei Şerpilor în favoarea Turciei; evacuarea de către Austria a Principatelor, ceea ce aceasta nu voia să ducă la îndeplinire până ce Rusia nu se achita de obligaţiile sale; părăsirea Mării Negre de către flota engleză, ceea ce aceasta nu se hotăra s-o facă atâta timp cât interesele aliatei sale, Turcia, nu fuseseră satisfăcute ş.a. Rezolvarea practică a acestor chestiuni s-a dovedit a fi foarte grea şi complicată, căci dacă problemele erau interdependente, interesele marilor puteri erau divergente, la fel ca şi poziţiile lor.

În legătură cu rectificarea liniei frontierei Basarabiei (art. XX al tratatului), fraza care a iscat un adevărat scandal diplomatic a fost cea care stabilea că „frontiera va trece la sud de Bolgrad"; întrucât erau două localităţi cu acelaşi nume, problema care se punea era care dintre ele trebuia avută în vedere?

Întrucât Franţa sprijinea Rusia, iar Anglia Turcia, conflictului de interese ruso-turc i se adaugă şi cel franco-englez. François Charles-Roux constata, pe bună dreptate, că „între Franţa şi Anglia totul este materie de conflict: Bolgrad [adică delimitarea graniţei basarabene], Insula Şerpilor, Delta Dunării, Principatele..."[5].

La 10 noiembrie 1856, Eduard-Antoine Thouvenel (1818–1866), ambasadorul Franţei la Constantinopol (1855–1860), îi scria contelui Vincent Benedetti (1817–1900), director al afacerilor politice în Ministerul Afacerilor Externe francez, că în foarte scurt timp urma să ceară guvernului otoman să răspundă la trei întrebări, prima dintre acestea fiind: „Turcia vrea să vină la Conferinţă sau preferă să schimbe îndată Bolgradul contra Insulei Şerpilor şi Deltei Dunării"[6].

În legătură cu disensiunile dintre marile puteri, iată ce scria publicistul francez Gaston de Monicault: „Alt motiv de discuţii: la vărsarea Dunării se afla o mică insulă, Insula Şerpilor (...) despre care tratatul nu vorbea; trebuia să fie anexată de Moldova? În fine, tratatul nu specifica nimic cu privire la Delta Dunării care, după cât se părea, trebuia să fie inclusă în teritoriile cedate, dar pe care Turcia o reclama în virtutea unor consideraţii istorice potrivit cărora Delta nicicând n-a făcut parte din Basarabia. Rusia s-a declarat gata să renunţe la ultimele două chestiuni în litigiu dacă i se dă dreptate în prima problemă, adică în privinţa Bolgradului"[7].

Încă de la 27 octombrie 1856, Rusia, printr-un memorandum, a făcut „o declaraţie în legătură cu cedarea Bolgradului şi evacuarea Insulei Şerpilor, asigurând prin aceasta puterile adversare despre intenţiile sale paşnice". Totodată, Rusia a trimis o circulară puterilor semnatare ale Tratatului de pace, în care declara că „nu acordă Insulei Şerpilor nici o importanţă politică, nici militară"[8].

La 31 decembrie 1856 avea loc o a doua consfătuire a puterilor semnatare ale tratatului – reprezentate la nivel de ambasadori –, prilej cu care a fost stabilit şi adoptat un Protocol. Potrivit prevederilor acestuia, „Insula Şerpilor şi Delta Dunării reveneau direct Turciei"[9]. (Potrivit unor informaţii, se pare că ruşii n-au părăsit insula decât după ce au luat cunoştinţă de ameninţările engleze că dacă nu o părăsesc, flota acestei ţări va bombarda Odessa şi Sevastopolul!...)

Un alt motiv de disensiune, legat şi de Insula Şerpilor, privea părăsirea Mării Negre de către flota engleză. Şi Rusia şi Franţa doreau atingerea acestui obiectiv cât mai grabnic, în timp ce Anglia

[4] * * * *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Texte străine*, vol. II, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 261.

[5] * * * *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939*, Edit. Junimea, Iaşi, 1980, p. 251 (J. Poumay – Consulul general al Belgiei la Bucureşti – în depeşa din 27 august 1855, către superiorii săi).

[6] *Românii la 1859*, p. 265.

[7] *Ibidem*, p. 354.

[8] *Ibidem*, p. 132.

[9] *Ibidem*, p. 133.

nu se grăbea s-o facă, deşi termenul limită era 27 octombrie 1856. Aşa cum relevă Raportul lui Blondel van Coelebroeck, ministrul rezident al Belgiei la Constantinopol, din 14 octombrie 1856, înaintat lui Charles Vilain, ministrul Afacerilor Externe al Belgiei, amiralul Lyons (fost comandant secund al flotei Marii Britanii din Mediterana în timpul războiului Crimeei), i-a declarat primului că el mai aştepta întăriri navale, că flota engleză „nu va părăsi apele Bosforului decât după înapoierea Insulei Şerpilor(«qu'après la restitution de l'Ile des Serpents»)". Acelaşi interlocutor continua: „Les anglais n'entendent pas que cette restitution soit encore discutée ils n'admettent même pas qui'elle doit être exigée de fait en exécution du traité de Paris qui cependenat n'en partes pas". La Petersburg, continuă raportul diplomatic, nu se înţelege aşa, iar evacuarea este întârziată la nesfârşit[10].

Întâlnirile diplomatice dedicate rezolvării chestiunilor în discuţie au continuat.

În „Protocole relatif aux limites de la Russie et de la Turquie vers Bolgrade et l'Ile des Serpents", semnat la Paris, la 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857, se prevedea: „Le présent Protocole aura même force et valeur que s'il avait été revêtu de la forme d'une convention; mais il est entendu que, quand la Commission de délimitation aura termine ses travaux, il sera signé, entre les hautes Parties contractantes, une convention consacrant la frontière telle qu'elle aura été établie par les Commissaires et les résolutions prises au sujet d'île des Serpents et du delta du Danube"[11].

Contrar articolului XXI al Tratatului de pace de la Paris din 1856, Insula Şerpilor şi Delta Dunării urmau a fi predate Turciei şi nu Moldovei, cum se prevăzuse iniţial.

Jumătate de an mai târziu, la 7/19 iunie 1857, la Paris era semnat Tratatul dintre Austria, Franţa, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia şi Turcia, relativ la delimitarea Basarabiei, Deltei Dunării şi Insulei Şerpilor. Cele mai importante rămân articolele 3 şi 4: „Art. 3. Le traité du 30 Mars 1856, ayant, comme les traités conclus antérieurement entre la Russie et de la Turquie, gardé le silence sur l'île des Serpents, et les H. P. C. ayant reconnu qu'il convenait de considérer cette île comme une dépendance du delta du Danube, sa destination reste finée suivant les dispositions de l'article precedent". Dacă acest articol preciza apartenenţa Insulei Şerpilor la Delta Dunării, cu referiri la destinaţia sa ulterioară, următorul articol privea în principal farul de pe această insulă şi rosturile sale: „Art. 4. Dans l'intérêt général du commerce maritime, la Sublime Porte s'engage à entretenir sur l'ile des Serpents un pharé destiné à assurer la navigation des bâtiments se rendant dans le Danube et au port d'Odessa"[12].

Între anii 1856–1878, Insula Şerpilor se va afla sub dominaţia Imperiului otoman, importanţa sa economică sau militară fiind foarte mică.

Insula va reintra în atenţia diplomaţiei marilor puteri europene după noul război ruso-turc dintre anii 1877–1878. Cauzele şi desfăşurarea acestui nou război dintre vechi rivali, sunt de acum bine cunoscute şi nu vom stărui asupra lor; legat de acest război ne vom opri doar asupra problemelor teritoriale legate, direct sau indirect, de Insula Şerpilor.

După tratativele ruso-române de la Livadia (Crimeea) – septembrie 1876 –, la 4/16 aprilie 1877, la Bucureşti, Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al României, şi baronul Dimitri Stuart, consilier de stat, agent diplomatic şi consul general al Rusiei, semnau Convenţia privind trecerea trupelor ruse prin România. Dintre articolele sale, deosebit de important era cel de-al doilea, prin care era prevăzută expres obligaţia asumată de guvernul Rusiei de a nu se amesteca în treburile interne ale

[10] *Ibidem*, vol. I, p. 77-78.

[11] *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunărei. Acte şi documente*, Bucureşti, MDCCCLXXXIII, p. 146 („Prezentul Protocol va avea forţă şi valoare de îndată ce va fi refăcut sub fo ma un i convenţii; dar el va fi ascultat după ce Comisia de delimitare va termina dezbaterile, va fi semnata între înaltele Părţi semnatare o convenţie consacrată frontierelor chiar dacă va fi stabilită prin Co mi si rezoluţii · feritoare la Insula Şerpilor şi Delta Dunării").

Ibidem („Art. 3 Tratatul din 30 Martie 1856 are la bază tratativel avute anterior între Rusia şi Turcia şi priveşte liniştea asupra Insulei Şerpilor şi H.P.C.; s-a convenit a se considera această insulă ca fiind dependentă de Delta Dunării, destinaţia sa rămânând să fie finalizată prin dispoziţiile articolului precedent"; „Art. 4. În interesul general al comerţului maritim, Sublima Poartă se angajează să întreţină pe Insula Şerpilor un far, destinat să asigure navigaţia vapoarelor care navigă pe Dunăre şi înspre portul Odessa").

României şi de a respecta integritatea hotarelor ei: „Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul majestăţii sale imperatorul tuturor Rusiilor se obligă a menţine şi a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare şi tratatele existente, precum şi de a menţine şi apăra integritatea actuală a României"[13]. Semnificaţiile acestei Convenţii bilaterale sunt deosebite: după 166 de ani de la semnarea Tratatului dintre Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare, trupele ruse aveau să intre pe pământul românesc nu ca armate de ocupaţie, ci cu consimţământul guvernului ţării noastre, în condiţii clar precizate; România şi Rusia au contractat reciproc angajamente ca state libere şi egale în drepturi (Rusia fiind primul stat care a încheiat un tratat cu România ca ţară pe deplin independentă şi suverană); în fine, printr-un act cu valoare juridică internaţională, Rusia ţaristă şi-a asumat obligaţia de a respecta rânduielile politice interne şi integritatea teritorială a României.

După proclamarea, la 9 mai 1877, a independenţei de stat a României a urmat consacrarea acestui act istoric prin propriile forţe, prin grele jertfe umane şi materiale, prin sângele vărsat pe câmpurile de luptă de la sud de Dunăre. Cooperarea militară româno-rusă până la Dunăre şi mai apoi la sud de Dunăre, bătăliile de la Plevna, Rahova, Vidin, Smârdan ş.a., aportul deosebit al românilor la câştigarea războiului de către Rusia, sunt tot atâtea dovezi care atestă faptul că noi ne-am câştigat singuri independenţa, că ea nu ne-a fost oferită de nimeni, diplomaţia europeană rezumându-se doar la consacrarea ei în plan juridic internaţional.

După încheierea războiului, Rusia ţaristă îşi va „răsplăti" fostul aliat cu o atitudine ingrată, cinică şi brutală, în totală contradicţie cu actele semnate împreună, cu contribuţia efectivă avută pe fronturile de luptă, cu prevederile legislaţiei internaţionale în vigoare la aceea dată. Acest război – care din nefericire nu va fi şi ultimul – a demonstrat faptul că Principatele Române (România, începând cu 24 ianuarie 1862), au constituit „problema principală a tuturor invaziilor ruse împotriva Turciei, secretul şi scopul tuturor agresiunilor"[14], pământul românesc fiind şi de această dată „nu numai prada dar şi moneda de schimb a învingătorilor"[15].

După preliminariile de pace, discutate la Kazanlâk (5/17 ianuarie – 19/31 ianuarie 1878) – fără aliaţii din timpul războiului şi fără consultarea acestora, Rusia neadmiţând aceasta, la Adrianopol se semna (19/31 ianuarie 1878) Convenţia de armistiţiu dintre cele două imperii, un adevărat tratat de pace! Imediat Rusia a cerut ultimativ României cele trei judeţe din sudul Basarabiei, refuzul demn al acesteia ducând la tensionarea raporturilor bilaterale.

Dacă în art. 3 ni se recunoştea independenţa cucerită pe câmpul de luptă, art. 5 conţinea unele prevederi periculoase pentru soarta ulterioară a României: Rusia impusese în tratat prevederea ca despăgubirile de război care i se cuveneau, să poată fi fie financiare, fie teritoriale.

Aceste impuneri, pericolul ca Rusia să treacă la cucerirea Constantinopolului, precum şi lezarea demnităţii şi intereselor marilor puteri europene ş.a., au accentuat starea conflictuală existentă în Europa, evenimentele căpătând un curs alert: flota engleză intra în Marea Neagră, guvernul austro-ungar anunţa intenţia de a trece la mobilizare generală. Silită de noua conjunctură internaţională, Rusia semna grăbită cu Turcia, la 19 februarie/3 martie 1878, Tratatul preliminar de pace de la San Stefano. Din cele 29 de articole, 6 se refereau la România direct, alte 8 având tangenţe cu interesele ei.

Dacă art. 5 recunoştea independenţa României, art. 8 hotăra că trupele ruse îşi păstrau căile de comunicaţie prin ţara noastră, iar art. 19 leza şi mai grav independenţa şi drepturile istorice legitime ale poporului român: „...Prenant en considération les embarras financiers de la Turquie et d'accord avec le désir de S.M. le Sultan, l'Empereur de Russie consent à remplacer le paiement de la plus grande partie des sommes par le cessions territoriales suivantes:

a) Le Sandjak de Toultcha, c'est-à-dire les districts (cazas) Kilia, Soulina, Mahmoudié, Isaktcha, Toultcha, Matchin, Babadagh, Hirsovo, Kustendjé et Medjidié, ainsi que les îles du Delta et l'île des Serpents.

Ne desirant pas s'annexer ce territoire et les îles du Delta, la Russie se réserve la faculté de les échanger contre la partie de la Bassarabie détachée par le traité de 1856 et limitée au Midi par le

[13] „Monitorul Oficial al României", nr. 91, din 21 aprilie/4 mai 1877, p. 2672.
[14] *România în relaţiile internaţionale*, p. 283-284.
[15] *Ibidem*, p. 284.

thalweg du bras Kilia et l'embouchure du Stary-Stamboul. La question du partage des eaux et des pêcheries devra être réglée par une Commission russo-roumaine dans l'espace d'une année après la ratification du traité de paix"[16].

Guvernul României a apreciat că articolele 8 şi 19 nesocoteau Convenţia ruso-română din 4/16 aprilie 1877, că ştirbeau independenţa ţării (prevăzută în art. 5) şi, pe aceste temeiuri îndreptăţite, le-a respins. Guvernul ţării, întreaga opinie publică, aprecia ca inadmisibil faptul de a ni se impune să cedăm o parte din trupul ţării în schimbul unui alt teritoriu românesc, anexat de Imperiul otoman cu forţa, în cursul secolului al XV-lea.

Poziţia demnă a guvernului român a iritat autorităţile de la St. Petersburg, relaţiile dintre cele două ţări retensionându-se.

Totodată, acestei situaţii conflictuale i se adăugau şi nemulţumirile Angliei – principala iniţiatoare a cenzurării Tratatului de la San-Stefano –, ale Austro-Ungariei ş.a. Nemulţumite de atitudinea Rusiei, de succesele smulse de aceasta Imperiului otoman, marile puteri au hotărât convocarea Congresului de pace de la Berlin (1/13 iunie-1/13 iulie 1878).

Cererile României de a fi admisă la lucrările congresului, deşi îndreptăţite, au fost respinse şi, doar după stăruitoare intervenţii s-a admis ca reprezentanţii României să-şi expună punctul de vedere asupra chestiunilor care priveau ţara noastră.

Înainte ca reprezentanţii României, Ion I. Brătianu, prim-ministru, şi Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe, să ajungă la Berlin, Rusia şi Germania au prezentat ţării noastre două alternative: „sau de a refuza retrocedarea celor trei districte din Basarabia, sau de a consimţi la inevitabilul fapt, primind însă o mare compensaţie teritorială şi financiară. Bismark, scria Titu Maiorescu, ne sfătuia să ne hotărâm pentru a doua alternativă. În acest caz, chiar Rusia scăpând de imputarea ingratitudinii şi a răstălmăcirii convenţiei de la Livadia (Crimeea) din 4/16 aprilie 1877 cu „integritatea teritoriului", ne-ar fi ajutat să obţinem o foarte largă despăgubire (se vorbea de atribuirea Dobrogei cu teritoriul de la sud-vest până la Varna-Rusciuk şi de 200 milioane franci). Principele Carol pare a fi înclinat spre această soluţiune; şi Kogălniceanu ar fi preferat-o. Dar Ion Brătianu a stăruit cu toată puterea în sensul celălalt şi, astfel, memoriul cerea de la congres ca nici o parte a teritoriului actual al ţării să nu fie dezlipit de România"[17]. În ciuda repetatelor şi puternicelor presiuni venite din partea Rusiei şi a Germaniei, parlamentul României a adoptat cu unanimitate de voturi o poziţie principială, conform deziderentelor noastre naţionale de moment şi de perspectivă: „Senatul şi Camera deputaţilor declară că sunt hotărâte a menţine integritatea teritoriului ţării şi a nu admite o înstrăinare din pământul ei, sub nici o denumire şi pentru nici o compensaţiune teritorială sau dezdăunare"[18].

Poziţiile României asupra problemelor care o priveau au fost sintetizate şi înserate de cei doi reprezentanţi ai săi, într-un *Memoriu*, care la 12/24 iunie 1878 a fost înaintat lui Otto von Bismarck,

[16] *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunării*. p. 438. Pentru textul în l. franceză, vezi: Sturdza D., *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, publiés..., Berlin, 1904, p. 110-111. („Luând în considerare încurcăturile financiare ale Turciei – despăgubirile de război ce trebuia să le plătească se ridicau la fabuloasa sumă de 1 410 000 000 ruble, «n.n.» – şi de acord cu dorinţa majestăţii sale Sultanul, Împăratul Rusiei consimte înlocuirea plăţii celei mai mari părţi a sumelor, prin cedarea următoarelor teritorii:

a). Sangeacul Tulcea, adică districtele (cazalele) Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Măcin, Babadag, Hârşova, Constanţa şi Medgidia, ca şi insulele din Deltă şi Insula Şerpilor. Nedorind anexarea acestui teritoriu şi a insulelor Deltei, Rusia îşi rezervă dreptul de a le schimba contra părţii din Basarabia detaşată prin tratatul din 1856 şi limitată la est de talwegul braţului Chilia şi gura Stary-Stambul. Problema partajului apelor şi a pescăriilor va trebui să fie reglată de o Comisie ruso-română în timp de un an după ratificarea tratatului de pace").

[17] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 165-166.

[18] A. P. Mogoşanu, *Insula Şerpilor* (2), în: „Revista de istorie militară", Bucureşti, 3 (9), 1991, p. 40.

preşedintele congresului, cu „speranţa că nu va fi luată o decizie în privinţa României înainte ca ei să fie ascultaţi"[19].

Dintre cele cinci puncte/cereri ale Memoriului României, mai importante pentru subiectul nostru rămân cele cu nr. 1 şi 3. Prima dintre ele cerea ca „Nici o parte a teritoriului actual să nu fie desprinsă de România", iar în ceea de-a doua era formulată cerinţa legitimă ca Principatele, „în virtutea titlurilor sale seculare, să reintre în posesia insulelor şi a gurilor Dunării, inclusiv Insula Şerpilor"[20].

În aceeaşi zi, în cadrul lucrărilor congresului au fost abordate şi unele chestiuni ce priveau România. Lordul Beaconsfield a declarat că „a văzut cu mare regret stipulaţiile articolului XIX al Tratatului de la San-Stefano relativ la Basarabia" ca fiind contrare Tratatului de pace de la Paris din 1856, apoi a adăugat că întrucât ceilalţi semnatari ai acestui tratat n-au intervenit, el „n-ar putea consilia guvernul Reginei să întrebuinţeze forţa ca să menţină stipulaţiile Tratatului, dar protestează împotriva acestui schimb" preconizat[21]. În cuvântul său, Gorceakov a susţinut că stipulaţiile Tratatului de la San-Stefano sunt juste, că schimburile teritoriale se impuneau cu atât mai mult cu cât în anul 1856 Basarabia a fost dată Moldovei, când Principatele nu erau încă unite. Speră, continua el, că lordul Beaconsfield „nu va persista în obiecţiile sale când Excelenţa Sa va recunoaşte că libertatea Dunării nu va avea nimic de suferit prin retrocedarea Basarabiei"[22]. Sesizând şubrezenia argumentării, Şuvalov l-a completat arătând că „problema Basarabiei" se reducea pentru Rusia la „o chestiune de onoare". Luând cuvântul din nou, Gorceakov a insistat asupra „avantajelor" pe care urma să le obţină România în schimbul teritoriului cedat[23]. Intervenind în discuţii, Cancelarul Germaniei, Otto von Bismarck a afirmat că în privinţa libertăţii navigaţiei pe Dunăre „e de acord cu reprezentanţii Angliei, dar că nu găseşte nici o legătură între libertatea Dunării şi retrocedarea Basarabiei". El a propus apoi, „să se amâne continuarea discuţiei până când reprezentanţii români nu vor fi audiaţi (...)" [24].

Pentru a fi „auziţi" dar nu „ascultaţi" a fost fixată ziua de luni 19 iunie/1 iulie 1878. În cuvântul său, primul dintre reprezentanţii români, Mihail Kogălniceanu, între altele a cerut ca România să reintre în posesiunea insulelor şi a gurilor Dunării, inclusiv a Insulei Şerpilor[25]. La rândul său, Ion Brătianu a subliniat: „Chiar dacă Europa toată ar hotărî să ni se ia Basarabia, noi vom protesta căci nimeni nu poate să dispună de o parte din pământul nostru"[26].

În aceeaşi zi, continuându-se dezbaterile din congres privitoare la România, întemeindu-se pe teoria că „Europa singură are dreptul de a sancţiona independenţa României", Bismarck a întrebat delegaţii în ce condiţii se va lua „această importantă decizie". Waddington, înţeles deja cu Bismarck şi alţi delegaţi, a propus ca independenţa României să fie supusă aceloraşi condiţii puse şi pentru independenţa Serbiei (drepturile politice şi civile să nu fie condiţionate de cultul religios).

Beaconsfield, Bismarck şi Corti s-au raliat promt propunerii delegatului francez, iar Şuvalov a cerut ca independenţa României să fie condiţionată şi de satisfacerea cererilor teritoriale ale Rusiei; Waddington a consimţit la aceasta, dar a fost de părere că „românii au fost puţin cam aspru trataţi..."[27].

[19] *Documente oficiale din corespondenţa diplomatică de la 5/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878. Prezentate corpurilor legiuitoare în sesiunea 1880-1881*, Bucureşti, 1880, p. 167.

[20] *Ibidem*. Vezi şi: *România în războiul de independenţă*. 1877-1878,, Edit. Militară, Bucureşti, 1977, p. 382.

[21] *Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, Paris, 1878, p. 157.

[22] *Ibidem*, p. 158.

[23] *Ibidem*, p. 159-160.

[24] *Ibidem*, p. 160.

[25] *Congresul din Berlin. Acte şi discursuri ale plenipotenţiarilor înălţimei sale Carol I domnul României*, Bucureşti, 1878, p. 10.

[26] Apud „Revista de istorie militară", Bucureşti, 4(10), 1991, p. 3.

[27] Affaires étrangères, p. 168.

Waddington, Andrássy şi Corti şi-au declarat acordul privind revenirea Dobrogei la țara-mamă, Şuvalov acceptând în cele din urmă o linie de frontieră pornind de la Rasova în direcția Silistra, dar care la Marea Neagră să nu depăşească Mangalia. Congresul a acceptat acest punct de vedere, iar Salisbury, de comun acord cu plenipotențiarii Rusiei, a adăugat şi Insula Şerpilor. Problemele de amănunt au fost lăsate pe seama Comisiei de redactare a textului Tratatului de pace[28].

Cum era şi firesc, ministrul de externe al României, Mihail Kogălniceanu, a avut discuții şi cu Gorceakov, însă argumentele istorice şi juridice ale reprezentantului român n-au găsit ecoul aşteptat. În privința „garanțiilor" ruse, înserate în Convenția din 4/16 aprilie 1877, Gorceakov i-a spus lui Kogălniceanu, cu cinism: „Este adevărat scumpul meu ministru că v-am garantat la Livadia integritatea teritorială a țării dv., dar ar fi absurd desigur, ca această garanție să fie opozabilă şi în ceea ce priveşte Rusia"[29]. Acelaşi diplomat, cu aroganță specific imperială, disprețuind vădit forța dreptului şi nedispus la flexibilitate, i-a mai declarat lui Kogălniceanu, pentru a nu mai fi nici un fel de dubii în legătură cu problemele teritoriale în litigiu, că „Oricare ar fi argumentele dv. ele nu pot modifica prin nimic hotărârea noastră; ea este de neclintit..."[30].

În ciuda dreptății istorice, a legitimității juridice a cererilor României, constrânsă şi puternic presată din exterior, văzând pericolele ce decurg din menținerea stării de opoziție față de solicitările repetat adresate de marile puteri, țara noastră a fost silită să accepte în cele din urmă hotărârile Congresului de pace de la Berlin.

Dintre articolele Tratatului de pace de la Berlin (1/13 iulie 1878), cele mai importante pentru subiectul de față rămân articolele 43, 45, 46 şi 56.

Art. 43 recunoştea independența României, iar art. 45 stabilea anexarea de către Rusia țaristă a părții de sud a Basarabiei.

Art. 46 prevedea că „Les îles formant le delta du Danube, ainsi que l'île des Serpents, le Sandjak de Toultcha comprenant les districts (Cazas) de Kilia, Soulina, Mahmoudié, Isaktcha, Matchin, Babadagh, Hirsovo, Kustendjé, Medjidié sont réunis à la Roumanie. Le Principauté reçoit en outre le territoire situé au Sud de la Dobroutcha jusqu'a une ligne ayant son point de départ à l'est de Silistre et aboutissant à la Mer Noire au Sud de Mangalia"[31]. Linia graniței sudice urma a fi stabilită mai precis, la fața locului, de către o Comisie europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei.

În fine, art. 56 prevedea că „La Commission Européenne du Danube s'entendra avec qui de droit pour assurer l'entretien du phare sur l'île des Serpents".

La 12 aprilie 1879 aveau loc, în prezența ministrului de război a României, Dabija, formalitățile oficiale de reintegrare a Insulei Şerpilor în granițele fireşti[32].

La scurt timp după aceea, într-un raport înaintat Ministerului de Război, lt. col. Ion Murgescu – eroul atacului de la Măcin (12 / 13 mai 1877), viitor contraamiral şi comandant al Marinei Militare a României – propunea ca pe Insula Şerpilor să fie organizat un punct militar, compus din 10 marinari, să fie amplasată o stație de semnalizare, iar pentru a se arăta navigatorilor străini apartenența acesteia la România, pe insulă să fie instalat un catarg înalt, pe care să fie arborat tricolorul țării.

Noi ştiri referitoare la Insula Şerpilor avem din chiar anul transformării României în Regat (1881). La 19 mai, era aprobat „Regulamentul de navigație şi poliție aplicabil în aval de Galați". În cap. IV, intitulat „Du service des phares", se arăta: „§29. La capitaine du port <Sulina, n.n.> est chargé de surveiller le service des phares des embouchures du Danube et l'île des Serpents. Le personnel de ces phares, nommé par la Commission, est placé sous la surveillance disciplinaire du capitaine de port; la surveillance technique des phares appartient à l'ingénieur de la Commission Européenne. La capitaine du port inspecte, une fois au moins par mois, les phares de l'île des

[28] *Ibidem*, p. 170.

[29] A. P. Mogoşanu, *op. cit.*, p. 40.

[30] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Edit. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 309.

[31] *România în relațiile internaționale*, p. 298.

[32] Drăghicescu Mih., Lt. col., *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre. De la gura Tisei până la mare şi pe coastele mării de la Varna la Odessa*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 494.

Serpents et de St. Georges, soit en personne, soit par l'organe d'un agent. Il s'entend avec l'ingénieur pour tout ce qui serait exigé par les besoins de ce service"[33].

Decenii după decenii, în viaţa cotidiană a insulei nu s-au înregistrat evenimente deosebite. Ca parte a pământului românesc, statut consemnat şi de Marele Dicţionar Enciclopedic apărut la Petersburg în anul 1894, ea a evoluat în acest cadru, în mod firesc.

Evenimentele şi întâmplările legate de insulă se vor înmulţi odată cu primul război mondial.

În planul de campanie al Puterilor Centrale pe anul 1917, între obiectivele vizate se numărau ocuparea întregului teritoriu al României şi deschiderea drumului spre Ucraina şi porturile ruse de la Marea Neagră. Atingerea acestor obiective atrage în vâltoarea evenimentelor şi Insula Şerpilor. Aşa se face că în anul 1917, nava de război germană „Breslau" a bombardat insula, distrugând aproape complet farul (va fi reconstruit de către guvernul României în anul 1922, la cererea Comisiei Europene a Dunării).

După încheierea primului război mondial cu victoria Antantei (tabără de partea căreia, din 1916, a luptat şi ţara noastră), între 18 ianuarie 1919 – 21 iunie 1920, în prezenţa a 10 000 de delegaţi şi experţi reprezentând cele 27 de state interesate, la Paris s-a desfăşurat Conferinţa de pace. Nu fără greutăţi, după îndelungi dezbateri au fost semnate şi Tratatele de pace: 28 iunie 1918, la Versailles, cu Germania; 10 septembrie 1919, la Saint Germain, cu Austria (consacra pe plan juridic internaţional unirea Bucovinei cu România); 27 noiembrie 1918, la Neuilly sur Seine, cu Bulgaria; 4 iunie 1920, la Trianon, cu Ungaria (confirma pe plan internaţional actul istoric de la 1 decembrie 1918 – unirea Transilvaniei cu ţara-mamă); 10 august 1920, la Sèvres, cu Turcia.

U.R.S.S.-ul nu şi-a trimis reprezentanţii la Conferinţa de pace de la Paris, apreciind că acolo se punea la cale o mare „tâlhărie imperialistă". În realitate acesta a fost doar un pretext, statul sovietic absentând deliberat, calculând că în acest mod mâinile îi vor rămâne libere, că ulterior îşi va putea impune punctele de vedere şi interesele – teritoriale, strategice, economice ş.a. – pe calea şantajului cu forţa sau chiar cu forţa!

Acesta este contextul în care la 28 octombrie 1920, la Paris, are loc semnarea Tratatului de pace. Întrucât nu s-a putut ajunge la semnarea unui tratat de pace între România şi U.R.S.S. s-a semnat Tratatul de pace de la Paris, de către Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, pe de o parte, şi România pe de altă parte, prin el recunoscându-se suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut, Nistru şi Marea Neagră: „Înaltele părţi contractante – se consemna în art. 1 – declară că recunosc suveranitatea României asupra Basarabiei, cuprinsă între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina, şi acest vechi hotar"[34].

Art. 9 al acestui tratat prevedea că „Înaltele Părţi Contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de faţă, de îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de ele. Ele îşi rezervă dreptul de a supune arbitrajului Consiliului Societăţii Naţiunilor toate chestiunile care ar putea fi ridicate de guvernul rus cu privire la detaliile acestui Tratat, fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest Tratat, precum şi suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde [inclusiv Insula Şerpilor – n.n.], nu vor putea fi puse în discuţie"[35].

Unirea Basarabiei (27 martie 1918), Bucovinei(15/28 noiembrie 1918) şi Transilvaniei (1 decembrie 1918) cu ţara-mamă, România, au consemnat o mare victorie a geografiei asupra istoriei nedrepte, marcând făurirea statului naţional unitar român.

Primul război mondial şi tratatele de pace care i-au urmat, nu au modificat statutul juridic al Insulei Şerpilor, ea rămânând pe mai departe ceea ce şi era de fapt – o parte a României.

În anul 1930, Insula Şerpilor face obiectul unor propuneri pertinente. S-a propus ca prin intermediul Institutului meteorologic, al Staţiunii de zoologie marină de la Agigea (ce ţinea de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" – Iaşi), a Comisiei Europene a Dunării şi a statului român, pe

[33] *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunărei*, p. 567.

[34] *Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente*, Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982, p. 36.

[35] *Ibidem*, p. 36-37.

insulă să fie înfiinţate două instituţii de cercetare ştiinţifică: o staţiune meteorologică (care să aibă şi preocupări ecologice) şi una ornitologică, insula fiind, din acest punct de vedere, aşa cum bine aprecia renumitul ornitolog Robert Drost, „una dintre cele mai importante puncte de studiu al migraţiei păsărilor din Europa"[36].

În anul 1936 în Insula Şerpilor poposeşte pentru întâia oară o înaltă faţă bisericească a Bisericii Ortodoxe Române. De la Sulina spre Insula Şerpilor, preasfinţia Sa Episcopul Cosma al Dunării de Jos şi alţi prelaţi ai Episcopiei (12 la număr), au călătorit cu o navă a Comisiei Europene a Dunării, sub atenta îngrijire a lt. comandorului Aurelian Păunescu, căpitanul portului Sulina. A fost vizitată insula, apoi acolo pe ea au fost luate unele hotărâri importante. S-a stabilit că „Pe insulă se va înălţa un paraclis, la care se va adăuga un schit călugăresc, care pe lângă proslăvirea celor cereşti se va îngriji şi de alinarea navigatorilor, pescarilor, refugiaţilor – oricare ar fi ei – de furiile vremelnice ale mării". El urma a fi înzestrat şi cu un spaţiu arhondaric, care va servi de adăpost celor aflaţi în nevoie. Arhondaricul urma să servească şi „acelor ce se vor duce la insulă ca să se îmbie de frumuseţile înconjurătoare ale mării". Era prevăzut ca la înzestrarea cu cele necesare (două bărci, o cală de lansare a lor la apă, hrana necesară ş.a.) să contribuie şi Salvamarul.

Cu acest prilej a fost formulat şi mai apoi lansat în presă *Apelul către toţi cei doritori şi binevoitori*, de a contribui fiecare cu cât consideră, la sprijinirea acestor proiecte.

În încheierea vizitei în Insula Şerpilor, Î.P.S.S. Sa binevoit să scrie în cartea de aur a insulei următoarele cuvinte: „Sâmbătă 5 Septembrie 1936, cu voia lui Dumnezeu, vizitat-am insula Şerpilor. Aici cu însoţitorii noştri semnaţi mai jos, am ţinut sfatul fericit în stabilirea locului în care să putem înălţa un paraclis, unde să fie slăvit Dumnezeul părinte, cu al cărui ajutor s-a înfăptuit darul neamului, unirea tuturor românilor unit în puternic mănunchiu în anul mântuirii 1918. S-a ales partea de insulă de către Răsărit şi nu vom da ochilor noştri somn nici genelor noastre dormitare, până nu vom vedea înfăptuit dorul sufletului nostru. Mulţumiri arhireşti binecuvântări Onor. Comisiunei Europene a Dunării, care ne-a pus la dispoziţie mijlocul de a vedea frumuseţile din tot drumul nostru şi putinţa de a hotărî în viitorul apropiat al paraclisului şi schitului care să fie o podoabă creştină şi românească în frumoasa insulă"[37].

Doi ani mai târziu, Insula Şerpilor revine în atenţia Europei.

La 18 august 1938 era semnat de către Marea Britanie, Franţa şi România „Aranjamentul de la Sinaia" (23 de articole) precum şi un *Protocol final*, explicativ. Prin intermediul acestora, puterile europene au satisfăcut cea mai mare parte a cererilor formulate de către România, mare parte a atribuţiilor care până atunci reveniseră Comisiei Europene a Dunării au trecut în sarcina României. Art. 10 al Aranjamentului de la Sinaia stabilea; „Comisia europeană a Dunării pune la dispoziţia guvernului român, în deplină libertate şi în conformitate cu interesele navigaţiei, toate bunurile sale mobile, imobile, aparate, nave, drage, instalaţii, ateliere, precum şi farurile de pe Insula Şerpilor, de la Sulina şi Sfântu Gheorghe"[38].

Anul următor, între 22-26 iunie 1939, filiala din Chişinău a Ligii Navale Române (al cărui preşedinte era generalul Cristache Popescu) organiza pentru membrii săi o excursie de amploare, între locurile din traseu înscriindu-se şi Insula Şerpilor. În realizarea acestei excursii, al cărei traseu a fost Chişinău-Galaţi-Tulcea-Sulina-Insula Şerpilor-Sulina-Vâlcov-Chilia-Bolgrad-Chişinău, generalul Popescu a fost sprijinit de către Viceamiralul P. Bărbuneanu şi Contraamiralul adj. N. Păiş. În acest fel, scopurile patriotice, turistice şi ştiinţifice ale excursiei au fost atinse din plin[39].

[36] Dr. Octavian Şelariu, *Despre Insula Şerpilor...*, în „Marina Română", Constanţa, 7, Anul II, August 1991, p. 19.

[37] Apud „Marea Noastră". Revista Ligii Navale Române, nr. 10, octombrie 1936, Anul V, p. 185.

[38] Paul Gogeanu, *Dunărea în relaţiile internaţionale*, Edit. Politică, Bucureşti, 1970, p. 245. Vezi şi: Iulian Cârţână, Ilie Seftiuc, *Dunărea şi istoria poporului român*. Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 325-326.

[39] Vezi: „Marea Noastră". Revista Ligii Navale Române, Anul IX, Nr. 2-3, Februarie-Martie 1940, p. 63.

Începând cu vara şi toamna anului 1940, până în anul 1949, României i s-au smuls şi anexat de către vecini mai multe teritorii.

În urma notelor ultimative din 26 şi 27 iunie 1940, U.R.S.S.-ul a smuls şi anexat de la România teritoriul dintre Prut şi Nistru (însumând 44 500 kmp şi 3 200 000 locuitori), precum şi nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa (însumând 6000 kmp şi 500000 locuitori).

La 30 august 1940, în urma Dictatului de la Viena, Ungaria horthystă anexa de la România partea de Nord-Vest a acesteia (43 492 kmp şi 2 667 000 locuitori).

Puţin mai târziu, la 7 septembrie 1940, România a fost silită să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.

Izolată şi lipsită de aliaţi şi ajutor, în mai puţin de două luni şi jumătate (26 iunie – 7 septembrie 1940), România, şantajată şi ameninţată cu forţa din mai multe părţi, a fot obligată să cedeze o mare parte a teritoriului său – 100 931 kmp (33,8% din suprafaţă), pe care trăiau 6 777 000 locuitori (33,3% din populaţia sa).

Din nefericire pentru România, rapturile teritoriale care i-au afectat grav teritoriul şi interesele naţionale vor continua.

La 26 octombrie 1940, fără nici o notificare prealabilă, U.R.S.S.-ul ocupa cu forţa cinci dintre insulele care aparţineau României, respectiv Tataru Mare, Daleru Mare, Daleru Mic, Maicanul şi Limba. Guvernul român a înaintat Guvernului sovietic o notă de protest, la care i s-a răspuns că România are două braţe pentru ieşirea la Marea Neagră (Sulian şi Sf. Gheorghe) şi că pentru U.R.S.S. întărirea poziţiilor pe braţul Chilia prezintă interes... !

În acelaşi an nefast U.R.S.S.-ul propunea Germaniei – de care era legată prin Tratatul de neagresiune din 23 august 1939, precum şi prin Protocolul adiţional secret –, înfiinţarea unui organism mixt româno-sovietic în vederea „administrării" gurilor Dunării şi a Dunării maritime. Excelenta pledoarie a delegaţiei române (conduse de ministrul V. Pella), a făcut la Conferinţa din 10 decembrie 1940 Germania şi Italia să ne dea câştig de cauză, ca „proiectul" sovietic să cadă[40].

Următoarele informaţii referitoare la Insula Şerpilor sunt legate de operaţiunile militare desfăşurate în timpul celui de-al doilea război mondial în Marea Neagră, respectiv de operaţia de convoiere „Carpaţi", desfăşurată în anul 1941. Evenimentele la care ne vom referi aparţin celei de-a treia operaţii de convoiere.

Până la 16 decembrie 1941, în portul Constanţa au fost încărcate 9 000 t material pentru front, convoiul de nave cuprinzând: *Ţar Ferdinand*, cargourile *Tisza şi Kassa* şi un număr de vase de transport-debarcare germane. Escorta convoiului era alcătuită din distrugătoarele *Regele Ferdinand*, *Regina Maria*, canonierele *Stihi* şi *Dumitrescu*. În după amiaza zilei de 16 decembrie 1941, convoiul a părăsit portul Constanţa, îndreptându-se pe drumul costier, spre Bugaz. După un marş nocturn fără evenimente deosebite, în zorii zilei de 17 decembrie escorta convoiului a fost întărită cu torpiloarele *Smeul* şi *Sborul*.

Către orele 7,30, în baia Jibrieni, situată la nord de Insula Şerpilor, veghea de pe *Regele Ferdinand*, aflată în partea dinspre larg a convoiului, a semnalat prezenţa unui periscop, al cărui siaj era cu atât mai vizibil cu cât marea era calmă. Torpilele submarinului sovietic nu au lovit navele convoiului. Salvele de grenade lansate de pe distrugătoarele româneşti şi-au atins ţinta, submarinul sovietic M-58 fiind dat dispărut. la scurt timp, chiar de către sovietici, zona dispariţiei acestuia fiind în apropierea Insulei Şerpilor[41].

Insula Şerpilor reintră în atenţia opiniei publice internaţionale după cel de-al doilea război mondial, cu prilejul Conferinţei de pace de la Paris (29 iulie – 15 octombrie 1946).

La 6 august 1946, pe masa acestui for internaţional a fost depus memoriul general, intitulat *România în faţa Conferinţei de pace*. După o amplă retrospectivă istorică a perioadei 1878-1946, în el erau „abordate concret o serie de probleme ca acea a frontierelor României în zonele de nord-vest,

[40] Luminiţa Giurgiu, *Uniunea Sovietică revendică şi gurile Dunării*, în: „Revista de istorie militară", Bucureşti, 2(13), 1992, p. 14-15.

[41] Vezi: Comandor(r) Raymond Stănescu, *Operaţia de convoiere „Carpaţi"*, în „Revista de istorie militară", Bucureşti, 1(12), 1992, p. 30-32, 49.

de est şi de sud ale ţării"[42]. Redactat în limbile engleză şi franceză, memoriul era întregit cu 4 anexe şi 6 hărţi, ultimele două (nr. 5-6) referindu-se la Delta Dunării şi Insula Şerpilor.

Deşi a fost a patra ţară a coaliţiei antihitleriste şi deşi făcuse mari eforturi şi înregistrase enorme pierderi umane şi materiale, României nu i s-a recunoscut statutul de cobeligeranţă, data intrării României în războiul antihitlerist fixându-se în dezacord cu data reală – 12 septembrie în loc de 23 august 1944 – ş.a., ceea ce reprezintă nedreptăţi flagrante, cu consecinţe grave pentru evoluţia postbelică a ţării.

În ciuda acestei situaţii nedrepte, la 1 februarie 1947, Consiliul de Mini\u015ftri a hotărât să semneze Tratatul de pace.

La 10 februarie 1947, după aproape 10 luni de tratative şi incertitudini, la Paris avea loc ceremonia semnării Tratatului de pace dintre Puterile Aliate şi Asociate (U.R.S.S., S.U.A., Marea Britanie, Franţa, China, Australia, Belgia, R.S.S. Bielorusă, Brazilia, Canada, Ethiopia, Grecia, India, Noua Zeelandă, Norvegia, Olanda, Polonia, Cehoslovacia, Uniunea Sud-Africană, R.S.S. Ucraineană şi Jugoslavia) pe de o parte, şi, România, pe de altă parte.

În partea I (*Frontiere*) Articolul I, se preciza clar că „Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 şi cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945".

Subliniem faptul că în Tratatul de pace erau clar precizate teritoriile româneşti care rămâneau anexate de către U.R.S.S. – Conferinţa de pace nesancţionând punctul 3 al Protocolului adiţional secret semnat la 23 august 1939 de Ribbentrop şi Molotov, consecinţele acestuia, ale notelor ultimative din iunie 1940, ale raptului din octombrie 1940 –, Insula Şerpilor nefăcând parte dintre acestea deoarece, în deplin acord cu adevărul istoric, statele semnatare considerau că ea aparţine României şi ca atare, nefiind motive, n-a fot nevoie ca s-o nominalizeze. Traseul graniţei româno-sovietice urma braţul Chilia până la vărsarea în Marea Neagră, insula fiind prinsă în interiorul graniţelor României.

Drepturile legitime ale României asupra Insulei Şerpilor au primit o nouă certificare diplomatică şi juridică internaţională, prin ratificarea Tratatului de pace de către Parlamentul României (22 august 1947) şi Prezidiul Sovietului Suprem al U.R.S.S.-ului (29 august 1947).

Astfel, printr-o dublă semnătură – 10 februarie şi 29 august 1947 – U.R.S.S. recunoştea faptul că Insula Şerpilor, străvechi pământ românesc, aparţinea *de jure* şi *de facto* României.

Sfârşitul celui de-al doilea război mondial n-a adus cu sine şi sfârşitul calvarului poporului român, iar Conferinţa de pace şi Tratatul de pace n-au adus împlinirile mult aşteptate.

Nelipsitele „jocuri" de culise, reîmpărţirea sferelor de influenţă şi a zonelor de interes ş.a., au marcat în mod negativ destinul postbelic al României şi al altor ţări din răsăritul Europei.

Părăsită de aliaţii tradiţionali, cu armata sovietică – adevărată armată de ocupaţie – între fruntarii, cu „specialişti" sovietici băgaţi peste tot, cu un guvern impus de Moscova, cu un ministru de externe[43] – intimă a lui Stalin, şi aşa cum o vor atesta faptele, străină nu numai de neam dar şi de interesele ţării căreia îi „reprezenta" afacerile externe, soarta României a fost pecetluită.

Într-un atare context postbelic, U.R.S.S.-ul a declanşat demersurile menite să smulgă şi să anexeze de la România singura ei insulă din Marea Neagră – Insula Şerpilor. Deşi poseda sute de insule pe diversele mări şi oceane ce scăldau hotarele sale, statul sovietic a râvnit şi nu s-a lăsat până nu a smuls ţării noastre singura ei insulă maritimă. La baza acestui nou rapt teritorial nu a stat numai lăcomia teritorială arhicunoscută a urmaşilor lui Petru cel Mare – al cărui „Testament" îl transpuneau

[42] Ştefan Lache, Ţuţui Gheorghe, *Conferinţa de pace de la Paris*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 250.

[43] Născută la 1/13 decembrie 1893 la Codăeşti - jud. Vaslui (comună întemeiată de evreii chemaţi în România din Rusia). Mama–Sura, tatăl–Herş Kaufmann Rabinsohn. La 1 iunie 1921, la Zürich–Elveţia s-a căsătorit cu Marcel Pauker, al cărui nume l-a păstrat până la sfârşitul vieţii, deşi ea a mai încheiat şi alte căsătorii. Era o femeie elegantă, dar imorală – aspecte ce au generat o celebră vorbă de duh: se spunea că se îmbrăca la Paris şi se dezbrăca la Bucureşti!... A murit la Bucureşti, la 3 iunie 1960. Pentru viaţa şi activitatea ei, vezi pe larg: Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker*, Bucureşti, 1991. Pentru relaţiile strânse dintre „doamna de fier" şi Eduard Mezincescu, vezi: *Ibidem*, p. 133 ş.u.

în practică cu acelaşi zel cu care o făcuse defunctul Imperiu ţarist –, ci şi o serie de interese strategice, militare şi economice.

Desfăşurate într-un ritm alert, conduse de un maestru internaţional al rapturilor teritoriale, Viaceslav Mihailovici (Skriban) Molotov, demersul sovietic nu avea cum să se încheie fără succes.

La 4 februarie 1948, Petru Groza, şeful guvernului român şi V. M. Molotov, ministrul de externe al U.R.S.S.-ului, au semnat la Moscova un *Protocol referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între Republica Populară Română şi Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*. „Insula Şerpilor, se stipula în acel protocol, situată în Marea Neagră, la răsărit de Gurile Dunării, intră în cadrul U.R.S.S."[44].

La ceremonia festivă prilejuită de acest moment, după ce l-a felicitat pe „domnul prim-ministru" Groza, ministrul de externe Molotov a subliniat cu mândrie şi satisfacţie că „În ţara noastră toată lumea vede în aceasta un nou succes al politicii externe staliniste..."[45]. „Cadoul" făcut de Petru Groza sovieticilor, constituia într-adevăr un nou „succes" al „politicii staliniste", care se adăuga celor din iunie şi octombrie 1940!

La nici patru luni de la acest jaf teritorial mascat, la 23 mai 1948, era încheiat chiar pe Insula Şerpilor, un al doilea document (cu caracter tehnic), un proces verbal de predare-primire a insulei. Acest proces verbal a fost semnat de către Nicolai Pavlovici Şutov, prim secretar al Ambasadei U.R.S.S. la Bucureşti, şi Eduard Mezincescu, ministru plenipotenţiar, reprezentantul Ministerului Afacerilor Străine al României. La 23 mai 1948, „la ora 12 (ora locală), Insula Şerpilor sau Zmeinâi, situată în Marea Neagră (...), a fost înapoiată Uniunii Sovietice de către Republica Populară Română şi încadrată în teritoriul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste"[46]. Prin acest proces verbal, Eduard Mezincescu – prieten apropiat şi coreligionar cu Ana Pauker, ministrul Afacerilor Străine ale României –, „înapoia" un teritoriu românesc care nu fusese niciodată împrumutat sau cedat de România. Este cert că în spatele acestei „afaceri" străine de interesele neamului românesc a stat Ana Pauker care-şi plătea şi pe această cale, folosindu-se de serviciile omului său de casă, prea multele datorii pe care ea le avea faţă de Moscova.

În legătură cu „actele" din 4 februarie şi 23 mai 1948, cu caracterul şi situaţia lor actuală, cu modul mascat, dar în esenţă fraudulos, în care U.R.S.S.-ul a răpit încă un teritoriu românesc, se impun cu necesitate câteva sublinieri privind „legalitatea", „buna credinţă", moralitatea şi valabilitatea protocolului şi procesului verbal pomenite:

- cele două acte – care numai tratate nu pot fi numite sau considerate – au fost inegale, deci nule – *quod ab initio nullum producit effectum*; nulitatea unor astfel de acte este (şi) efectul modalităţilor şi contextului în care au fost impuse, constrângerii ţării noastre, act prin care o parte (U.R.S.S.) a obţinut numai avantaje, iar cealaltă parte (România) numai dezavantaje, de moment şi de perspectivă; constrângerea la care era supusă ţara noastră, trupele sovietice în ţară, guvern marionetă (comunist), ministru de externe impus de aceeaşi putere ocupantă şi dictatorială ş.a., constituie unul dintre cele mai grave vicii de consimţământ;
- atât protocolul din 4 februarie 1943 cât şi procesul verbal din 23 mai 1948, acte minore în dreptul internaţional, erau totodată ilicite, întrucât vizau modificarea frauduloasă a textului şi prevederilor teritoriale stipulate în Tratatul de pace din 10 februarie 1947; protocolul şi procesul verbal erau acte contrare dreptului internaţional imperativ, al cărui concept de bază – *ius cogens* – are ca efect nulitatea înţelegerilor internaţionale incompatibile cu normele sale; ele n-au fost încheiate în condiţii de deplină valabilitate, voinţa reală a statului nostru nefiind nici solicitată şi nici exprimată ca urmare a situaţiei politico-militare în care se afla România; teritoriul ţării nu era şi nu putea constitui obiect de tratative la orice nivel statal de reprezentare şi ca atare, orice „aranjament", făcut de

[44] Apud *Republica Socialistă România. Ministerul Apărării Naţionale. Comandamentul Trupelor de Grăniceri. Culegere de Tratate, convenţii, acorduri, înţelegeri şi protocoale încheiate între Republica Socialista România şi Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste privind regimul frontiere de stat*, Bucureşti, 1977, p. 11-12.

[45] M. Molotov, *Probleme de politică externă. Discursuri şi declaraţii. Aprilie 1945 - Iunie 1948*, Edit. de Stat, Bucureşti, 1951, p. 599 şi 597.

[46] *Culegere de tratate*... (n. 44), p. 13.

indiferent ce organism sau persoană oficială, privind teritoriul ţării, este şi rămâne neconstituţional şi, deci, lovit de nulitate juridică;

- la modul general analizând lucrurile, în doctrina şi practica statelor, pentru încheierea de tratate sau înţelegeri bilaterale, era necesar să fie îndeplinite toate procedurile aflate în uz pentru ca acestea să devină obligatorii pentru părţi şi să intre în vigoare; aceste proceduri obligatorii priveau: negocierea tratatului/înţelegerii, ceea ce în cazul protocolului şi procesului-verbal amintit au lipsit; semnarea acestora, în cazul nostru, de două marionete, care, prin ceea ce au făcut au trădat interesele ţării şi poporului român, lezând grav suveranitatea şi tratatele care-i stipulau şi garantau frontierele naţionale, atestă că în această situaţie a fost vorba de consimţământul unor persoane; ratificarea şi schimbul intrumentelor de ratificare (ceea ce nu a avut loc, protocolul şi procesul verbal citate nefiind ratificate de nici una dintre părţi); nefiind ratificate, schimbul instrumentelor de ratificare nu a avut loc!; această categorie de înţelegeri, în general vorbind, nu intră în vigoare (de regulă) de la data semnării lor, ci de la data ratificării lor, iar dacă ratificarea lor nu a avut loc, indiferent din ce motive, ele nu se bucură de nici un fel de recunoaştere internaţională, caz în care deţinerea unui teritoriu străin în astfel de condiţii, este un act ilegal;

- lăsând la o parte faptul că Groza n-a avut un partener de rang egal (un şef de guvern semna un protocol cu un ministru de externe), în ciuda funcţiei oficiale pe care o deţinea în stat, el nu avea nici dreptul şi nici mandatul de a ceda nici o palmă din pământul străbun al ţării! Act major, cu caracter excepţional în istoria oricărei ţări, cedarea unei părţi din trupul ţării nu se putea face fără acordul organelor supreme în stat; încălcarea acestei obligaţii sacre, semnarea unui act contrar intereselor naţionale, face din semnatar un trădător, actul în sine fiind *nul ab initio*;

- în fine, cei trei trădători ai intereselor naţionale ale României (Petru Groza, Ana Pauker şi Eduard Mezincescu) au călcat în picioare Constituţia ţării; Constituţia din 29 martie 1923 – promulgată prin Decretul din 28 martie 1923 şi publicată în „Monitorul Oficial" nr. 282 din 29 martie 1923 –, structurată pe 8 titluri, avea ca prim titlu „Despre teritoriul României", care era declarat sacru şi intangibil; suspendată prin Constituţia lui Carol al II-lea din anul 1938 şi, mai apoi, prin normele cu putere constituţională din septembrie 1940 –, a fost repusă în vigoare prin Decretul 1626 din 31 august 1944; legea nr. 363 din 30 decembrie 1947, de înlăturare a monarhiei şi proclamare a R. P. Române, n-a modificat titlul I privitor la teritoriul naţional; legea nr. 364, din aceeaşi zi, a consacrat numirea membrilor prezidiului R.P.R, Parlamentul având pentru prima oară calitatea de organ suprem al puterii de stat, ori, acest organ nu şi-a dat niciodată acordul în legătură cu raptul teritorial în discuţie!

Pare de necrezut, dar lanţul rapturilor teritoriale realizate de sovietici în detrimentul României nu s-a încheiat după anexarea Insulei Şerpilor şi, dacă ne oprim în continuare asupra acestora o facem atât pentru a reliefa „stilul" şi maniera în care ni s-au smuls şi anexat şi alte părţi ale pământului românesc, ci şi pentru faptul că între anexarea Insulei Şerpilor şi rapturile teritoriale ulterioare există o strânsă legătură, ele fiind apropiate atât în timp cât şi geografic.

Ca efect al prevederilor stipulate în Protocolul din 4 februarie 1948, între 24 octombrie – 29 decembrie 1948, la Oficiul Hidrografic şi Aerofotogrametric, compartiment al Ministerului Aerului şi Marinei, s-a constituit Comisia mixtă româno-sovietică pentru delimitarea frontierei de stat pe braţul Chilia şi la Marea Neagră. Aceasta cuprindea două subcomisii: prima (nr. 1), care avea în sarcină braţul Chilia şi Dunărea, între membrii ei numărându-se şi comandorul Limbide Ovidiu, şeful serviciului hidrografic al Marinei Militare (cu sediul la Constanţa) şi căpitanul comandor Copaciu Constantin, şeful serviciului hidrografic şi aerofotogrametric (cu sediul în Bucureşti); a doua (nr. 2), care urma să stabilească graniţa pe Prut, între membrii ei numărându-se şi căpitanul locotenent Gheorghe Ion, din partea Marinei Militare.

Comandorul Limbide Ovidiu s-a ocupat de partea „Amonte" a braţului Chilia, iar căpitanul comandor Copaciu Constantin de partea „Aval" a aceluiaşi braţ, care cuprindea şi o porţiune foarte „sensibilă", respectiv Gârla Musura – Ostrovul Dalnic.

În cadrul Comisiei mixte, căpitanul comandor Copaciu Constantin, căutând să-şi îndeplinească atribuţiile primite la nivelul impus de situaţie, a demonstrat cu claritate şi argumente apartenenţa celor cinci insule (deja citate) la România, drepturile noastre istorice asupra lor, precum şi care

trebuia să fie maniera concretă de lucru şi principiile în baza cărora trebuia realizată stabilirea graniţei maritime dintre România şi U.R.S.S.

La aceste negocieri, partea sovietică a înaintat părţii române o „minută" a frontierei pe Gârla Musura, pe mijlocul „geometric" al suprafeţei apei, minută respinsă de către partea română întrucât încălca prevederile din dreptul maritim internaţional, care obliga la stabilirea graniţei pe talveg. Căpitanul comandor Copaciu Constantin, înţelegând situaţia în parametrii ei reali, a adăugat că va solicita decizia guvernului său precum şi agrementul Comisiei internaţionale a Dunării al cărui membru era (expert hidrograf).

Două săptămâni mai târziu, în ianuarie 1949, când s-a trecut la delimitarea apelor teritoriale la Marea Neagră, delegaţia sovietică a prezentat o hartă în care Insula Şerpilor apărea încorporată teritoriului sovietic şi avea deja stabilită şi limita apelor teritoriale la 12 mile marine. Căpitanul comandor Copaciu Constantin a văzut-o dar a refuzat s-o analizeze, subliniind că va face sau nu acest lucru în funcţie de hotărârea pe care o va lua în această privinţă guvernul român, pe care s-a angajat să-l solicite expres; totodată, a făcut un documentat recurs la istorie, subliniind drepturile istorice ale ţării sale asupra Insulei Şerpilor, faptul că acest statut juridic internaţional a fost recunoscut direct sau indirect de toate tratatele internaţionale de după 1878. Drama acestui ofiţer şi patriot român consta în faptul că el nici nu aflase şi nici nu fusese informat în legătură cu „actele" ilegale din 4 februarie şi 23 mai 1948, cu faptul că insula fusese anexată de sovietici! Ca ofiţer al armatei române, el ştia că Insula Şerpilor este pământ românesc, că aparţinea României. Ca ofiţer al Marinei Militare şi ca expert hidrograf al unui organism internaţional, el ştia că pe insulă se află doar cetăţeni români, că farul de aici era deservit în continuare de personal român!

Evident că în astfel de circumstanţe, negocierile s-au întrerupt *sine die*.

Căpitanul comandor Copaciu Constantin s-a adresat printr-un raport oficial Ministerului Afacerilor Străine, cerând precizări şi îndrumări în legătură cu incidentele apărute (Musura, Insula Şerpilor, limita apelor teritoriale de 12 Mm stabilite de sovietici pentru ea). Evident că nu a primit nici un răspuns, şi nici nu avea cum să-l primească de la Ana Pauker, Eduard Mezincescu şi alţii ca ei!

„Răspunsul" a venit de la Moscova, via Bucureşti, într-un mod cu totul şi cu totul neaşteptat: la 5 martie 1949, singurul hidrograf al Comisiei mixte era arestat! Fără a fi acuzat oficial de ceva anume, şi, fără a fi condamnat(!) a făcut 16 ani de închisoare, din „periplul" chinurilor de care a avut parte nelipsind Serviciul de Informaţii al armatei, Malmaison, Ministerul de Interne şi Jilava, precum şi „tratamentul" astăzi uşor de bănuit...

La 30 iulie 1964, la cererea Secretarului General al O.N.U. (U. Thant) – solicitat să intervină de către Prinţul Principatului Monaco –, căpitanul comandor Copaciu Constantin a fost eliberat din închisoare şi, cu acordul guvernului român, a părăsit ţara, stabilindu-se la Monte Carlo (unde trăieşte şi astăzi).

Încă de atunci, din martie 1949, puţinii cunoscători ai „cazului" Copaciu, erau convinşi că era vorba de o arestare abuzivă – sugerată, ordonată? – întrucât expertul şi ofiţerul român „deranja" planurile şi scenariul sovietic! Pentru aceştia el devenise *persona non grata*, şi cea mai simplă metodă de scăpa de el a fost chiar cea uzitată!

Scriind despre aceste întâmplări, un bun cunoscător al situaţiei, Cpt. R. I(r)ing. Corneliu Enăchescu – ani în şir şeful direcţiei Hidrografice al Marinei Militare, în bune relaţii cu eroul acestor rânduri – aprecia că „partea sovietică, nefiind mulţumită de eşuarea tratativelor din ianuarie-martie 1949, datorită exigenţei şi competenţei căpitanului comandor Copaciu Constantin, a aşteptat până s-au întocmit alte documente, de alte comisii care să recunoască (legalizeze) graniţa pe Musura, ocuparea celor 5 insule, ocuparea Insulei Şerpilor şi fixarea graniţei la mare care dezavantajează enorm partea română"[47].

Revenind la Insula Şerpilor, subliniem faptul că sovieticii n-au îndrăznit ca s-o ocupe imediat după semnarea protocolului din 4 februarie 1948 şi a procesului verbal din 23 mai 1948, ci ceva mai târziu. Ştiind că nu pot avea „surprize" din partea României acelor vremuri, sovieticii au căutat ca să „pregătească" cât de cât şi opinia publică internaţională. Între 1948-1949, au întocmit noi hărţi ale

[47] Cpt. R1(r) ing. C. Enăchescu, *Insula Şerpilor – străvechi pământ românesc*, în „Democraţia", Bucureşti, anul II, nr. 68, mai 1991, p. 8. Mulţumiri pentru materialele puse la dispoziţie.

U.R.S.S.-ului, care încorporau şi Insula Şerpilor, pe care le-au difuzat tuturor organismelor internaţionale. Calculul a fost perfect: mulţi din cei care ar fi putut, teoretic, ridica obiecţii în legătură cu acest nou rapt teritorial, n-au îndrăznit s-o facă, căci n-o făcuseră nici în 1946 când nu era vorba doar de 17 ha de pământ românesc, ci de mii de kilometri pătraţi! Faţă de rapturile din iunie şi octombrie 1940, cel din 1948/1948 era prea... nesemnificativ, ori a te lega de el, însemna şi rediscutarea consecinţelor teritoriale ale Pactului Ribbentrop-Molotov. Multe alte circumstanţe internaţionale, luate în calcul de sovietici, au făcut ca acest rapt să fie trecut cu vederea, fiecare din puterile semnatare ale Tratatului de pace din 10 februarie 1947 văzându-şi de propriile probleme şi interese...

Când şi cum au anexat sovieticii Insula Şerpilor?

Răspunsul ni-l dă un ofiţer al Marinei Militare, citat deja de noi: „În luna octombrie [1949] pe când eram ofiţer cu navigaţia pe distrugătorul „Mărăşeşti", am staţionat câteva zile în portul Sulina. Am avut ocazia ca împreună cu comandantul distrugătorului, locotenent comandor Ionescu Jeanot, să discut cu doi dintre cei 6 farişti din serviciul farului Insula Şerpilor. Unul dintre ei era fiul unui fost negustor de vinuri, Barba Marulis, cu locuinţa pe strada a II-a din Sulina. Dumnealui îmi relata că, într-o dimineaţă de august 1949 pe insulă erau de serviciu la far 3 farişti, ceilalţi 3 [fiind] în tură liberă la Sulina, au zărit un număr mare de nave militare sovietice la orizont. Două nave s-au apropiat de insulă, iar cu şalupe cu motor au debarcat ofiţeri şi soldaţi bine înarmaţi, care i-au somat să se predea. Au primit aprobarea de a-şi lua cu ei strictul necesar, [apoi] au fost debarcaţi la Sulina fără să li se explice ceva. Speriaţi că nu vor mai avea serviciu, nu vor mai primi salariu, s-au plâns autorităţilor. Au primit sfatul să păstreze tăcerea, să nu comenteze nimic dacă vor să mai fie în libertate (...). Aşa a fost ocupată Insula Şerpilor"[48].

(Câteva luni mai târziu, la 25 noiembrie 1949, tot în baza unui proces verbal – acte cât mai simple, lipsite de greutate în dreptul internaţional –, a fost stabilită şi frontiera româno-sovietică pe canalul Musura, braţul sudic al deltei secundare Chilia).

După anexare, U.R.S.S.-ul a transformat-o într-o bază militară puternică, destinată, – în primul rând – să urmărească mişcările militare ale adversarilor din NATO, dar şi ale aliaţilor, traficul în zona gurilor Dunării, a Mării Negre şi chiar dincolo de fruntariile acesteia.

Importanţa militară a bazei de pe insulă a fost mai mare în primele trei decenii după anexare, apoi, odată cu perfecţionarea sistemelor de observare a adversarilor din spaţiul cosmic ş.a., importanţa acesteia a scăzut, fără ca rosturile militare ale acesteia să înceteze.

Importanţa economică a cunoscut, dimpotrivă o continuă creştere. Problemele economice româno-sovietice la Marea Neagră fiind de altfel şi cele care au redeschis „dosarul" Insulei Şerpilor.

Fixarea limitei apelor teritoriale, a platoului continental şi a zonei economice exclusive, au fost nevoile majore care au condus la negocierile româno-sovietice dintre anii 1967-1987. Într-o primă etapă (1967-1974), între experţii celor două părţi au avut loc trei consultări (Moscova, 9-23 ianuarie 1967, Bucureşti, 16-21 octombrie 1972 şi Moscova, 12-19 februarie 1974). A urmat cea de-a doua etapă de negocieri (1975-1987), în cadrul căreia au avut loc şapte runde (Bucureşti, 28 iulie - 5 august 1975; Moscova, 28 ianuarie - 5 februarie 1976; Bucureşti, 25 ianuarie - 5 februarie 1977; Moscova, 9-17 noiembrie 1978; Bucureşti, 15-18 mai 1980; Moscova, 20-25 ianuarie 1986; Bucureşti, 1-2 octombrie 1987).

La prima consultare la nivel de experţi, precum şi la prima rundă de negocieri (1967 şi 1975), partea română a adus în discuţie şi problema Insulei Şerpilor, faptul că o stabilire echitabilă a limitei apelor teritoriale, a platoului continental al fiecărui stat, a zonei economice exclusive a fiecărui stat, trebuia cu sau fără voie să abordeze şi chestiunea statutului acestei insule. Partea sovietică a afirmat că nu are competenţa să discute probleme care privesc frontiera de stat a U.R.S.S.-ului.

La cea de-a doua rundă de negocieri (1976), delegaţia României a declarat că regimul juridic al acestei insule este neclar, apartenenţa ei teritorială nefiind rezultatul Tratatului de pace din 1947.

La cea de-a patra rundă de negocieri (1978), delegaţia sovietică şi-a exprimat nedumerirea că partea română pune astfel de probleme având în vedere că România şi-a asumat obligaţia de a respecta inviolabilitatea frontierei de stat, atât prin Tratatul de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală din anul 1970, cât şi prin Actul final al Conferinţei de la Helsinki! Delegaţia română a

[48] *Ibidem.*

susţinut că în anul 1948 Insula Şerpilor a părăsit teritoriul român contrar prevederilor Tratatului de pace din 10 februarie 1947, care a fost evocat de delegaţia sovietică ca bază a frontierelor dintre cele două state; ori, Tratatul de pace nu conţinea nici o referire la delimitarea maritimă, iar documentele bilaterale invocate, sunt discutabile din punct de vedere juridic; fără să se prevadă în Tratatul de pace şi, probabil din cu totul alte considerente decât cele de drept maritim, s-a creat situaţia ca Insula Şerpilor să părăsească teritoriul României!

La ultimele trei runde de negocieri (1980, 1986 şi 1987), delegaţia română a pus din nou în discuţie problema Insulei Şerpilor. Delegaţia sovietică – sub forma unei declaraţii conţinând poziţia deja amintită – a susţinut că frontiera de stat a U.R.S.S. nu poate face obiect de discuţie, că această frontieră a fost stabilită prin Tratatul de pace din 1947, prin documente bilaterale ulterioare şi confirmată şi prin procesele verbale din anii 1949, 1961 şi 1962, ale Comisiei mixte de delimitare a frontierei dintre cele două state.

Cum între problemele negociate între cele două părţi şi statutul Insulei Şerpilor, era o strânsă legătură, şi cum neclarificarea problemelor legate de cea de-a doua influenţa decisiv rezolvarea problemelor negociate, situaţia a devenit fără ieşire. Negocierile s-au întrerupt, fără a se ajunge la rezultate notabile.

Nerezolvându-se „cheia" negocierilor – statutul juridic al Insulei Şerpilor, consecinţele economice ale acestui statut pentru fiecare partener, negocierile privind delimitarea apelor teritoriale, a platoului continental şi a zonelor economice exclusive au rămas nefinalizate.

Problema Insulei Şerpilor şi a altor teritorii româneşti aflate între graniţele altor state, a fost pusă cu adevărat după decembrie 1989 atât în presă cât şi în cadrul unora dintre dezbaterile Parlamentului României.

Dintre senatorii şi deputaţii care de la tribuna Parlamentului au ridicat problema Insulei Şerpilor, amintim pe: Romulus Vulpescu, Mihai Iacobescu, Romulus Vulpescu (pentru a doua oară), Vasile Diacon, Romulus Vulpescu (pentru a treia oară), Vasile Rădulescu, Alin Mihai Dumitru Drugă ş.a.

Ne vom opri, din motive lesne de înţeles, la prima şi ultima dintre interpelările parlamentare amintite.

La 5 iulie 1990, în Senat, cu prilejul discutării proiectului Legii privind regimul juridic al apelor maritime interioare şi al zonelor contigue ale României, senatorul Romulus Vulpescu spunea: „Înainte de a trece la discutarea oportunităţii unor paragrafe de lege în dezbatere, vreau să pun o întrebare preliminară, menită să-mi limpezească o nedumerire sau să-mi spulbere ignoranţa legată de o chestiune de politică internaţională, mai bine zis de drept internaţional (...) atunci [1961-1962] nu ştiam unde dispăruse Insula Şerpilor. Şi-aş vrea să aflu. Poate că întrebarea mea naivă trebuie adresată Ministerului de Externe, pentru ca acesta să dispună declanşarea unor cercetări în Europa, unor investigaţii detective, să dea hoţii în urmărire la Interpol şi să afle care-i tâlharul care şi-a însuşit Insula Şerpilor..."[49].

La 16 martie 1992, deputatul Alin Mihai Dumitru Drugă a făcut o interesantă şi documentată intervenţie: „După cum se ştie, Insula Şerpilor – singura insulă a Mării Negre <singura a României - n.n.>, aflată la circa 42 km de litoralul românesc a urmat, de regulă, soarta Gurilor Dunării. Din anul 1878, Congresul de la Berlin a recunoscut că Insula Şerpilor, ca şi întreaga Dobroge sunt teritorii româneşti şi aparţin definitiv României.

Problema Insulei Şerpilor nu a fost pusă în discuţie nici la sfârşitul primului război mondial, nici în ultimatumul defunctei U.R.S.S. din 28 iunie 1940, prin care în urma pactului sovieto-german s-a răpit României Basarabia şi Bucovina de Nord, ea fiind unanim recunoscută ca teritoriu românesc. Ca urmare, Insula Şerpilor nu a constituit obiect de discuţie nici la Conferinţa de pace de la Paris, din anul 1947.

Cu toate acestea, printr-un protocol semnat la 4 februarie 1948 de Petru Groza, primul ministru al guvernului marionetă de la Bucureşti, şi Viaceslav Molotov, ministrul de externe din acea vreme al puteniciului stat bolşevic de la răsărit, urmat de un proces-verbal semnat la 23 mai 1948, Insula Şerpilor a fost cedată, în mod abuziv, fostei U.R.S.S.

[49] Vasile Diacon, *Reîntregirea. Basarabia, Bucovina şi Insula Şerpilor în dezbaterile Parlamentului României*, Edit. Unirea, Iaşi, 1992, p. 23-24.

Domnule Ministru de Externe, având în vedere aceste considerente, faptul că acest teritoriu românesc care deşi măsoară doar câteva hectare, 17 mai precis, deşi nu are valoare economică în sine, este deosebit de importantă pentru securitatea maritimă a României, având în vedere şi dispariţia celeilalte părţi contractante –URSS – cu care guvernanţii comunişti ai României au pus la cale ciuntirea teritoriului naţional, vă rog să informaţi Camera Deputaţilor, sau eventual să-mi comunicaţi în scris ce demersuri a făcut în ultimul timp Ministerul de Externe pentru ca acest teritoriu răpit din trupul ţării, prin ameninţare, dictat pe de o parte şi trădare de alta, să revină la România!"[50].

În anul 1991, „problema" Insulei Şerpilor a fost ridicată la cel mai înalt nivel, cu prilejul vizitei efectuate de preşedintele României la Moscova, în vederea semnării *Tratatului de bună vecinătate*, colaborare şi amiciţie. Răspunzând acestei chestiuni „delicate" ridicate de dl. Ion Iliescu, preşedintele Gorbaciov a răspuns că „nu este la curent cu toate problemele respective, dar s-a angajat să le studieze cu obiectivitate în vederea degajării unei soluţii convenabile ambelor părţi".

Evoluţia evenimentelor din fosta U.R.S.S., după anul 1991, au făcut ca aceste începuturi să rămână fără finalitate.

Mai mult, ulterior acestor tratative incipiente, statutul juridic al Insulei Şerpilor s-a modificat pentru a doua oară după 1947, dar schimbarea nu s-a făcut în direcţia mult aşteptată şi firească.

Schimbarea a fost relevată părţii române cu prilejul tratativelor româno-ruse de la începutul anului 1993, care au vizat problemele legate de Insula Şerpilor, tezaurul, arhivele istorice româneşti ş.a. Cu acest prilej, diplomaţii ruşi au făcut cunoscut omologilor lor români că în ceea ce priveşte problemele actuale şi de perspectivă privind Insula Şerpilor, tratativele vor trebui purtate exclusiv cu Ucraina!...

Era o confirmare a faptului că partea rusă, în disputa cu Ucraina privind moştenirea defunctei URSS la Marea Neagră (flota, insula ş.a.), cedase – fără nici un drept şi fără să-i aparţină – un teritoriu românesc Ucrainei!

În această complexă şi nefirească situaţie legată de statutul Insulei Şerpilor, credem necesar să relevăm câteva din eforturile făcute de către Ordinul suveran de Malta de a recupera insula în beneficiul său, în vederea instalării pe ea a unui spital al Ordinului.

După cum declara (septembrie 1992) dl. Ioan Şoneriu, ambasadorul Ordinului suveran de Malta în România, în perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial, „cu sprijinul guvernului României s-au făcut eforturi pentru ca în Insula Şerpilor să se construiască în locul unei foste leprozerii romane, un spital pentru pelagră. Din nenorocire a venit războiul şi insula a fost ocupată mai întâi de nemţi şi apoi de ruşi"[51]. În interviul dat, dl. ambasador a relevat poziţia actuală a Ordinului suveran de Malta faţă de insulă: „În prezent, după reluarea relaţiilor diplomatice cu România (începute în anul 1931, ele au fost suspendate după al doilea război mondial şi reluate după evenimentele din decembrie 1989 - n.n.), facem eforturi să eliberăm Insula Şerpilor, ca să avem în Marea Neagră un spital al Ordinului de Malta. Sperăm să reuşim"[52]. Şi, pentru a nu exista nici un echivoc, în acelaşi interviu, în partea lui finală, dl. ambasador Ioan Şoneriu a revenit asupra planurilor Ordinului referitoare la insulă: „Ne gândim foarte serios să realizăm proiectul nostru cu Insula Şerpilor, la care m-am referit deja"...[53]

Revenind la „înţelegerea" dintre Federaţia Rusă şi Ucraina în legătură cu Insula Şerpilor, relevăm faptul că este vorba de o nouă şi gravă ilegalitate.

La 24 decembrie 1989, Congresul Deputaţilor Poporului din U.R.S.S. a condamnat „semnarea Protocolului adiţional al Tratatului din 1939... şi a altor înţelegeri secrete cu Germania" şi a recunoscut că acestea sunt, din punct de vedere juridic, lipsite de temei şi valabilitate din momentul semnării lor, ele „venind în contradicţie cu suveranitatea şi independenţa unor state terţe".

În „Declaraţia Parlamentului României privind Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele acestuia pentru ţara noastră" (24 iunie 1991), se arată că noi „Împărtăşim aprecierea din Hotărârea

[50] *Ibidem*, p. 201.

[51] *Ordinul suveran de Malta în România*, în „Palatul de Justiţie", Bucureşti, Serie nouă, Nr. 8-9, Septembrie 1992 (II), p. 12.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem*, Nr. 10-11, Noiembrie 1992 (III), p. 12.

Congresului Deputaţilor din U.R.S.S., potrivit căreia protocoalele sovieto-germane «au fost folosite de Stalin şi anturajul său pentru a da ultimatumuri şi a exercita presiuni, prin recurgerea la forţă asupra altor state, încălcând obligaţiile juridice asumate faţă de acestea»".

„Parlamentul României – se arată în partea finală a Declaraţiei Parlamentului României – afirmă hotărât poziţia sa de a aborda cu deplină responsabilitate această problemă. În acest sens, solicită Preşedintelui ţării, Guvernului României, tuturor forţelor politice din ţara noastră sa acţioneze în spiritul acestei declaraţii, în vederea împlinirii năzuinţelor legitime ale poporului din teritoriile româneşti, anexate cu forţa în urma înţelegerilor secrete stabilite prin Pactul Ribbentrop Molotov.

Parlamentul României îşi exprimă convingerea că deplina afirmare a aspiraţiilor legitime ale românilor – astfel cum istoria, justiţia şi morala le consacră de drept – trebuie să reprezinte o misiune nobilă şi înălţătoare pentru toate forţele responsabile ale ţării, indiferent de opţiunea lor politică".[54]

În ceea ce priveşte Hotărârea Congresului Deputaţilor Poporului din URSS, frumuseţea conţinutului său teoretic nu poate suplini lipsa faptelor şi demersurilor corespunzatoare, reparaţiile aşteptate de prea mult timp! Faptele – singurele în măsură să valideze orice afirmaţie – denotă că între vorbe şi fapte rămâne pe mai departe aceeaşi veche prăpastie, că una se spune şi alta se face practic!

În ceea ce priveşte faptul că în prezent Insula Şerpilor este sub jurisdicţia Ucrainei, el denotă „calcule" bine elaborate; a ridica „problema" acestei insule faţă de Ucraina nu se poate fără a ridica şi „problema" nordului Bucovinei, a ţinutului Herţa şi a altor chestiuni care, vrem nu vrem, le moştenim de la defuncta U.R.S.S.!

După cum se ştie, la 1 decembrie 1991, Ucraina preconiza să ţină un referendum referitor la independenţa sa, referendum pe care România – profund ataşată principiilor fundamentale ale respectării drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului şi ale popoarelor de a-şi hotărî soarta – l-a salutat.

Dată fiind problema teritoriilor româneşti pe care le stăpâneşte Republica Ucraina, aşa cum era normal şi firesc, Parlamentul României şi-a făcut cunoscut punctul de vedere oficial. La 28 noiembrie 1991, cu unanimitate de voturi, Parlamentul ţării noastre a adoptat „Declaraţia Parlamentului României privind referendumul din Ucraina, din 1 decembrie 1991".

„Având în vedere că acest referendum ar urma să se desfăşoare şi pe teritoriile româneşti – Bucovina de Nord, Ţinutul Herţa, ţinutul Hotin, precum şi judeţele din sudul Basarabiei –, Parlamentul României declară solemn că aceste teritorii au fost rupte din trupul ţării iar Pactul Ribbentrop-Molotov a fost declarat nul şi neavenit, *ab initio*, de URSS la 24 decembrie 1989 şi de Parlamentul României la 24 iunie 1991.

Desigur este dreptul Ucrainei să organizeze un referendum pentru independenţa sa, dar acest referendum nu poate avea valabilitate în privinţa teritoriilor româneşti anexate abuziv de fosta U.R.S.S., teritorii care nu au aparţinut niciodată Ucrainei şi sunt de drept ale României. (...).

Parlamentul României declară solemn că referendumul organizat de autorităţile de la Kiev în teritoriile româneşti încorporate cu forţa în cadrul fostei URSS (...) este nul şi neavenit, precum şi consecinţele acestuia.

Parlamentul României cere parlamentelor şi guvernelor tuturor statelor care vor recunoaşte independenţa Ucrainei să declare expres că această recunoaştere nu se extinde asupra teritoriilor româneşti menţionate.

Parlamentul României se pronunţă pentru începerea unui dialog cu Parlamentul de la Kiev în vederea examinării împreună, a problemelor (...).

Parlamentul României – se arată în finalul Declaraţiei sale – solicită Guvernul ţării să înceapă de urgenţă negocieri cu autorităţile de la Kiev în problema teritoriilor româneşti anexate cu forţa de U.R.S.S."[55].

După părerea noastră, Republica Ucraina poate şi trebuie să înţeleagă că România nu va renunţa la drepturile sale istorice, legitime – nici nu poate face acest lucru –, asupra teritoriilor străbune care i-au fost răpite şi care, datorită jocului nefast al politicii şi diplomaţiei de după 1940, au ajuns în stăpânirea sa. Stabilirea unor relaţii de bună vecinătate şi colaborare, durabile şi benefice

[54] Vasile Diacon, *op. cit.*, p. 109.
[55] *Ibidem*, p.199-200.

pentru popoarele ambelor ţări, nu pot fi concepute fără repararea gravelor nedreptăţi istorice făcute României în iunie 1940, octombrie 1940, februarie-mai 1948/august 1949 ş.a., de care, desigur, nu se face vinovat poporul ucrainean.

Abordarea istorică, juridico-diplomatică a problemei tuturor teritoriilor româneşti aflate în granițe străine, respectiv retrocedarea acestora României, trebuie analizată într-un context mai larg, *sine ira et studio.*

Aşa cum este bine ştiut, în ceea ce priveşte situaţia postbelică pe continentul european, România este semnatarul – alături de celelalte state europene, de S.U.A. şi Canada – a Actului final de la Helsinki (1 august 1975). După evenimentele din decembrie 1989, ţara noastră a reafirmat fidelitatea ei faţă de respectarea tuturor documentelor finale ale conferinţelor procesului de securitate şi cooperare în Europa (Helsinki, Madrid, Stockholm, Viena). Frontierele statului român sunt cele determinate şi recunoscute internaţional prin Tratatul de pace de la Paris semnat la 10 februarie 1947, reconfirmate – ca de altfel pentru toate statele semnatare – de Actul final de la Helsinki.

Acest important document politico-juridic internaţional, consacră principiul inviolabilităţii frontierelor, care nu pot fi modificate prin forţă. În acelaşi timp, acelaşi document istoric, stipulează şi posibilitatea modificării unor frontiere, în conformitate cu dreptul internaţional, pe cale paşnică, prin negocieri directe între părţile interesate.

În Carta O.N.U. este riguros formulat principiul rezolvării diferendelor internaţionale numai pe cale paşnică, prin mijloace paşnice (încă din anul 1982, O.N.U. a adoptat „Declaraţia privind reglementarea prin mijloace paşnice a diferendelor dintre state").

Aceasta reprezintă o confirmare a faptului că stabilitatea tratatelor internaţionale nu exclude schimbarea, modificarea paşnică, că ele nu pot fi concepute şi privite ca noţiuni rigide.

Aşa cum se subliniază în literatura de specialitate, în practica internaţională este admisă regula necesităţii adaptării tratatelor la schimbările care au loc în relaţiile dintre state, subliniindu-se că forţa obligatorie a tratatelor, respectarea principiului *pacta sunt servanda* şi exigenţa stabilităţii tratatelor, nu pot avea un caracter absolut.

Dreptul de a invoca nulitatea unui tratat – şi cu atât mai mult al unui protocol sau simplu proces-verbal (neratificate!) – este imprescriptibil, neputându-se pune problema pierderii acestui drept inerent statului lezat, care nu a putut să-şi exprime în mod liber voinţa la încheierea unui atare document.

Situaţia teritoriilor româneşti menţionate, trebuia soluţionată pe cale oficială, de la stat la stat, între România — Federaţia Rusă – Republica Ucraina (ultimele două în calitate de succesoare ale fostei U.R.S.S., legate într-un fel sau altul de actualul statut al teritoriilor româneşti).

Înţelepciunea noastră străbună, înţelepciunea politicii noastre externe – probată strălucitor de atâtea şi atâtea ori în decursul istoriei ei –, legată de această dată de repararea consecinţelor Pactului Ribbentrop-Molotov, a celorlalte rapturi din trupul României, la care ne-am referit, va fi dată de măsura în care ea va ţine seama de realităţile geo-politice şi istorico-juridice în care şi cu care trăim.

Carta O.N.U., Declaraţia Adunării Generale a O.N.U. privind principiile de drept internaţional privitoare la relaţiile prieteneşti dintre state, Actul final de la Helsinki (1975), Carta de la Paris (1990) ş.a., statuează şi consacră principiile dreptului internaţional, care sunt obligatorii atât pentru România cât şi pentru celelalte state europene, ele dându-ne cadrul şi măsura în care putem acţiona pentru repararea unor mari nedreptăţi istorice.

Repararea unor situaţii nedrepte, care din nefericire încă mai dăinuie, nu este de conceput decât în cadrul principiilor dreptului internaţional şi al evoluţiilor generale pe plan european şi mondial. România, pentru a-şi împlini aceste deziderate sacre, trebuie să aibă în vedere raporturile româno-ruse, româno-ucrainene, ruso-ucrainene, procesele interne din Federaţia Rusă şi Republica Ucraina, procesele care au loc în C.S.I., situaţia politico-economico-militară din acestă parte a lumii, raporturile lumii (S.U.A. ş.a.) cu această parte a lumii, cu fiecare din statele acestei zone ş.a. Toate

acestea formează un tot unitar, de care trebuie ţinut cont, fără ca prin aceasta să fie lezate drepturile şi interesele noastre legitime, naţionale.

Retrocedarea Insulei Şerpilor – şi a celorlalte teritorii româneşti aflate în componenţa altor state – cere răbdare şi tact, perseverenţă şi responsabilitate politico-diplomatică, demnitate şi fermitate şi, nu în ultimul rând, solidaritate internă deplină în slujirea acestor sacre idealuri, în joc fiind nu numai trecutul sau prezentul acestora, ci şi viitorul lor.

Referindu-se la luările de cuvânt din Parlamentul României pe această temă, în discursul rostit în cadrul înaltului for, cu prilejul analizei Pactului Ribbentrop Molotov şi a consecinţelor acestuia pentru România, Adrian Năstase, spunea: „Putem înţelege abordările emoţionale ale unor forţe politice de la noi, dar nu le împărtăşim, deoarece implicaţia lor imediată este aceea de a emite pretenţii teritoriale asupra Basarabiei şi a celorlalte teritorii româneşti, considerate la timpul anului 1940. O asemenea abordare nu este în spiritul principiilor pe care le-am amintit şi, mai mult decât atât, este şi utopică şi contraproductivă. Ea este, atât din punct de vedere politic cât şi sub aspect concret, nerealistă. (...).

Aş mai sublinia, în încheiere, importanţa unei acţiuni concertate a forţelor politice din ţară şi armonizării poziţiilor lor atunci când, aşa cum este cazul în chestiunea pe care discutăm astăzi, este vorba de interese supreme ale ţării şi ale poporului nostru"[56].

Aceste cuvinte ne duc cu gândul la justeţea şi pertinenţa, trecută şi actuală, spuselor lui Iuliu Maniu, potrivit căruia „politica externă nu aparţine partidelor, ci aparţine ţării"!

Politica noastră externă, cu largi rezonanţe europene şi mondiale, s-a caracterizat întotdeauna prin amiabilitate şi înţelepciune, largă deschidere şi receptivitate, luciditate şi clarviziune, aceste trăsături – şi altele – trebuind s-o caracterizeze şi acum, şi pe viitor. Pentru a ne dobândi drepturile legitime, pentru a anula marile nedreptăţi istorice de care am avut parte, pentru a reface ţara aşa cum a fost ea după Marea Unire din anul 1918, trebuie să fim consecvenţi în apărarea pământului sacru pe care ni l-au lăsat strămoşii şi pe care, şi noi la rându-ne, avem obligaţia de a-l lăsa urmaşilor.

Pentru valorificarea drepturilor noastre perene şi irevocabile, sunt necesare în continuare *res, non verba*, pentru ca în cele din urmă să putem face *fiat lux*, că s-a făcut dreptate, că repararea prea mult aşteptată a venit.

Insula Şerpilor şi celelalte teritorii româneşti la care ne-am referit în studiul de faţă, aflate în stăpânirea temporară a altor state, ilustrează la superlativ adevărul afirmaţiilor istoricului englez E. A. Freeman, potrivit cărora „Istoria este politică în trecut, iar politica istorie în prezent"!

[56] *Ibidem*, p. 77-79.

CONSTRUIREA CĂILOR FERATE ÎN BUCOVINA

DUMITRU P. IONESCU

Unitatea geografică şi economică cuprinsă între Munţii Carpaţi, fluviul Nistru şi râul Ceremuş cunoscută sub numele de Bucovina a reprezentat Moldova de Sus încă din secolul al XIV-lea, de la întemeierea principatului. În perioada războiului dintre ruşi şi turci 1768-1774, Austria a pretins Imperiului Otoman o rectificare de frontieră[1], de interes strategic, cerând trei ţinuturi din Moldova de Sus: Cernăuţi, Câmpulung şi Suceava, ocupându-le cu armata. În urma unor tratative diplomatice însoţite de daruri şi bacşişuri, Imperiul Otoman a încheiat Convenţia din 25 aprilie/7 mai 1775[2], cedând Austriei Moldova de Sus numită de atunci Bucovina sau Ţara Fagilor, cu o suprafaţă de 10.441 km^2, în care se aflau mănăstirile şi bisericile cele mai venerate de români.

În ciuda vehementelor proteste ale boierimii moldovene şi ale domnului Grigore III Ghica (9 octombrie 1774 – 12 octombrie 1777) împotriva nedreptei amputări teritoriale, Poarta a aprobat convenţia şi apoi a trimis pe Kara Highiorsades Ahmed-Bei[3], care, la Conacul din Beilic[4] în Iaşi, a invitat şi a sugrumat pe curajosul voievod, la 12 octombrie 1777[5].

Casa de Habsburg a alipit în 1786 Bucovina Galiţiei şi, la începutul secolului al XIX-lea, a colonizat-o cu ucraineni la sate şi cu evrei la oraşe. Prin Constituţia din 4 martie 1849[6], tânărul împărat Franz Joseph (1848-1916) a ridicat Bucovina la rangul de Ducat, declarând-o Kronland (ţară de coroană) ce avea oarecare autonomie.

În perioada august 1854 – martie 1857[7], când Principatele Române au suferit ocupaţia trupelor austriece conduse de feld-mareşalul Ioan Coronini-Cronberg (1794-1880), Bucovina a avut puternice legături cu Moldova. Sub presiunea luptei de eliberare naţională, în 1861[8], împăratul Franz Joseph a recunoscut Bucovinei o autonomie mai largă, cu o dietă proprie.

Inaugurând politica „Drang nach Osten" în toate domeniile de activitate, Casa de Habsburg a sprijinit societatea „A. priv. Kaiser Ferdinands Nord-Bahn", cunoscută cu simbolul K.F.N.B., care, în 1837, a construit calea ferată Viena-Wagram-Ludenburg-Prerau-Oderberg-Oswiecim-Cracovia (400 km)[9]. Sub conducerea prinţului Leo de Sapieha din Galiţia s-a constituit societatea „Kaiserliche

[1] A. D. Xenopol, *Resboaele dintre ruşi şi turci şi înrîurirea lor asupra ţerilor române*, Tipo-Litografia H. Goldner, Jassy, 1880, vol. I, p. 120.

[2] Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, Stabil. Lytho-Typogr. Socecŭ, Sander & Teclu, Bucurescĭ, 1875, p. III.

[3] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 145.

[4] Casa demnitarilor otomani.

[5] Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea şi sub auspiciile Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român*, Editura şi tiparul lui W. Krafft, Sibiiu, 1900, tomul II, p. 549.

[6] *Din istoria Transilvaniei*, Ediţia a II-a, Edit. Academiei, Bucureşti, 1963, vol. II, p. 107.

[7] I. Nistor, *Ocupaţia austriacă în Principate (1854-1857) după rapoartele lui Coronini*, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938, p. 1.

[8] *Bucovina sub Austria. Una sută cinci-spre-zece Ani De Nenorocire şi Durere de un bucovinean*, Tipografia Petru C. Popovici, Iaşi, 1891, p. 8.

[9] Const. Botez, Dem. Urmă, Ion Saizu, *Epopeea feroviară românească*, Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1977, p. 61.

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 847 – 857, 1995

und Königliche privilegierte galizische Carl-Ludwig Bahn", prescurtat C.L.B., care, în 1857[10], a prelungit calea ferată de la Cracovia spre Tarnow-Przemysl-Lemberg[11] (320 km). La 11 ianuarie 1864[12], prinţul Leo de Sapieha s-a unit cu bancherul Vladimir Ritter von Borkowski din Viena şi au atras pe capitaliştii londonezi W. R. Drake, L. M. Rate şi Thomas Brassey, fondând societatea „Kaiserliche und Königliche privilegierte Lemberg-Czernowitz Eisenbahn-Gesellchaft", cunoscută cu titlul L.C.E.G., care a construit linia ferată Lemberg-Stanislau-Kolomeya-Nepolocăuţi-Dubăuţi-Lujeni-Mămăeşti-Lenţeşti-Zuczka-Cernăuţi (241 km). „La 1 sept. 1866, cetăţenii Cernăuţilor au primit cu urale şi salve de săcăluşuri (tunuri mici) intrarea celei dintâi locomotive de cale ferată în gara oraşului"[13]. Administrată de un consiliu cu sediul la Viena şi de o direcţie de exploatare stabilită în Stanislau, societatea L.C.E.G. dorea să ajungă la Marea Neagră. În acest scop, a studiat şi a propus două prelungiri: una prin Basarabia la Odesa şi alta prin România la Galaţi.

Guvernul rus s-a arătat binevoitor şi a înfiinţat un comitet de studiu pentru joncţiunea cu reţeaua feroviară austriacă. Noul comitet a propus ca legătura să se facă cu linia ferată Lemberg-Cracovia a societăţii C.L.B. Supărată, compania L.C.E.G. a cerut şi a obţinut de la guvernul austriac, la 15 mai 1867[14], concesiunea prelungirii liniei Lemberg-Cernăuţi până la Burdujeni (astăzi staţia Suceava Nord), realizată în doi ani. Alimentată de ferăstraiele, morile, fabricile de bere şi de ulei, de numeroasele poverne stabilite pe traseul liniei, de produsele agricole şi silvice ale frumoaselor zone pe care le traversa, calea ferată Cernăuţi-Grădina Publică-Ceahor-Cosmin-Cuciurul Mare-Dumbrava Roşie-Adâncata-Petriceni-Vadul Siretului-Băhrineşti-Vicşani-Dorneşti-Ţibeni-Milişăuţi-Dărmăneşti-Burdujeni (114 km) a devenit coloana vertebrală a reţelei feroviare din Bucovina. Astfel, în anul 1869, parcurgând 4075 km pe calea ferată se ajungea de la Suceava direct la Viena.

Fondată în anul 1873, „Oesterreichische Staats-Eisenbahnen" (Administratţia de Stat a Căilor Ferate Austriece) a încheiat la 8 martie 1894[15] o convenţie cu compania L.C.E.G., proprietar de drept până în anul 1993 a liniei ferate Cernăuţi-Burdujeni, închiriind această linie principală şi plătindu-i o rentă anuală de 4 400 000 coroane[16].

Pe baza împuternicirilor date la 7 septembrie 1867[17] de principele Leo de Sapieha, Vladimir Ritter von Borkowsky şi dr. Carol Giskra din Viena şi, la 14 septembrie 1867[18] de bancherii Thomas Brassey, W. R. Drake şi L. M. Rate din Londra, antreprenorul Victor d'Offenheim a înfiinţat compania „Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn", cunoscută cu simbolul L.C.Y.E., care, în anul următor, a obţinut de la guvernul Nicolae Golescu (1 mai – 15 noiembrie 1868) concesiunea pentru construirea şi exploatarea următoarelor linii[19]:
Burdujeni-Roman (102,465 km), inaugurată la 1 decembrie 1869; Paşcani-Iaşi (75,710 km), deschisă la 1 iunie 1870; Vereşti-Botoşani (44,236 km), dată în circulaţie la 1 noiembrie 1871[20].

În alegerea traseelor, mai ales pe linia Burdujeni-Roman, Compania Offenheim a săvârşit „erori feroviare", renunţând la vechea cale naturală de comunicaţii de pe valea Siretului şi preferând valea râului Suceava.

[10] L. Calmar, *Noţiuni elementare de istorie şi geografia căilor ferate*, Tipo-Litografia Stef. Mihalescu, Bucureşti, 1885, p. 63.
[11] Lemberg = Lwow, capitala Galiţiei.
[12] *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn-Gesellschaft,* Druck von Leopold Sommer & Comp., Wien, 1868, p. 1.
[13] S. Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei*, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuţi, 1937, p. 10.
[14] *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz...* p. 19.
[15] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina*, în „Arhiva C.F.R.", 1922, nr. 14, p. 215.
[16] O coroană = 1,05 franci.
[17] *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz...*, p. 38.
[18] *Ibidem.*
[19] „Monitorul Oficial", no. 214, duminică 22 septembrie 1868, p. 1189, col. 1.
[20] *Dare de seamă statistică asupra exploatărei căilor ferate române pe anul 1897 cu date comparative pe mai mulţi ani*, Tipografia Căilor Ferate Române, Bucureşti, 1898, p. 10.

Pe baza Legii pentru încurajarea construcţiilor feroviare din 1880[21] s-a înfiinţat societatea „Bukowiner Locallbahnen" (Căile ferate locale bucovinene), care, cu instalaţii economice, a realizat o reţea feroviară de 247 km. Astfel, în anul 1884[22] a construit linia ferată Cernăuţi-Züczka-Sadagura Nouă-Sadagura-Moşii Vechi-Mahala-Boian-Lehăcenii Tăutului Novosielitza (Noua Suliţă) (31,400 km). Tarifele societăţii „Bukowiner Locallbahnen" erau de trei ori mai mari decât cele ale Companiei L.C.E.G. proprietara caii ferate Cernăuţi-Burdujeni. Datorită războiului vamal dintre România şi Austro-Ungaria a fost sistat comerţul în 1886 între cele două state, înregistrându-se mari pierderi de ambele părţi, ceea ce a făcut pe baronul Victor Stârcea, deputatul cercului electoral Humor-Solca, să ceară Parlamentului de la Viena, în şedinţa din 20 decembrie 1886[23], acordarea de preţuri ieftine pentru transportul de călatori şi mărfuri pe căile ferate locale din Bucovina. Susţinută de 20 d putaţi din toate partidele, propunerea baronului Stârcea a fost acceptată.

Realizând joncţiunea cu reţeaua feroviară a Basarabiei[24] şi d s rvind marile bâlciuri de la Sadagura din zilele de 25 ianuarie, 20 iulie, 1 octombrie şi 16 noiembrie[25] calea fera ă Cernăuţi-Novosielitza era foarte rentabilă, ceea ce a făcut pe Oesterreichische Staats-Eisenbahnen să o răscumpere prin Convenţia din 26 ianuarie 1893, aprobată prin Legea din 27 decembrie 1893[26], plă ind Societaţii „Bukowiner Lokallbahnen" suma de 3 580 000 coroane. Pentru satisfacerea cerinţelor economice şi militare ale Bucovinei, Fondul Bisericesc[27] a concesionat în 1888 Societaţii „Bukowiner Locallbahnen" construirea căii ferate Dărmăneşti-Vatra Dornei-Ferăstrău = 107,7 km, în trei etape.

În prima etapă s-au construit 70,5 km, linia plecând de la Dărmăneşti, cota 294, urca prin Părhăuţi-Todireşti-Comăneşti-Pârteşti-Cacica-Strigoaia unde părăsea bazinul râului Suceava şi trecea în bazinul râului Moldova, coborând apoi şi servind staţiile Ilişeşti-Păltinoasa-Gura Humorului. Linia continua, urcând încet prin staţiile Frasin-Molid-Vama[28]. De la Vama, calea ferată părăsea râul Moldova şi urca încet la Prisaca Dornei şi Câmpulung, la cota 634, unde a fost multă vreme capul liniei.

În etapa a doua s-a construit tronsonul Câmpulung-Sadova-Pojorâta[29]-Valea Putnei. A treia etapă o reprezintă anii 1897-1901, când s-a realizat linia ferată ce pleca de la Valea Putnei, trecea prin tunelul Mestecăniş lung de 1646,40 m, urmând traseul Mestecăniş-Iacobeni[30]-Argestru-Vatra

[21] Nicolae I. Petculescu, *Căi de comunicaţii şi transpoarte pe uscat, pe apă şi prin aer*, Imprimeria Căilor Ferate Române, Bucureşti-Sud, 1935, p. 121.

[22] L. Calmar, *op. cit.*, p. 61.

[23] „Revista politică", Suceava, 1 februar 1887, nr. 18, p. 5.

[24] Dumitru P. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Basarabia*, în „Revista istorică", IV, 1993, nr. 9-10, p. 887-891.

[25] „Almanah Argus", 1923, p. 318.

[26] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

[27] Fondul Bisericesc s-a constituit prin ordonanţa din 27 decembrie 1781 a împăratului Iosif II (29 noiembrie 1780-20 februarie 1790) la propunerea generalului Carol Enzenberg (1725-1810) guvernatorul Bucovinei (aprilie 1778 – septembrie 1786). Constituit în 1785 din veniturile mănăstirilor secularizate, Fondul Bisericesc a funcţionat prin „Regulamentul duhovnicesc" din 29 aprilie 1786 care preciza că „Sub numirea de Fond religios se înţelege întreaga avere ce a fost închinată pentru întreţinerea religiunii". În 1870 a obţinut administraţie proprie, separată de administraţia politică a statului, sub numele de „Administraţiunea bunurilor fondului religionar gr. or. bucovinean". La sfârşitul anului 1897, dispunea de un capital de 9 826 810,95 florini (=franci) şi proprietăţi de 273 705 ha dintre care 227 558,03 ha păduri, ceva mai mult de un sfert din teritoriul Bucovinei. (Vezi: I. Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, 1921, p. 20 şi 23).

[28] Aici exista vama dintre Moldova şi Transilvania. Lângă şoseaua naţională, se afla un stâlp de piatră de 3 m înălţime, ridicat în 1717 de Mihai Racoviţă.

[29] Pojorâta avea o renumită carieră de piatră.

[30] La Iacobeni, în stânga râului Bistriţa, existau vestitele mine de mangan care, împreună cu cele din Vatra Dornei, erau exploatate din 1784 de către o asociaţie de boieri bucovineni care în 1796 le-a vândut Administraţiei Minelor Austriece condusă de Karl V. Mainz. Pentru exploatarea manganului, noul proprietar a efectuat colonizări la Iacobeni, Pojorâta şi Cârlibaba, aducând din

Dornei[31]. Pe calea ferată Dărmăneşti-Vatra Dornei, Societatea „Bukowiner Locallbahnen" a săvârşit marile strangulări de circulaţie pe secţiunea Strigoaia-Mestecăniş, pe care capacitatea de transport era mult micşorată faţă de restul liniei. Această strangulare a fost eliminată după 1960, când s-a realizat o nouă variantă.

Pentru exploatarea marilor masive de conifere din regiune, linia ferată Dărmăneşti-Vatra Dornei a avut două ramificaţii:

a) Vama-Deia-Frumosu-Dragoşu-Valea Stânei-Vatra Moldoviţei-Moldoviţa-Ferăstrău (20 km);

b) Pojorâta-Handal-Fundul Moldovei (6,964 km).

Tot Societatea „Bukowiner Locallbahnen" a mai construit următoarele linii: **1.** Adâncata-Prisăcăreni-Carapciul pe Siret-Ropcea-Storojineţ-Panca-Tisăuţi-Slobozia Comăreştilor-Jadova Nouă-Jadova-Lucavăţul de Jos-Lucavăţ-Berhomet pe Siret[32]-Sălăşeni-Mrjebrodi-Argiu-Lăpuşna (50 km), care servea o bogată regiune forestieră; **2.** Carapciul pe Siret-Cupca-Pătrăuţi pe Siret-Igeşti-Ciudei-Cireş-Davideni-Banila pe Siret-Laureanca-Socola-Helgea-Coşciuia (31,636 km); **3.** Iţcani-Şeptelici-Suceava-Arini; **4.** Hatna-Câmpulung; **5.** Hliboca-Berhomet.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea s-a înfiinţat încă o societate particulară „Neue Bukowiner Locallbahnen care, în anii 1897-1914 a construit 211 km c.f., adică liniile secundare: **1.** Nepolocăuţi-Nepolocăuţul Nou-Bărbeşti-Ceartaria-Văscăuţi pe Ceremuş-Slobozia-Bănilor-Bănila pe Ceremuş-Milie-Ispas-Vijniţa[33] (44 km); **2.** Lujeni-Laştiuca-Coţmani-Alexandru cel Bun-Vrânceni-Chisătău-Ştefăneşti-Prelipcea-Schit; **3.** Vrânceni-Ciucău-Zastavna-Jurcăuţi (9 km) care servea una dintre cele mai productive zone agricole din Bucovina şi asigura transportul nisipurilor speciale pentru fabricile de sticlă din regiune; **4.** Adâncata-Petriceni-Stârcea-Tereblecea-Siret[34]-Sinăuţii-Sinăuţii Vechi (16 km); **5.** Dorneşti-Rădăuţi-Horodnic-Gălăneşti-Vicovu de Jos-Vicovu de Sus-Bivolăria-Gura Putnei-Straja[35]-Falcău-Brodina-Nisipitu (59 km); **6.** Gura Putnei-Putna[36] (6 km).

După anul 1900, Societatea Galiţeană de Est a construit linia normală Ştefăneşti-Babin (8,933 km) care, împreună cu calea ferată Ştefăneşti-Schit (7,7 km), constituiau joncţiunea cu linia poloneză Kolomeya-Zaleszczyki şi asigurau transporturile locale, mai ales de sfeclă de zahăr, cultivată mult în această regiune.

S-au mai construit 230 km linii industriale înfundate cu ecartamentul[37] de 0,76 m, în contul unor întreprinderi, mai ales industriale. Majoritatea acestor linii s-au realizat din iniţiativa bogatei instituţii „Fondul Bisericesc Ortodox Român", care stăpânea întinse masive păduroase. Prin convenţii încheiate cu societăţile constructoare de căi ferate locale „Oesterreichische Staats-Eisenbahnen" a închiriat majoritatea liniilor bucovinene, garantându-le un venit de 4% din capitalul investit.

Slovacia muncitori forestieri şi sticlari numiţi de români „ţipţeri". Prin construirea şi exploatarea căii ferate Dărmăneşti-Vatra Dornei, Fondul Bisericesc a accelerat transportul de mangan din regiune şi a uşurat transportul lemnului din masivele păduri de molid şi de brad de pe văile râurilor Moldova şi Putna, punând în valoare frumoase staţiuni balneo-climaterice.

31 Vatra Dornei era staţiune balneo-climaterică cu 5 000 locuitori având ferăstraie şi o mare fabrică de bere.

32 La Berhomet exista o mare fabrică de bere.

33 La Vijniţa aveau loc 6 bâlciuri anuale: 13 ianuarie, 18 aprilie, 23 iunie, 1 august, 1 septembrie, 14 octombrie, (Vezi „Almanah Argus", 1923, p. 319).

34 La Siret, în fiecare an, aveau loc trei mari bâlciuri în zilele de 2-4 februarie, 15-17 august şi 6-8 septembrie.

35 Straja avea fabrici de lemn şi de ciment.

36 La Putna exista o fabrică de chimicale.

37 Ecartamentul este distanţa dintre cele două şine ale unei căi ferate, măsurată între feţele interioare ale ciupercilor şinelor.

Când s-a întors din vizita făcută la Sankt-Petersburg în anul 1904[38] pe lunga rută Kiev-Noua Suliţă-Cernăuţi-Suceava-Bucureşti, regele Carol I (1866-1914) a sesizat importanţa construirii liniei Noua Suliţă-Dorohoi, ca o prelungire a căii ferate Dorohoi-Iaşi (154 km), pusă în circulaţie la 1 august 1896[39]. După doi ani, însoţit de generalul Gheorghe Manu, ministru de război (22 decembrie 1904 – 1 martie 1907) şi de Alexandru A. Bădărău, ministru de justiţie (22 decembrie 1904 – 14 iunie 1906), regele Carol a vizitat oraşul Dorohoi. Cu acest prilej, autorităţile locale au solicitat prelungirea liniei Iaşi-Dorohoi la Noua Suliţă şi Cernăuţi. Reliefând caracterul strategic al unei linii Dorohoi-Noua Suliţă (33 km), autorităţile locale au subliniat marea ei importanţă economică, prin valorificarea imenselor bogăţii ale judeţelor Dorohoi, Botoşani, Iaşi şi prin descongestionarea principalei căi ferate Suceava-Cernăuţi.

Ion C. Grădişteanu, ministru al lucrărilor publice (22 decembrie 1904 – 11 martie 1907) a dispus studii de teren şi inginerii din Corpul Tehnic au fixat traseul Dorohoi-Buhaiul Nou-Şendricenii Noi-Hilişău-Vârnav-Pomârla-Gheorţani-Başotă-Ibăneşti-Cristineşti-Probăteşti-Târnauca[40]-Herţa[41]-Movilă-Pilipăuţi[42]-Molniţa şi prin podul ce traversa râul Prut ajungea la Noua Suliţă de unde continua prin Boian la Cernăuţi şi la Lemberg. Deşi Parlamentul din 1906[43] a votat legea de utilitate publică a liniei Dorohoi-Noua Suliţă, planul a rămas în arhiva Ministerului Lucrărilor Publice. După 4 ani, la 5 februarie 1910[44], senatorul G. G. Burghele a interpelat pe Vasile G. Morţun, ministru al lucrărilor publice (27 decembrie 1908-28 decembrie 1910), despre cauzele întârzierii construcţiei liniei ferate Dorohoi-Noua Suliţă. Vasile Morţun a răspuns imediat, recunoscând importanţa acestei linii pentru Dorohoi, cel mai întins judeţ al ţării care, cu suprafaţa de 2846 km^2 şi cu o populaţie de 179.512 locuitori[45], dispunea numai de 38 km c.f., situându-se pe penultimul loc al celor 32 judeţe ale ţării ultimul fiind Tulcea ce nu cunoştea încă avantajele transportului feroviar! Recunoscând temeinicia interpelării făcută de senatorul Burghele, ministrul lucrărilor publice a atras atenţia că linia Dorohoi-Noua Suliţă este o cale ferată cu joncţiuni internaţionale şi că guvernul român nu poate începe o asemenea construcţie decât după tratative cu Austro-Ungaria şi Rusia.

Senatorul Burghele a mulţumit ministrului lucrărilor publice pentru solicitudine şi a arătat că: din declaraţiile diplomaţilor români, s-a convins că nu vor fi dificultăţi externe deoarece Sankt-Petersburg a primit cu simpatie proiectata cale ferată care va avea traseul Noua Suliţă-Dorohoi-Iaşi-Chişinău-Odesa, iar guvernul de la Viena şi-a exprimat satisfacţia pentru o nouă joncţiune feroviară cu România, cu care încheiase Convenţia de comerţ din 10/23 aprilie 1909[46].

La 6 aprilie 1910[47], senatorul G. G. Burghele a publicat un documentat şi lung articol în favoarea liniei ferate Dorohoi-Noua Suliţă. În aceeaşi zi, G. G. Burghele a depus pe biroul Senatului petiţia locuitorilor din târgul Mihăileni care solicitau construirea unei linii ferate Mihăileni-Bucecea sau Mihăileni-Dorohoi[48]. Senatorul Burghele a continuat să ceară, prin presă[49], realizarea liniei

[38] G. G. Burghele-Dorohoiu, *Linia c.f.r. Dorohoiu-Noua Suliţă-Cernăuţi şi Dangeni-Săveni-Rădăuţi-Lipcani în legătură cu linia Cernăuţi-Gr. Ghica V. V. şi cu linia Dorohoiu-Iaşi-Vaslui etc. Cu o prefaţă de D-l Paul Florinescu inginer-şef*, Tipografia „I. L. Bercovici & Fiu", Dorohoiu, 1926, p. 10.

[39] *Ceferiada 1869-1939*, Imprimeria C.F.R., Bucureşti, 1939, p. 19.

[40] La Târnauca exista un spital.

[41] Herţa era centrul comercial al zonei cu populaţie densă, cu şcoală românească, cu şcoală israelito-română, cu un Ateneu Român, cu poliţie şi cu judecătorie de ocol.

[42] La Pilipăuţi funcţiona vestita Şcoală Agricolă înfiinţată de moşierul N. Sofian.

[43] G. G. Burghele-Dorohoiu, *op. cit.*, p. 12.

[44] „Universul", nr. 36, duminică 7 februarie 1910, p. 2, col. 1.

[45] Ibidem.

[46] „Desbaterile Senatului", no. 18, 22 decemvrie 1909, p. 92.

[47] „Viitorul", marţi 6 aprilie 1910, p. 1, col. 6, p. 2, col. 1.

[48] „Desbaterile Senatului", no. 37, 10 fevruarie 1910, p. 393, col. 3.

[49] „Viitorul", sâmbătă 17 aprilie 1910, p. 1, col. 6, p. 2, col. 1.

Dorohoi-Noua Suliţă şi prin audienţe la regele Carol I şi la Ion I. C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri (27 decembrie 1908-14 decembrie 1910), care şi-au manifestat bunăvoinţa[50]. Consiliile comunale din târgul Herţa[51] şi din localităţile Hăneşti, Buda, Lunca, Movila, Târnauca[52], în septembrie 1910, şi-au exprimat sprijinul pentru construirea liniei ferate Dorohoi-Noua Suliţă. Cu acelaşi scop, bancherii, comercianţii şi depozitarii din Noua Suliţă au organizat un miting şi au votat o moţiune prin care au însărcinat autorităţile locale să facă demersurile necesare pe lângă deputaţii Bucovinei ca, în Parlamentul din Viena, să obţină joncţiunea feroviară Noua Suliţă-Molniţa, ei angajându-se să suporte jumătate din cheltuieli.

Pentru ca să micşoreze costul construcţiei, evaluat iniţial la 12.000.000 lei, Ministerul Lucrărilor Publice a elaborat un nou traseu ce evita tunelul de la Târnauca, lung de 2-3 km[53]. Marea necesitate a acestei lucrări feroviare a fost însuşită de opinia publică, astfel că la începutul anului 1911, în Parlamentul din Viena, deputatul Bucovinei N. Coco Vasilco a interpelat pe baronul Ludwig Lexa von Aehrenthal (1854-1912), ministrul de externe al Austro-Ungariei[54], cu privire la joncţiunea Noua Suliţă-Molniţa cu ecartament normal[55], pe un teren în majoritate plan. Interpelarea a fost susţinută de profesorul universitar Iosipescul şi doctorul Straucher. Aehrenthal s-a declarat favorabil şi guvernul austro-ungar şi-a dat adeziunea, astfel că delegaţii săi s-au întâlnit la Noua Suliţă cu reprezentanţii Rusiei şi ai României, hotărând joncţiunea feroviară dorită de cele trei state. S-a elaborat un nou proiect ce propunea un ocol de 2-3 km pe distanţa Fântâna Lungă-Lozia Neagră, dar linia a rămas neexecutată. Servită de un atelier de reparaţii din Cernăuţi, reţeaua bucovineană nu a format o unitate aparte în administraţia căilor ferate din Austro-Ungaria, ci depindea de Direcţiunea Regională din Stanislau. Abia în anul 1906 Bucovina a obţinut desfacerea liniilor sale de cele ale monarhiei bicefale. Pentru administrarea căilor ferate din Bucovina în 1906 s-a înfiinţat Betriebsleitung (Direcţiunea de Exploatare) din Cernăuţi, care-şi avea sediul în strada Goethe, într-o frumoasă clădire cu suprafaţa de 1086 m^2 şi cu două etaje, construită în anii 1906-1908, pe un teren de 3146, 25 m^2, cedat de primăria oraşului pentru suma de 27 600 coroane[56].

Subliniem faptul că în timpul stăpânirii habsburgice, românii din Bucovina nu au avut legături feroviare cu fraţii lor din Transilvania şi din Maramureş, deoarece Curtea imperială din Viena a practicat sistematic faimoasa ei deviză *divide et impera*. Pregătind o contraofensivă în toamna anului 1914, comandantul armatei austro-ungare, generalul Phlanzer-Baltin[57] a cerut construirea rapidă a unei căi ferate care să facă legătura între Transilvania şi Bucovina. Necesităţi strategice au impus construirea în grabă şi pe terenuri neexpropriate, cu material „împrumutat" de la Fondul Religios din Bucovina, o cale ferată cu ecartamentul normal, cu poduri şi clădiri din lemn, care să plece de la Tiha Bârgăului (Borgo Prund), să treacă peste muntele Măgura şi să ajungă la Dornişoara (Dorna Helgei). În decembrie 1914[58] Compania II Căi Ferate din Kaiser und Königliche Armee a început lucrările de la Tiha Bârgăului. Panourile fiind gata făcute şi transportate cu autocamioanele uşurau munca, realizându-se şi doi km c.f. în unele zile. S-a obţinut o linie originală, cu şini tip 10 kg/m.l.[59], montate pe traverse de fier. Linia avea 230 curbe, cu raza de 20 m şi cu declivităţi[60] de 87‰, foarte mari pentru o cale ferată. Linia pleca de la Tiha Bârgăului, cota 520, urca 25,170 km, până la cota 1145, în apropiere de Mănăstirea Fântânelor, pe stânga vechii şosele Bistriţa-Prundul Bârgăului-Tiha

[50] „Voinţa naţională", miercuri 2 iunie 1910, p. 3, col. 5.
[51] „Cronica Dorohoiului", no. 3, 26 decembrie 1910, p. 1, col. 2, p. 2, col. 2.
[52] G. G. Burghele-Dorohoiu, *op. cit.*, p. 85.
[53] „Viitorul", duminică 5 decembrie 1910, p. 1, col. 6.
[54] „Universul", no. 9, luni 10 ianuarie 1911, p. 2, col. 5.
[55] Folosit în majoritatea ţărilor lumii, ecartamentul normal era de 1 435 mm.
[56] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina*, în „Arhiva C.F.R., nr. 14/16 decembrie 1922, p. 214.
[57] P. Zaharia, *Dornişoara-Tiha Bârgăului. O linie ferată dispărută*, în „Buletin informativ C.F.R.", nr. 24/1948, p. 280.
[58] Ibidem, p. 281.
[59] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 215.
[60] Declivitate, din cuvântul latin declivus = pantă. Se măsoară prin raportul dintre înălţime şi distanţa parcursă pe orizontală, exprimându-se în mm/m la calea ferată.

Bârgăului-Poiana Stampei-Vatra Dornei-Câmpulung-Cernăuţi, construită în 1848, peste Muntele Măgura. De la Mănăstirea Fântânelor, linia părăsea şoseaua şi mergea pe marginea unui drum de care, coborând 7,20 km până la Dornişoara, la cota 1050. Calea ferată Tiha Bârgăului-Dornişoara avea lungimea de 32,370 km, din care 27,800 km se aflau în Bucovina şi 4,570 km în Transilvania, constituind prima legătură între cele două provincii româneşti. A fost o linie-expedient, adoptându-se aşa numita „tracţiune benzino-electrică", folosită în Tirol. Un tren era format dintr-un vagon-generator şi 5 vagoane-remorcă, fiecare vagon transportând 6 tone. Un motor cu benzină şi un dinam de pe vagonul-generator produceau energie electrică, trimisă prin cablu la câte un motor montat pe câte una din osiile vagoanelor-remorcă. Astfel fiecare vagon era motorizat, iar patinarea roţilor era înlăturată. Trenul circula cu o viteză de 26 km/oră, dar când roţile locomotivei şi ale vagonetelor se înlocuiau cu roţi simple ca să meargă pe şosea, atunci viteza era redusă la 10 km/oră[61]. Din cele două staţii cap de linie, Tiha Bârgăului şi Dornişoara, se dirija circulaţia, deoarece în haltele de încrucişare de pe calea ferată nu exista serviciul de mişcare. În fiecare tren se afla un telefon portativ. Odată ajuns într-o haltă de încrucişare, şeful trenului lega telefonul portativ la linia telefonică cu ajutorul unei prăjini şi raporta sosirea sa şi la staţia Dornişoara şi la gara Tiha Bârgăului, aşteptând dispoziţii. Cu acest simplu sistem de dirijare a circulaţiei nu s-a înregistrat nici un accident, astfel că el a durat până la prăbuşirea Austro-Ungariei, în toamna 1918, când linia a fost desfiinţată. Calea ferată Tiha Bârgăului-Dornişoara a fost prelungită simultan pe traseul Dorna Burcut-Poiana Stampei-Floreni-Dorna Cândrenilor-Roşu-Ferăstrău-Vatra Dornei, construindu-se o linie de 31,868 km[62], cu ecartament normal, cu şini tip 22 kg/m.l., procedeu mai economic. La Dorna Burcut s-a ridicat un triaj pentru locomotivele şi vagoanele de cale normală. Astfel, la 15 august 1915[63], s-a deschis linia ferată Tiha Bârgăului-Dornişoara-Vatra Dornei (64,238 km). Zilnic circulau 5 perechi de trenuri. Cerinţele războiului au intensificat exploatarea minereurilor de mangan de la Iacobeni şi Vatra Dornei, mărindu-se rapid capacitatea liniei la 14 perechi de trenuri zilnic. Ca să aprovizioneze frontul cu muniţii şi provizii, comandamentul armatei austro-ungare a cerut şi guvernul a aprobat construirea urgentă în anul 1915 a unei căi ferate Vatra Dornei-Ilva Mică, traseu presărat numai cu sate româneşti. Această lucrare a fost susţinută de Ministerul Comerţului şi de Ministerul Agriculturii din Ungaria, deoarece linia forestieră de 0,76 m, construită în anii 1908-1909 de Corpul Grăniceresc Bistriţa[64], nu satisfăcea transporturile militare. Construcţia a început de la ambele capete ale liniei şi, folosindu-se mulţi prizonieri, s-au atacat şi unele lucrări de artă. Lucrările au continuat şi în 1916[65], când armata austro-ungară a amenajat drumul ce mergea pe Valea Silhoasei, schimbându-i traseul de la Grădiniţa la Coşna. Războiul a silit comandamentul armatei austro-ungare ca, în august 1917, să înceapă construirea unei linii cu ecartamentul de 0,76 m Iacobeni-Ciocăneşti-Boteş-Cârlibaba-Ţibău-Borşa[66], peste pasul Prislop. Lucrările trebuiau executate într-un timp scurt şi de aceea s-au evitat tunelurile, linia fiind aşezată de-a lungul şoselei, urmând declivităţile naturale ale terenului şi ajungând la rampe imposibile pentru o circulaţie normală. Lungă de 80 km, din care numai 28 km pe teritoriul Bucovinei, calea ferată Iacobeni-Cârlibaba-Borşa era unica legătură între Bucovina şi Maramureş. În timpul primului război mondial s-a construit a treia linie îngustă Seletin-Şipotele cu o lungime de 20 km[67].

[61] Ion Miclescu, *Deschiderea liniei ferate Dorna Helgei-Borgo Prund*, în „Arhiva C.F.R.", 1 ianuar 1923, nr. 15, p. 230.

[62] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 215.

[63] P. Zaharia, *op. cit.*, p. 281.

[64] P. Teodorescu, *Monografia liniei Ilva Mică-Vatra Dornei*, Bucureşti, Impr. C.F.R., 1939, p. 12.

[65] Idem, *Restabilirea circulaţiei pe linia Ilva Mică-Vatra Dornei*, în „Buletin informativ C.F.R.", 1946, p. 52.

[66] Ioan Miclescu, *Linia Iacobeni-Cârlibaba-Borşa*, în „Buletinul Căilor Ferate Române", septemvrie 1925, no. 76, p. 1816.

[67] Mihail Toma Maer, *Povestea drumurilor de fer date istorice şi biografice. Studiu introductiv în serviciul de cale ferată*, Tip. „Isvorul", Al. Alexandrescu, Bucureşti, 1926, vol. I, p. 257.

La începutul anului 1918, Direcţia Căi Ferate Militare a primit ordin de a construi o linie normală de mare trafic pe valea pârâului Coşna pe traseul Ilva Mică-Ilva Mare-Parva-Dorna Cândrenilor-Floreni, traseu diferit de cel al actualei linii Ilva Mică-Floreni. Condiţiile vitrege ale războiului şi marile cantităţi de lucru au făcut ca linia să nu fie executată la timp util şi linia a fost părăsită la prăbuşirea Imperiului habsburgic. Atunci a încetat circulaţia şi pe liniile înguste Dornişoara (Dorna-Helgei) – Tiha Bârgăului (Borgo Prund) şi Iacobeni-Cârlibaba-Borşa, după ce austriecii au retras 100 locomotive şi 2 403 vagoane[68].

În timpul primei conflagraţii mondiale, nici o regiune a Europei nu a suferit aşa de mult ca Bucovina, care a fost invadată şi evacuată de trupele ţariste de trei ori şi de armatele austro-ungare tot de trei ori, distrugând 103 poduri cu o lungime totală de 2200 m[69], inclusiv marile poduri de peste Prut, cel de lângă Cernăuţi lung de 238 m şi cel de la Nepolocăuţi, sau podul de peste Siret de 118 m între Adâncata şi Dorneşti[70]. În Vechiul Regat, care avea o reţea feroviară de 5 ori mai mare, au fost distruse 53 poduri (3 357 m)![71]

Reţeaua bucovineană a suferit pagube enorme. În retragerea lor în debandadă, armatele ţariste şi austro-ungare au demontat liniile: Cernăuţi-Burdujeni; Cernăuţi-Noua Suliţă; Vrânceni-Jurcăuţi; Adâncata-Siret-Sinăuţi; Vatra Dornei-Dornişoara-Borgo Prund; Iacobeni-Cârlibaba-Borşa; Floreni-Ilva Mică; Berhomet-Lăpuşna; Seletin-Şipotele Moldovei.

Majoritatea staţiilor şi magaziilor au fost arse fiind construite din lemn, aproape toate lucrările de artă (tuneluri, poduri, apeducte) şi instalaţiile din gări au fost distruse, circulaţia devenind imposibilă mai ales pe liniile secundare. Pe mari întinderi, pe unele căi ferate, şinele şi traversele au fost demontate şi ridicate, astfel că numai terasamentul mai amintea de existenţa unor foste construcţii feroviare care, în toamna 1918, servea numai la circulaţia căruţelor!

După destrămarea Austro-Ungariei, Bucovina s-a unit cu România la 28 noiembrie 1918[72] şi, drept urmare, la 15 ianuarie 1919[73] reţeaua sa feroviară de 902,387 km, din care 443,355 km erau în proprietatea Statului, cu 78 gări şi 42 halte au trecut în Administraţia C.F.R. Societăţile particulare care stăpâneau şi exploatau unele linii secundare cu o lungime de 459,032 km[74] au refuzat propunerile Direcţiei Generale C.F.R. şi i-au provocat mari neajunsuri. Deşi reţeaua Companiei L.C.Y fusese răscumpărată de Statul Austriac, societăţii nu i se plătiseră anuităţile de la începutul războiului. După actul de răscumpărare, anuităţile trebuiau achitate în aur şi această grea obligaţie a căzut în sarcina guvernului român.

Conform articolului 208[75] al Tratatului de Pace încheiat cu Austria la Saint-Germain-en Laye, la 10 septembrie 1919[76], pentru determinarea şi evaluarea căilor ferate din Bucovina trecute în proprietatea Statului Român, s-a format o comisie compusă din: **1.** D. G. Bagdat, consilier la Curtea de Apel din Cernăuţi, ca delegat al Ministerului de Justiţie; **2.** N. Prelici, director general al finanţelor din Bucovina, ca delegat al Ministerului de Finanţe; **3.** C. Tarnovieţchi, director regional al căilor

[68] P. Zaharia, *op. cit.*, p. 281.

[69] *Lucrările executate de Serv. D., în 1921*, în „Arhiva C.F.R.", 16 septembrie 1922, nr. 8, p. 122.

[70] *Activitatea Corpurilor Legiuitoare şi a guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfăţişată de D-l Ion I. C. Brătianu*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1926, p. 279.

[71] *Lucrările executate de Serv. D.*, ... p. 122.

[72] Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, Edit. „Bucovina" – I. E. Torouţiu, Bucureşti, 1940, p. 23.

[73] Mihail Toma Maer, *op. cit.*, p. 258.

[74] *Ibidem.*

[75] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

[76] *Bătălia pentru Bucovina*, Edit. Helicon, Timişoara, 1992, p. 117.

ferate bucovinene, ca delegat al Ministerului de Comunicaţii; **4.** Inginerul H. Adelstein, delegat al Direcţiei Generale C.F.R.[77]. Comisia a stabilit că valoarea distrugerilor (linii, instalaţii, material rulant, clădiri şi mobilier) reprezenta suma de 19.148.651,42 coroane[78].

Încă din anul 1919, Direcţia Generală C.F.R. şi-a asumat o grea sarcină, aceea de a repara reţeaua din Bucovina, de a reconstitui staţiile şi magaziile în mare parte distruse, de a reface acele, semnalizările, liniile telegrafice şi telefonice, precum şi podurile dărâmate, de a-şi procura materialul rulant necesar unei circulaţii normale. Pe lângă repararea, consolidarea şi completarea reţelei din Bucovina s-a impus schimbarea orientării sale spre Bucureşti şi Marea Neagră, deoarece liniile sale gravitau spre Lemberg-Cracovia-Viena. Reţeaua bucovineană a suferit multe modificări după primul război mondial; pentru raţionalizarea exploatării, unele linii au fost prelungite, iar altele scurtate. S-au creat noi joncţiuni conforme cu interesele provinciei şi ale ţării.

Starea financiară a României, materialele şi mâna de lucru n-au permis o reconstrucţie rapidă şi definitivă. S-a acordat prioritate liniei principale Burdujeni-Cernăuţi-Nepolocăuţi, reparându-se podul mare de peste Siret şi podurile de la km 252, 257, 327, 338 şi 339[79]. S-au reconstruit complet din lemn podurile de peste Prut şi Ceremuş pe linia Nepolocăuţi-Vijniţa, podul de peste râul Suceava de pe calea ferată Dorneşti-Brodina şi podul de peste râul Moldova pe linia Dărmăneşti-Vatra Dornei[80]. Prin circulara nr. 6 784 din 17 februarie 1920[81], Direcţia Generală C.F.R. a schimbat numirile unor staţii: Nepolocăuţi a devenit Grigore Ghica Voievod, Züczka – Moşi etc.

După Unire, guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922-26 august 1925) a refăcut 50 poduri-bascule şi clădirile din staţiile Cernăuţi, Grădina Publică, Vijniţa, Siret etc., a înmulţit liniile de garaj din gara Grigore Ghica Voievod[82], a refăcut linia Dărmăneşti-Iacobeni cu şini tip 33 kg/m.l.[83] şi a executat importante lucrări de apărare în contra apelor pe calea ferată Grigore Ghica Voievod-Vijniţa[84]. Directorul general al C.F.R. Tancred Constantinescu (1878-1951)[85] a înţeles importanţa şi urgenţa unei legături feroviare a Bucovinei cu Transilvania, a acordat creditele necesare şi a redat circulaţiei la 8 iunie 1922[86] linia îngustă Dornişoara (Dorna Helgei)-Tiha Bârgăului (Borgo Prund) care străbătea mari păduri de brazi. Pe această linie se transportau anual 20.000 m^3 lemne de foc de la Valea Străjii[87]. Circulaţia era asigurată de un tren cu două generatoare, format dintr-un vagon de călători şi 7 vagoane-platformă, care, străbătând distanţa în 150 minute, avea o viteză de aproximativ 14 km/oră. Încălzitul vagonului de călători se făcea cu sobe, iar iluminatul electric era asigurat de un acumulator de 12 volţi montat pe un generator. Acest tren electric nu îndeplinea toate cerinţele unei bune legături feroviare între cele două provincii româneşti.

Însă din primul său an de existenţă, Consiliul Dirigent Român din Transilvania a purtat tratative cu Anghel Saligny, ministru al lucrărilor publice (28 noiembrie 1918-13 februarie 1919) pentru terminarea construcţiei liniei ferate Vatra Dornei-Floreni-Ilva Mică = 75 km. Cu acest scop, prin Actul nr. 649/5 iunie 1919[88] s-a înfiinţat la Bistriţa o Direcţie de Edificare condusă de inginerul Friederic Schmidt. Deoarece acest inginer întârzia executarea de studii pe teren, Direcţia de Edificare a fost trecută în 1920 la Direcţia Generală a Construcţiilor de Căi Ferate din Ministerul Lucrărilor

[77] *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

[78] *Ibidem*, p. 216.

[79] Const Răileanu, *Starea podurilor de cale ferată din Bucovina*, în „Buletinul Căilor Ferate Române", no. 10/15 martie 1920, p. 326.

[80] *Ibidem*.

[81] *Ibidem*, p. 310.

[82] Ion Miclescu, *Căile noastre ferate de după răsboiu*, în „Buletinul Căilor Ferate Române", 1926, no. 83-84, p. 2 026.

[83] *Activitatea Corpurilor Legiuitoare...*, p. 288.

[84] *Ibidem*, p. 289.

[85] A murit în închisoarea de la Sighetul Marmaţiei.

[86] Ion Miclescu, *Deschiderea liniei ferate Dorna Helgei...*, p. 231.

[87] P. Zaharia, *op. cit.*, p. 283.

[88] P. Teodorescu, *Monografia liniei Ilva Mică – Vatra Dornei*, vol. I, p. 13.

Publice care, prin inginerul Ion Arbore[89], a elaborat traseul pentru zona Silhoasa unde terenurile fugitive au impus multe şi grele lucrări de artă. Studiile s-au terminat în anul 1924, când antrepriza Florea Maior a început construcţia. Lucrările au înaintat foarte lent fiindcă treceau de la o antrepriză la alta! Datorită insistenţelor Marelui Stat Major care considera linia Vatra Dornei-Ilva Mică de o mare importanţă strategică, guvernul Gheorghe Tătărescu (3 ianuarie – 1 octombrie 1934) a elaborat o lege care avea la bază principiul realizării acestei căi ferate prin regie, cu colaborarea tuturor organelor de Stat. Regia Autonomă C.F.R., Ministerul de Finanţe, Ministerul Apărării Naţionale, Casa Pădurilor. Consolidarea terenurilor fugitive, construirea celor 9 tunele cu o lungime totală de 2 384 m şi cele 10 viaducte (572 m) de mare înălţime, dintre care Larionul avea circa 40 m deasupra văii, au ridicat numeroase probleme tehnice rezolvate cu competenţă de corpul ingineresc al Ministerului Lucrărilor Publice. Aşa s-a construit actuala cale ferată Vatra Dornei-Ilva Mică, cu ecartamentul normal, cu raza minimă de 300 m şi declivitatea maximă de 16,3‰, una din cele mai grele lucrări feroviare din ţara noastră, dar şi una din cele mai frumoase linii, inaugurată la 18 decembrie 1938[90]. Ca urmare, calea ferată Dornişoara-Tiha Bârgăului a pierdut din traficul comercial. Odată cu cotropirea nordului Transilvaniei de către hortyşti prin nedreptul Dictat de la Viena din 30 august 1940, întregul său material rulant a fost capturat, linia a fost demontată, rămânând ca amintire a fostei căi ferate electrice, numai clădirile staţiei şi ale atelierului din Tiha Bârgăului, complet devastate de invadatori[91].

După Marea Unire din 1918, cea mai grea problemă pentru Direcţia Generală C.F.R. a fost transportul călătorilor şi al mărfurilor româneşti de la Cernăuţi la Sighet, trebuind să se treacă în tranzit prin Polonia (via Kolomeya) şi Cehoslovacia, ceea ce însemna un mare ocol şi un fapt inadmisibil din punct de vedere strategic şi financiar, deoarece demnitatea naţională nu admitea să se comunice între Bucovina şi Maramureş, două provincii româneşti, prin teritoriul a două ţări, fie ele chiar amice!

Pentru a uni feroviar Bucovina cu Maramureşul s-a realizat în 1925 calea ferată Iacobeni-Borşa = 82 km, cu ecartamentul de 0,76 m, cu curbe până la raza de 20 m şi cu declivităţi până la 52‰. Construirea ei a cerut mari eforturi financiare, dar ea se impunea fiind o cale ferată de interes naţional şi rentabilitate economică pentru valorificarea lemnului din zonă. În plus, linia a avut o mare importanţă pentru turism, reprezentând o nouă legătură cu Cehoslovacia, deoarece vechea joncţiune Halmeu era prea aproape de graniţa maghiară.

În perioada 1920-1940, Direcţia Generală C.F.R. a mai construit încă trei linii:

1. Demontată de austro-ungari în cursul primului război mondial, calea ferată Vrânceni-Jurcăuţi (9 km) a fost refăcută în anii 1932-1935 când, prin Pohărlăuţi, a fost prelungită cu 9 km până la Ocna, cu ecartament normal, cu şini tip 26 kg/m.l., cu raza minimă de 180 m şi declivitate maximă de 20 ‰, servind una din cele mai productive zone agricole din România[92];

2. Demontate în primul război mondial, căile ferate Ştefăneşti-Babin şi Ştefăneşti-Schit (frontieră) au fost reconstruite la cererea şi în contul Societăţii de Căi Ferate Zaleszczyki-Kolomeya, cu preţul unitar de 1 130 000 lei/km, cu ecartament normal, cu şini tip 26 kg/ml, cu raza minimă de 225 m şi declivitatea maximă de 26‰[93]. Prin aceste căi ferate s-au realizat noi joncţiuni cu reţeaua poloneză.

3. Pentru valorificarea produselor forestiere, în august 1938, s-a început construirea liniei Ciudei-Crasna Ilschi (4,8 km) cu ecartament normal, cu şini tip 30,281 kg/m.l., cu raza minimă de 150 m şi declivitatea maximă de 25‰. A fost dată în exploatare la 1 aprilie 1940[94]. În aceeaşi perioadă s-a suprimat calea ferată Berhomet-Sălăşeni (4,4 km).[95]

[89] *Ibidem*, p. 14.
[90] *1930-1940. Un deceniu de realizări C.F.R.*, Imprimeria C.F.R., Bucureşti, 1940, p. 25.
[91] P. Zaharia, *op. cit.*, p. 280.
[92] *1930-1940. Un deceniu de realizări C.F.R....*, p. 52.
[93] *Ibidem*, p. 53.
[94] *Ibidem*, p. 57.
[95] Ion Miclescu, *Problema transporturilor în România*, Tip. Rotativa, Bucureşti, 1938, p. 9.

Când Bucovina s-a unit cu România, liniile sale erau împărţite în trei categorii: **1.** Linii construite şi exploatate de Stat ca :Vatra Dornei-Dornişoara-Tiha Bârgăului; Iacobeni-Ţibău-Borşa; Seletin-Şipotele Moldovei; **2.** Linii construite de societăţile particulare şi închiriate de Stat ca: Grigore Ghica Voievod-Cernăuţi-Burdujeni; Cernăuţi-Moşi-Noua Suliţă; **3.** Linii construite şi exploatate de societăţile particulare: toate căile ferate locale.

Practicând o politică feroviară etatistă, guvernul liberal al lui Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922-26 august 1925), a autorizat pe generalul Traian Moşoiu, ministru al comunicaţiilor (24 ianuarie 1922–29 octombrie 1923), să elaboreze şi să prezinte Parlamentului o lege privind răscumpărarea şi luarea în exploatare a tuturor căilor ferate care constituiau proprietatea companiilor particulare. Această lege s-a adoptat în unanimitate cu 147 voturi de Adunarea Deputaţilor, în şedinţa din 12 decembrie, şi de Senat, în ziua de 27 decembrie 1922, cu 6 bile albe pentru şi 3 bile negre contra[96].

După îndelungate tratative, la 18 iulie 1935[97], Regia Autonomă C.F.R. a încheiat convenţii cu societăţile „Bukowiner Locallbahnen" şi „Neue Bukowiner Locallbahnen" care au cedat Statului Român liniile construite şi exploatate de ele. Mai târziu, guvernul liberal condus de Gheorghe Tătărescu (2 octombrie 1934-28 august 1936) a răscumpărat de la Compania L.C.Y.E. calea ferată Burdujeni-Cernăuţi-Grigore Ghica Voievod (117 km), trecând-o în proprietatea Statului. La aceste dificultăţi, s-a mai adăugat încă o mare greutate, aceea de a unifica toate condiţiile tehnice ale căilor ferate din Bucovina cu acelea ale Vechiului Regat şi de a le adapta la efectuarea noilor curente de circulaţie a mărfurilor create şi cerute de noua configuraţie a României Mari.

O unificare imediată, în sensul introducerii normelor româneşti, nu era posibilă pentru că cea mai mare parte din personal nu cunoştea limba română. Cu perseverenţă şi cu tact politic, prin examene anuale de limba română, s-a ajuns în anul 1925 ca tot personalul străin să înveţe şi să vorbească limba ţării, care a fost introdusă în toate oficiile C.F.R. La 8 aprilie 1925, Adunarea Deputaţilor cu unanimitate de 99 voturi[98], iar la 9 mai Senatul cu 77 bile albe pentru şi 2 bile negre contra[99], au adoptat o nouă „Lege pentru organizarea şi exploatarea căilor ferate", prin care administraţia a fost împărţită în 12 Direcţiuni de exploatare cu reşedinţele în oraşele Bucureşti, Piteşti, Craiova, Timişoara, Arad, Satu Mare, Braşov, Buzău, Galaţi, Bacău, Chişinău şi Cernăuţi. Această lege a marcat progresul faţă de starea anterioară şi a desăvârşit opera de unificare administrativă, realizându-se posibilitatea de propăşire bazată pe propriile mijloace a celei mai mari instituţii din ţară, Direcţia Generală C.F.R.

[96] „Desbaterile Senatului", no. 15, 30 decemvrie 1922, p. 157.

[97] I. Dima şi V. Stoika, *Materiale de bază privind istoria C.F.R.*, vol. V, p. 300. Manuscris la Muzeul Tehnic C.F.R. din Bucureşti.

[98] „Desbaterile Senatului", no. 79, 21 iunie 1925, p. 1750.

[99] Ibidem, no. 80, 24 iunie 1925, p. 1775.

MEMORII, CORESPONDENŢĂ, ÎNSEMNĂRI

SOCIETATEA ACADEMICĂ „JUNIMEA” DIN CERNĂUŢI. CORESPONDENŢA DINTRE ARCADIE DUGAN ŞI CHRISTEA GEAGEA

ANGHEL POPA

Pe profesorul Arcadie Dugan[1], membru al Societăţii academice „Junimea” din Cernăuţi, îl putem considera, în mod întemeiat, drept „sufletul” acestei societăţi, atât în vremurile sale bune, de efervescentă activitate, dar, mai ales, pentru perioadele sale grele prin care a trecut, în lunga sa existenţă. Totodată, fapt mai puţin cunoscut, acest membru de marcă al Societăţii cernăuţene a desfăşurat o importantă şi disimulată activitate, cu modestia şi discreţia ce-l caracteriza, pentru sprijinirea morală şi materială a unor membri junimişti. Printre cei care s-au bucurat de sprijinul său dezinteresat, dar şi de afecţiunea sa, realizându-se între ei, odată cu trecerea anilor, o prietenie de o viaţă, a fost şi aromânul Christea Geagea.

Considerăm necesar, în acest context, să facem următoarea apreciere. Sub aspect organizatoric, Societatea academică „Junimea” din Cernăuţi prezintă o particularitate, ce o diferenţiază de toate Societăţile similare româneşti din Bucovina: avea, ca membri activi, studenţi români, nu numai din teritoriul românesc anexat de Imperiul austriac, dar şi din Transilvania, Banat, Basarabia, vechiul Regat al României şi chiar din teritoriile din sudul Dunării unde, de secole, vieţuiau puternice enclave de aromâni sau macedoromâni[2]. Christea Geagea a fost, până la 1914, unicul etnic aromân[3], venit din sudul Dunării, devenit membru al Societăţii, ca student al Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi.

Christea Geagea s-a născut în comuna Abela, din apropierea localităţii Monastir (Grecia), în familia lui Mihai Geagea[4]. În împrejurări necunoscute nouă, emigrează în Ţară, aflându-se la Bucureşti în anul 1900: „Stând în România aproape un an şi văzând că acolo nu e adevărat simţământul naţional” – mărturisea într-o scrisoare[5] – a venit în Bucovina, în anul 1901: „Anul trecut, când am venit în Bucovina, eram foarte descurajat... Eu am venit dintr-o ţară unde suferinţele sunt cu totul deosebite, din absolutism, unde insigniile naţionale sunt oprite cu baionete şi cu puşcăria, fiind, ani, angajat în rândurile luptătorilor din Macedonia pentru causa noastră... Venind în Bucovina şi văzând mişcarea, m-a impresionat adânc festivitatea „Junimei”, mai cu seamă, văzând pe junimenii tineri,

[1] Rodica Scraba, *Arcadie Dugan, o viaţă consacrată „Junimei”* (I), în „Glasul Bucovinei”, nr. 2, Cernăuţi-Bucureşti, 1994, p. 131-135; idem, *Bădiţa Arcadie Dugan – ultima parte a vieţii*, în ibidem, nr. 3, p. 46-49.

[2] Din bogata bibliografie despre aromâni, menţionăm pertinenta lucrare a lui Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluţia ei de la origini şi până la Pacea de la Bucureşti (1913) şi poziţia Austro-Ungariei*, Bucureşti, 1994, 141 p.

[3] Despre prezenţa aromânilor în Bucovina, am elaborat studiul *Aromânii şi Societăţile academice „Arboroasa” şi „Junimea” din Cernăuţi*, care va fi publicat în „Arhiva Genealogică”, a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, din Iaşi.

[4] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan”, dosar 19, f. 67. În document, localitatea în care s-a născut Ch. Geagea, a fost redactată în forma sa latină, folosită în izvoare şi literatura ştiinţifică. În prezent, localitatea menţionată poartă numele oficial de Avdela, formă grecizată.

[5] Vezi scrisoarea lui Ch. Geagea, din 24 septembrie 1902, adresată lui Arcadie Dugan (Ibidem, dosar 28, f. 304).

„Revista istorică”, tom VI, nr. 9 – 10, p. 859 – 874, 1995

destinaţi ca să lupte pentru causa naţională, purtând sfântul tricolor pe piept... Da, aşa am simţit eu! Şi mă voi simţi fericit, că mi-am ales de patrie Bucovina şi voi fi mândru de a putea da şi eu slabul meu concurs, chestiunii din Bucovina"[6]. Obişnuit cu suferinţele şi greutăţile, care i-au oţelit întreaga fiinţă, Christea Geagea s-a angajat, alături de studenţii români din Cernăuţi, în lupta pentru apărarea fiinţei naţionale a neamului românesc. La 11 octombrie 1901 a solicitat primirea în cadrul Societăţii academice „Junimea", cererea fiindu-i aprobată în şedinţa din 13 octombrie acelaşi an[7]. Acest moment i-a marcat întreaga viaţă, mărturisea, peste ani, soţia sa, Olda Geagea: „Povestea, totdeauna, că a fost o clipă de mare înduioşare pentru el, când i s-a pus cordeaua „Junimii" pe piept[8]. Singur, fără familie, lipsit de mijloace materiale, Ch. Geagea a fost sprijinit de Arcadie Dugan. Prin intermediul său, aromânul a fost recomandat familiei Modest cavaler de Grigorcea[9], pe moşia căruia, Carapciu pe Siret, şi-a petrecut, ca student, toate vacanţele de vară, înconjurat de afecţiunea şi calda înţelegere a acesteia[10].

În cadrul Societăţii, Ch. Geagea a fost membru al Secţiei literare şi preşedinte al acesteia. Din 22 februarie 1905 a îndeplinit şi funcţia de controlor[11]. A avut o contribuţie importantă la jubileul de 25 de ani al Societăţii, organizat la Cernăuţi, în 1904. În acest sens, a fost trimis, împreună cu un alt membru al Societăţii, Gheorghe Tofan, în vechiul Regat al României pentru a face invitaţii la jubileu. La Constanţa, a avut fericirea să se întâlnească cu macedoromânii stabiliţi în România[12]. La jubileu au participat „români de la noi (Bucovina, n.n.), fraţi din ţara liberă (pentru I-a dată), Ardeal, Banat, Ungaria şi chiar din Macedonia îndepărtată, care au adus, acestui focariu naţional, omagiile lor de recunoştiinţă şi iubire sinceră; durerile din trecutul poporului român şi speranţele într-un viitor mai frumos, au aflat răsunet viu"[13]. Cu acest prilej, Societatea „Doamnelor române" din Bucovina a donat Societăţii „un scump drapel tricolor". Studenţii români din Bucureşti, Budapesta şi Macedonia au donat bente pentru steag. Din partea studenţilor aromâni din Bucureşti a participat Vasile Covată, însoţit de Christea Geagea. Ei au produs o impresie deosebită asupra celor prezenţi şi prin ţinuta vestimentară, fiind îmbrăcaţi în costume de celnici[14], din zona Pindului[15].

Dar Christea Geagea a rămas în analele Societăţii prin efortul constant, atât ca student şi, mai târziu, ca profesor, de a face cunoscută Ţării drama aromânilor, această ramură nefericită a neamului românesc. Stau mărturie, în acest sens, numeroasele sale conferinţe ţinute în Bucovina şi, mai târziu, în România Mare: în anul universitar 1901/1902, conferinţa *Despre românii din Macedonia. Originea, obiceiurile, dezvoltarea istorică*; în anul universitar 1902/1903, conferinţa *Emigrările macedo-românilor în Croaţia, Slovacia, Egipt şi Austro-Ungaria*; la 21 martie 1920, în sala „Armonia" din Cernăuţi, a conferenţiat *Despre românii din Macedonia*; la 17 mai 1925, la Storojineţ, *Despre aromâni*; la 11 aprilie 1926, la Siret, *Emigraţiile aromânilor*; la 15 august 1928, la Vatra

[6] Ibidem, f. 304, verso – 305.

[7] Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

[8] Vezi scrisoarea soţiei lui Ch. Geagea, Olda, din 25 noiembrie 1943, adresată lui Arcadie Dugan (Ibidem, dosar 28, f. 391).

[9] Familia cavaler de Grigorcea a avut un rol important în viaţa politică şi culturală a Bucovinei (Ibidem, Albumul Verde al Societăţilor academice române „Arboroasa" şi „Junimea", vol. 5, p. 31).

[10] Vezi corespondenţa prezentă, *Infra*.

[11] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

[12] Vezi scrisoarea citată, din 25 noiembrie 1943 (Ibidem, dosar 28, f. 391 verso). După cum reiese din corespondenţa cu Arcadie Dugan, Ch. Geagea i-a mai vizitat pe aromânii stabiliţi în Dobrogea şi în vara anului 1905, fiind însoţit, printre alţii, de Vasile Covată, preşedintele studenţilor aromâni din Bucureşti şi de Constantin Mihuţu, elev din Bitolia (Ibidem, dosar 38, f. 4, 20).

[13] Ibidem, Cronica „Arboroasa – Junimea", vol. 4, p. 164.

[14] La aromâni, termenul de celnic echivalează cu cel de şef al familiei.

[15] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", Cronica „Arboroasa – Junimea", vol. 4, p. 171.

Dornei, *Aromânii*[16]. După mărturiile soţiei sale, profesorul Christea Geagea a publicat numeroase articole în limba germană pentru apărarea conaţionalilor săi, „asupra felului cum au fost apăsaţi aromânii din Pind şi asupra suferinţelor lor"[17]. În semn de omagiu, Societatea i-a acordat, la 8 noiembrie 1908, titlul de membru emerit[18].

După absolvirea facultăţii îşi vede îndeplinit un vis mai vechi: continuarea studiilor la o universitate din Germania. Cu sprijinul consulului român din Cernăuţi, Constantin Cogălniceanu, obţine o bursă pentru studii în străinătate din partea Ministerului Instrucţiunii Publice şi Cultelor din vechiul Regat al României. Din toamna anului 1906, se află la Universitatea din Leipzig, audiind cursurile cunoscutului romanist german, Gustav Weigand, prieten al aromânilor, sub îndrumarea căruia va pregăti şi teza de doctorat[19]. Reîntors în Bucovina, devine profesor la Gimnaziul din Cernăuţi care, mai târziu, se va transforma în Liceul „Aron Pumnul". S-a căsătorit cu Olda Luţia[20], continuând să sprijine Societatea. Devine membru fondator, oferind, anual, suma de 1000 lei pentru Căminul studenţesc „Junimea"[21]. Având darul povestirii şi o memorie prodigioasă, a intenţionat să „scrie cele văzute şi petrecute în Bucovina, lui atât de dragă, şi acele de acasă de la el"[22]. Dar timpul, din nefericire, nu i-a mai dat răgaz. În vara anului 1940, când ni s-au prăbuşit dureros hotarele, în şirul năpăstuiţilor sorţii, refugiaţii, s-a aflat şi familia Geagea. S-au stabilit în comuna Măzănăieşti, judeţul Suceava. La Cernăuţi nu s-au mai reîntors după 1941. Brusc, firul vieţii i s-a întrerupt: „s-a stins – mărturisea într-o scrisoare Olda Geagea, adresată lui Arcadie Dugan, la 25 noiembrie 1943 – aşa repede, ca o flacără vie şi caldă"[23]. O telegramă, din 30 octombrie 1943, având acelaşi destinatar, anunţa moartea profesorului: „Christea mort, înmormântarea duminică, ora 14. Dica Geagea"[24]. A fost înmormântat în comuna Măzănăieşti, punându-i-se pe piept, în semn de omagiu, de doctorul care l-a îngrijit pînă în ultima clipă, junimean şi el, panglica tricoloră, simbolul Societăţii academice „Junimea".[25] Lăsa în urma sa soţia şi un fiu, Mihai Geagea, student în anul III, la Politehnica din Cernăuţi. Aşa îşi încheia destinul aromânul Christea Geagea, departe de locul unde a văzut lumina zilei, odihnindu-se în pământul Ţării sale, pe care a iubit-o aşa de mult.

Din ampla corespondenţă dintre Arcadie Dugan şi Christea Geagea au rămas, din nefericire, puţine scrisori, după ravagiile produse de cele două refugii, din 1940 şi 1944, când Bucovina a fost ocupată de armatele sovietice. Avem convingerea că scrisorile, inedite, pe care le redăm in extenso, vor contribui la întregirea personalităţii celor doi membri ai Societăţii academice „Junimea", din Cernăuţi.

[16] Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

[17] Ibidem, dosar 28, f. 392.

[18] Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

[19] Vezi scrisoarea lui Ch. Geagea, din 16 noiembrie 1906, adresată din Leipzig, lui Arcadie Dugan. *Infra.*

[20] Olda s-a născut în oraşul Suceava, în familia avocatului Ioan Luţia şi a soţiei sale Teofila, născută Popovici. După absolvirea şcolii primare şi a liceului, în localitatea natală, devine studentă a Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. În această calitate, la 31 octombrie 1909, a fost primită în cadrul Societăţii academice „Junimea". A fost membru în Secţia literară, teatrală şi preşedinte al Comisiei de revizuire a regulamentelor. După absolvirea facultăţii, se stabileşte în Cernăuţi, fiind profesoară la Liceul Ortodox de fete din localitate. La 16 noiembrie 1919, Societatea academică „Junimea" i-a acordat titlul de membru emerit (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, p. 403).

[21] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", Căminul studenţesc „Junimea". Listele de colectare, rânduite după alfabet de m.e. Arcadie Dugan, litera G., vol. II.

[22] Ibidem, dosar 28, f. 392-392 verso.

[23] Ibidem, f. 391 verso.

[24] Ibidem, dosar 16, f. 1.

[25] Ibidem, dosar 28, f. 391.

1

„Frate Arcadie!

Când am plecat din Cernăuţi, ţi–am promis că o să-ţi scriu şi, după cum vezi, nu m-am ţinut de cuvânt: Vorba francesului: „promettre c'est noble, mais faire c'est bourgeois"[26]. În orice caz, să nu crezi că e, întradevăr, aşa. Ştii, până să mă aşez la Carapciu, până să mă deprind, până să iau seama, referitor la toate, ar trebui să treacă vreo câteva zile. Săptămâna asta am vrut să-ţi scriu, dar crede-mă, că n-am avut 5 cruceri. Duminica trecută, m-am împrumutat 3 coroane, de la profesorul Polonic[27], şi am plecat la Negoştina, de Sf. Vladimir, la preotul Vladimir Hacman, fratele lui Max[28], a cărui mamă mă invitase, şi mi-a cerut chiar parola că voi merge, negreşit, şi a trebuit să-mi ţin cuvântul, mai cu seamă, că este o doamnă bătrână; de ar fi fost vreo domnişoară, nici vorbă, căci ştii, de când cu chestiile noastre... şi după modul cum am găsit de cuvinţă şi decisiunea ce am luat, sunt în contra domnişoarelor, căci bată-le norocul, te fac să-ţi pierzi mintea şi timpul. Dar, Dugan şi Geagea nu vor mai face aşa ceva. Nu?

La Carapciu, am fost primit foarte bine. Sunt încântat. Când am venit, m-a aşteptat trăsura la gară. Întreaga familie Grigorcea e amabilă şi prevenitoare. În ceea ce priveşte traiul, o duc minunat! În fiecare dimineaţă, merg la vânat, până la 10. De la 10-11, citesc. Doamna Grigorcea mi-a pus biblioteca la dispoziţie. La 11, merg la scaldă. După scaldă, un mic dejun, etc. După amiazi, tot aşa. Deosebirea este că, după amiazi, mai joc şi tenis. Auzi vorbă, frate Arcadie, Geagea să joace tenis! Dar n-am ce face. Trebuie să joc, cum mi se cântă. La Budiniţ[29] mai învăţasem puţin (tenis), dar, aici, am învăţat bine. Nu-i vorba, mai fac greşeli, dar nu tocmai grave. Bunoară, câteodată, lovesc mingea, aşa de tare, de merge un chilometru, departe. Dar asta, eu cred că nu e aşa rău, pentru că mai râd damele, câteodată, şi, apoi, le pare bine, că fac o mică pausă, până să aducă mingea. Eu nu vreau să o lovesc aşa tare, dar n-am ce face, căci eu nu pot să lovesc mingea încet, ca damele, anemic, sau ghighelii, ci mai greşesc, căci braţele mele mă trădau.

Pe băiatul D-lui Grigorcea (de 6 ani), după dorinţa Doamnei, nu-l instruiesc, că e cam slab, ci seara, de la 7-8, facem câte o plimbare până la gară, sau în parc. Doamna Grigorcea, îmi spune să nu citesc, ci să mă distrez şi să mă odihnesc, că de aici sunt feriile. După cum vezi, frate Arcadie, o duc bine. Când o să mergi spre Cireş[30], scrie-mi, să ies la gară. Mai scrie-mi, câte o dată.

Te rog, frate Arcadie, trimite-mi ceva griţari, cel puţin pentru tabac, căci de fumat, cam postesc. N-am ce face, timpuri grele pentru bieţii români necăjiţi. Dar, românul nu disperă, căci, el nu piere niciodată. Te mai rog, trimite-mi o cravată, simplă, de vre-o 25 de griţari. Nu bănui, frate Arcadie, pentru îndrăzneala ce iau, căci ştiu, foarte bine, că eşti strâmtorat şi dacă vei putea, bine, dacă nu, pot să rabd, căci, crede-mă, sunt cam dedat cu greutăţile şi cu necazurile. Scrie-mi dacă

[26] A promite este nobil, a te ţine de cuvânt este burghez.

[27] Aurel Polonic, absolvent al Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. Membru activ al Societăţii academice „Junimea", din 8 octombrie 1893. În cadrul Societăţii, a îndeplinit funcţia de secretar II. După absolvirea facultăţii, a fost profesor la Liceul III de Stat, din Cernăuţi. La 30 noiembrie 1913, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. La izbucnirea primului război mondial, a fost mobilizat în Regimentul 41 Infanterie, al armatei austro-ungare, în cadrul căruia a îndeplinit funcţia de stegar. A murit în luptele din Munţii Tirol (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. I, p. 412).

[28] Maximilian Hacman, absolvent al Facultăţii de Juridică, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. Din 1897, a fost membru activ al Societăţii academice „Junimea", având onoarea de a fi ales în funcţia de preşedinte al acesteia. În semn de omagiu, Societatea i-a acordat la 8 noiembrie 1903, titlul de membru emerit. A fost profesor de drept comercial şi internaţional la Universitatea din Cernăuţi (Ibidem, vol. II, p. 15).

[29] Budiniţ, comună din judeţul Storojineţ.

[30] Cireş, comună natală a lui Arcadie Dugan, judeţul Storojineţ.

mergi la Dorna, la serată, să ştiu, ca să-ţi scriu scrisoare nemţească, să o citeşti la partea neoficială şi, dacă se poate, comunică-mi cam ce să tratez în ea.

Carapciu, Te salut frăţeşte,
31/VII 1902. Chr. Geagea"[31]

2

„Frate Arcadie !

Am primit, la timp, scrisoarea ta şi scuză că n-am putut să-ţi scriu imediat. D-l prof. Buga[32] a iscălit cambiul[33] cu bucurie, vreau să zic, n-a spus nimica. Afacerea aceasta am tranşat-o, sâmbăta trecută, la 2 oare p.m. Te plângi că ai datorii cam mari, lasă-le naibi, nu le du atâta grije, căci Dughişor le va plăti. Cât pentru manichei[34], las să aştepte, până te însori. Cât pentru articolul din „Buk. Pest", îţi spun numai atâta: eu n-am fost când se discuta chestia evreiască, eram ocupat cu o oară privată, eu m-am dus, ceva mai târziu, când discuţiunea era, deja, terminată. Îţi mărturisesc, însă, că de a-şi fi fost de faţă, a-şi fi vorbit, cu siguranţă, în contra jidanilor, bine înţeles, deoarece, nici nu-mi închipuiam că se va găsi, vreunul dintre noi, în aşa caracter infernal, să meargă să divulge aşa ceva. Cu toate că am mai făcut, odată, această tristă experienţă, tot nu învăţasem minte; acuma, însă, te asigur, frate, că, în privinţa asta, sunt cel mai cuminte.

Cât pentru indigenat, te asigur că, anul ăsta, voi fi, cu siguranţă, cive austrie, cel puţin, după promisiunile şi asigurările pe care, le-am primit, de la persoanele ştiute. Am trimis actele la Consulatul turcesc din Bucureşti, prin vărul meu, ca să mi le traducă. Scrisoarea nemţească ţi voi scrie, zilele acestea, deocamdată, nu dispun de atâta timp, căci trebuie să şti că, ca să-ţi scriu nemţeşte, îmi trebuie timp mai îndelungat. Ţi mulţumesc că mi-ai scris nemţeşte şi nu-ţi poţi închipui cât profit, prin aceasta. Scrisoarea ta, o ştiu pe de rost. Scrie-mi, întotdeauna, nemţeşte, te rog. Dicţionarul german-român, despre care-mi scri, e la mine, mi l-a dat Liviu Marian[35]. Cât despre Eufr. T., află că a stricat logodna cu V. Br., asta o ştiu cu siguranţă, mi-a spus, atât ea, cât şi Mica B. Sărmana, o compătimesc! Să vezi cum oftează, câteodată! Cu toate astea, ea e veselă şi-şi face curaj. Poate, că ai aflat că Euf. şi cu sora ei, Aglaia, au făcut examenele de calificare, cu succes foarte bun. Cu ocasiunea asta, eu le-am scris o scrisoare de felicitare, cam măgulitoare, şi le-a plăcut, aşa de bine, încât, Fr. a căutat să mă întâlnească şi să-mi mulţumească, zicându-mi că, în aceste momente, în care starea-i sufletească e aşa de tristă, scrisoarea mea a uşurat-o întrucâtva. Şandru, rar însoţeşte pe Fr., el merge regulat, după cum ştii, de 2-3 ori pe zi, cu M. pe stradă. Află că, de la 1 decembrie, am început iarăşi oarele cu Domnişoarele Frosa, Aglaia T. şi Mica B[36]. Anul ăsta învăţăm, o dată l. franceză şi o dată Istoria românilor şi Istoria limbii şi liter. române. Eu le-am spus complimente, din parte-ţi, şi

[31] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 3 – 4.

[32] Alexandru Buga s-a născut, la 18/30 septembrie 1868, în comuna Sf. Ilie, judeţul Suceava. Ca student al Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi, în anul 1890 devine membru activ al Societăţii academice „Junimea". În cadrul Societăţii, a îndeplinit funcţia de membru al Comisiei de revizuire a regulamentelor şi de preşedinte al Comisiei literare. La 17 noiembrie 1901, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. A fost profesor la Cernăuţi (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. I, p. 342).

[33] cambie = act prin care, cel care îl semnează, se obligă să plătească, necondiţionat, la un anumit termen şi într-un loc fixat în prealabil, o sumă de bani.

[34] manichei = cuvânt intraductibil.

[35] Liviu Marian, absolvent al Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. A fost membru al Societăţii academice „Junimea", din anul 1901 (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", Cronicarul – Albumul Mare, vol. II, p. 130).

[36] Iniţialele unor persoane din cercul de cunoştinţe a celor doi corespondenţi, neidentificabile.

s-au bucurat, spunând că te sărută. Află că, eu nu mai locuiesc în Abertinnegasse, de la 1 decembrie, locuiesc în strada Spitalului, cu Halip, funcţionarul de la Direcţia de finanţe. Am făcut aceasta, din motive de economie. Mi-am alcătuit bugetul, cu un deficit de câteva zecimi, şi acuma mă silesc să-l echilibrez. N-am cum face almintrelea. Din scrisoarea ta, am înţeles că-mi duci grija. Fii liniştit, frate dragă, Dughi şi cu Geagea nu pier, niciodată. Curaj, înainte, de luptă şi de nevoi nu ne temem, căci suntem oţeliţi şi, te asigur, izbânda va fi a noastră. Mă bucur, în adevăr, că te-ai decis şi, în noiembrie, ai de gând să te pui la examen. Dumnezeu să-ţi ajute, că va fi minunat de bine.

Scrie-mi, tot în str. Albertinei, cina o iau acolo. De Crăciun, sau după Crăciun, voi veni pe la tine, dacă voi putea. Unele domnişoare, te salută şi te sărută. Vulpoii sunt voinici, au, însă, o slăbiciune: se amorizează lesne şi uită greu.

Te îmbrăţişez, al tău iubit fr. d. cr.,
Christea

Salută, din parte-mi, pe D-l Şuţu[37].

Cernăuţi, 10/XII 1903"[38].

3

„Dragă Arcadie!

Nu te supăra că n-am putut să-ţi trimit posa. Află, că am scos-o de mult şi e la mine. Săptămâna viitoare, o voi da să sape literile, ce mi-ai spus, şi ţi-o voi trimite cu poşta, negreşit.

Iubite Arcadie, să nu crezi că-ţi fac o măgulire dacă-ţi spun că, tu, eşti singurul frate bucovinean, căruia i-am împărtăşit multele mele necazuri şi puţinele-mi bucurii. Şi ori de câte ori ţi-am comunicat durerile mele, crede-mă, că m-am simţit cu totul uşurat, iar când ţi-am comunicat vreo bucurie, mi-a crescut, aceasta, pe jumătate. Cu durere, trebuie să-ţi comunic, frate dragă, că moartea nemiloasă mi-a dat, acuma, o lovitură amară, care m-a zguduit adânc. Scumpa mea soră, Vasilichia (24 de ani, măritată), a fost răpită de nemiloasa moarte, în floarea vârstei, lăsând un copilaş de 2 ani! Vestea aceasta, tristă, am aflat-o vinerea trecută (31 martie, seara). De atunci, nu mă pot linişti, încă, sunt ca buimăcit. Pune-te în situaţia mea: departe, peste mări şi ţări, de patrie şi de ai tăi, să ai de luptat cu mii de greutăţi, pentru o mizerabilă bucată de pâine, ca să-ţi poţi continua studiile şi să mai primeşti şi aşa lovituri; e cam mult! Vineri, seara, nu ştiam ce să mă fac, nu ştiam cui să-i spun durerea mea, singur, până la 11 noaptea (Micu, dormea liniştit). Pe la unsprezece, credeam că înebunesc. Am plecat pe Dominic[39], singur, m-am aşezat pe o bancă şi am plâns, am plâns, ne fiind martor decât cerul şi brazii! Aici, am stat până la 1, după miezul nopţii, când a început să plouă. Parcă m-am simţit uşurat când a început ploaia, mi s-a părut că cerul, însuşi, s-a îndurat de mine şi şi-a vărsat durerea prin ploaie. Ştiu, că moartea este un verdict al naturii, înaintea căruia trebuie să se închine şi să se supuie toţi, de la palat, până la cel mai umil bordei; ştiu, că trebuie să-mi iau inima în dinţi şi să rabd totul, dar, ori şi cum, eşti om, nu poţi uita, cu una, cu două, pe ai tăi, mai cu seamă

[37] În grupul de cunoştinţe al celor doi corespondenţi erau două persoane cu acelaşi nume de familie, ambii născuţi în comuna Bosanci, judeţul Suceava, probabil fraţi, Simion şi Serghie Şuţu. Absolvenţi ai Facultăţii de Filosofie, din cadrul Universităţii din Cernăuţi, au fost membrii ai Societăţii academice „Junimea". Simion Şuţu a primit titlul de membru emerit, la 28 noiembrie 1909, iar Serghie, la 16 noiembrie 1919. Serghie Şuţu a fost profesor de ştiinţe naturale la Cernăuţi (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, p. 76 şi 391).

[38] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 7-8.

[39] Dominic, parc din oraşul Cernăuţi, frecventat cu predilecţie de elevi şi studenţi.

când nu poţi fi de faţă, în ultimul moment, la căpătâiul lor, ca să le închizi ochii! Totuşi, cu ochii ţintă spre steaua idealului nostru, fără a despera de nimic, golesc, fără şovăire, paharul amarului până în fund şi mă supun, îndur, toate, cu resemnaţiune! Acum, pe lângă această veste tristă, să-ţi comunic una veselă, căci ştiu că te vei bucura şi tu, foarte mult; află, frate dragă, că stipendiul, ce l-am cerut, îl voi obţine cu siguranţă, cel puţin aşa sunt informat. Săptămâna trecută, m-a chemat D-l Cogălniceanu[40] şi mi-a spus: „D-le Geagea, am fost la Bucureşti şi m-am întâlnit cu D-l Ministru al Cultelor, D-l M. Vlădescu; m-a întrebat dacă te cunosc şi i-am spus că da. D-l Ministru, mi-a spus de 2 ori: te însărcinez şi te autorizez, D-le Consul, să-i spui, D-lui Geagea, că stipendiul îl va obţine, negreşit”. D-l Consul, mi-a spus că a scris Ministrului, că mi-a comunicat însărcinarea şi mi-a spus să scriu şi eu Ministrului, o scrisoare de mulţumire, ceea ce am făcut, zilele trecute. Când îl obţin, stipendiul, cât de mare şi pe cât timp, nu ştiu. D-l dr. M. Friedwagner[41], mi-a spus să plec la Lipsca, pe un an şi jumătate, şi un semestru în Francia; el, s-a bucurat foarte mult.

Salută, pe toţi ai noştri. Te sărut, al tău, fr. de cr.,
Christea

Cernăuţi, 7/IV 1905”[42].

4

Carte Poştală.

„Carapciu pe Siret, 2/XI 1905.

Frate Arcadie!

Ţi mulţumesc, din inimă, pentru cartă. Vestea ce mi-ai comunicat, că ai doi bolnavi acasă, mă întristează. Eu, m-am cam pus pe studiu şi voi sta tot anul aici, la ţară, până să fiu gata pentru examen. Ţi mulţumesc pentru invitarea ce-mi faci, să viu la Suceava. Deocamdată, nu pot; ceva mai încolo, voi veni, negreşit, şi te voi anunţa, cu 2 zile mai înainte, căci, întradevăr, avem multe de vorbit. De acasă, am veşti foarte rele şi foarte tragice.

Te rog, spune-mi de ce mi gratulezi? Aş vrea să ştiu şi eu...
Te îmbrăţişez, al tău fr. de cr.,
Christea”[43].

5

„Carapciu pe Siret, 20/VIII 1906.

Frate Arcadie!

Nu ne-am văzut de o veşnicie întreagă. Când am venit din Bucureşti, am abătut, expre, o zi la Suceava, ca să mă întâlnesc cu tine. Aveam de gând, şi eram decis, să plec, negreşit, la Dorna, dar,

[40] Constantin Cogălniceanu, consulul Regatului României la Cernăuţi.

[41] Mathias Friedwagner, profesor de filologie romanică şi de istorie literară, în cadrul Universităţii din Cernăuţi.

[42] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan”, dosar 38, f. 11-12.

[43] Ibidem, f. 19.

fiind bolnav, n-am putut pleca. Mi stricasem stomachul şi a trebuit să stau, vreo 4 zile, în pat. Acuma, sunt sănătos de tot.

Scuză că-ţi răspund, aşa de târziu. Cauza este că am fost la Bobeşti şi am primit, târziu, carta-ţi ilustrată, din Dorna. Ce mai faci? Cum o mai duci? Am auzit, nenorocirile ce le-ai avut. Ce să-i faci dragă, aşa ni-e soarta. Curagiu şi să mergem înainte. Ştii că am obţinut stipendiul şi că, pe la începutul lui octombrie, voi pleca la Leipzig. Mi-e dor de tine şi voi pleca, odată, în colo, să te văd şi să mai vorbim ceva, să ne mai comunicăm ideile şi durerile.

Te sărut, dulce, al tău frate,
Christea"[44].

6

„Lipsca, 16/XI 1906.
Kreuzstrasse 19.III.

Iubite frate Arcadie!

Am primit scrisoarea-ţi, din 12 ale l.c., care mi-a cauzat o deosebită bucurie, căci vine de la un prieten, de la un frate, care mi-a arătat cea mai mare bunăvoinţă, cea mai sinceră şi dezinteresată dragoste, când am călcat, pentru prima dată, pe pământul frumoasei Bucovine! Frumoasă şi nobilă e Bucovina, căci mă leagă de ea amintiri plăcute, dulci. Am avut eu, la început, şi zile grele, amare, dar tocmai faptul acesta m-a făcut să gust dulceaţa (întru-câtva), celor ulterioare. Tocmai acum, ce sunt în adevărată străinătate, căci sunt într-un ocean de nemţi, pot să apreciez dulcea şi plăcuta viaţă ce o duci, când eşti, într-o ţară românească! Ferice de acela care trăieşte, şi-şi lasă oasele, într-un colţ de ţară românească!

Dar, să revin la scrisoarea ta: ce crezi, că mie nu-mi pare rău că n-am putut veni la Suceava, înainte să plec în Ţara Nemţească? Ţi am spus, însă, că mi-a fost imposibil. Mi scri, că ai avut multe să-mi istoriseşti, cu privire la Fr. T. Te rog, scrie-mi toate acestea când eşti ceva mai liber, când dispui de timp, aşa, pe scurt. Mi pare bine că Tomaşciuc[45] s-a logodit cu D-şoara Aglaia Täuber; şi unul şi altul buni, din toate punctele de vedere.

Măi, frate Arcadie, mi-ai făcut impresia că eşti, întrucâtva, înfemeiat. Eu, să-ţi mărturisesc sincer, nu m-am închinat şi nu mă voi închina, niciodată, fustelor. Ce e drept, aveam simpatie către „sexul frumos sau gingaş", dar, de la unele cazuri, pe care le-am văzut, m-am dezgustat; am văzut nişte „naţie", de-ai noştri, cum sunt trataţi de „sexul gingaş" şi m-au revoltat. Să vezi şi să auzi, cum fac critici unele „Dudui", să auzi, cum apreciază pe tineri sau pe bărbaţi şi să te revolţi. Nu sunt, în genere, toate „duduele" aşa, dar cele mai multe din ele. Că te lupţi, ca marinarul din mijlocul oceanului, a cărui barcă cu catargul şi cu pânza ruptă, de vântul soartei năpraznice, ameninţă, din moment în moment, să fie înghiţită de valuri, că te lupţi cu curaj, cu energie, cu abnegaţiune şi că faci sforţări eroice, ca să ajungi la mal, de asta, nu vreau să ţie cont, cea mai mare parte din „duduele" noastre. Cât timp ai vreme frumoasă pe ocean şi valurile sunt liniştite, toate „duduele" ţi trimit bezele şi ţi flutură cu batista; cum se întunecă cerul şi vine furtuna, toate ţi întorc spatele. Când ai ajuns la mal, se înţelege, toate se interesează de tine şi ţi zâmbesc; cât timp te-ai luptat cu furtuna îngrozitoare, toate te-au părăsit, nici un semn, nici un cuvânt de mângâiere sau de încurajare. Se înţelege, ăsta e punctul meu de vedere, după observaţiile pe care le-am făcut; şi ţi vorbesc, din punctul meu de

[44] Ibidem, f. 46.

[45] Victor Tomaşciuc, student la Facultatea de Juridică, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. Din anul 1900, devine membru al Societăţii academice „Junimea" (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, p. 117).

vedere: nu mă închin la fuste! Voi trăi ca bărbat şi voi merge pe drumul pe care mi l-am croit, să ştiu că-mi rup capul, căci, la urma urmei, de unde să mă închin eu la „fuste”, mai bine să se închine „fustele” la mine, deşi, n-am pretins-o, niciodată, aceasta.

Mi pare bine că studiezi pentru examen şi ţi doresc, din toată inima, ca la primăvară să-l faci. Deie Dumnezeu, să scapi de bariera aceasta şi ştiu că-ţi va fi bine, din toate punctele de vedere. După examen, toţi te vor iubi şi se vor interesa de tine, toţi ţi vor arăta simpatie şi dragoste. Asta, să o ştii de la mine, căci aşa e lumea asta. Nici nu ştiu când mă întorc în dulcea Bucovină! D-l dr. Weigand[46], mi-a spus să stau, sub „mâna sa”, cel puţin, 4 semestre. Mâine, la 4 p.m., merg la el, ca să vorbim în privinţa tezei de doctorat, pe care trebuie să mi-o aleg şi să încep, deja, să lucrez la ea. Aici, se face multă carte. Nici nu-ţi poţi închipui ce slabi, suntem noi, la l. română! Spre ruşinea mea, ţi mărturisesc că, străinii, nemţii de aici, romaniştii, mi sunt foarte superiori în ceea ce priveşte filologia română. E trist, dar adevărat! Sper, ca prin muncă serioasă, să ajung la bun rezultat, în 2 ani de zile. Traiul, e cam scump. Trăiesc foarte palid şi retras. De fumat m-am lăsat, am făcut o sforţare eroică. Altă dată, mai mult.

Te îmbrăţişez,
Christea”[47].

7

Carte Poştală (Leipzig, 4/I 1907).

„Iubite Arcadie!

Ţi mulţumesc pentru cartea ilustrată. Mă bucur pentru cele ce-mi scri, referitor la examen, şi noroc şi izbândă, să-ţi dea Dumnezeu, în ziua de 18 martie! Eu nu o duc tocmai bine. Altă dată, ţi voi scrie mai pe larg. Cât despre „octavane”, să fi, de tot, liniştit, căci n-am înnebunit să mă ocup cu aşa fleacuri. Ţi doresc sărbători plăcute şi anul nou cu sănătate, noroc, fericire, bani şi nevastă să-ţi dea Dumnezeu.

Te îmbrăţişez cu dragoste,
Christea”[48].

8

Carte Poştală (Leipzig, 3/V 1907)

„Christos a înviat! Sărbători plăcute!

Ştiu ce bine şi ce liniştit vei petrece sărbătorile, anul acesta. Mergi la „vânat” şi caută-ţi o căprioară, ştii, colea, cum îi place lui Dughi. Aici, printre străini, nici nu gustăm nimic din sărbătorile noastre. Salută-mi „naţia”, de care mi-e mare dor.

Te sărut,
Christea”[49].

[46] Gustav Weigand, cunoscut romanist german de la Universitatea din Leipzig, autorul unor importante studii despre aromâni.
[47] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan”, dosar 38, f. 47-48.
[48] Ibidem, f. 58.
[49] Ibidem, f. 61.

9

Carte Poştală

„Lipsca, 25/III 1907.

Frate Arcadie!

Te felicit, din adâncul inimii! Ţi poţi închipui cât m-am bucurat. Ştiu că eşti vesel, căci ai scăpat de cea mai mare grije. Acum, te uiţi senin în viitor. Împărtăşesc, din inimă, bucuria ta. Aseară, am invitat „naţia", de aici, la un pahar de bere, în sănătatea ta. Caută-ţi o mireasă frumoasă şi cu bani.

Te îmbrăţişez,
Christea"[50].

10

„Carapciu pe Siret, 20/VIII 1907.

Dragă Arcadie!

Cu mare părere de rău ţi spun că, joi, nu ne vom putea întâlni şi, anume, iată de ce: D-na Buberl, din Bobeşti[51], mama D-nei Grigorcea, ne-a invitat, în colo, că-şi are, mâne, ziua natală. Când mi-a făcut propunerea, D-na Grigorcea, i-am spus că nu pot pleca, deoarece, joi, am o întâlnire cu un prieten. Domnia ei, a stăruit şi stăruieşte să merg în ori ce caz, spunându-mi, „că ma-şi putea întâlni altădată cu prietenul meu". Na-şi vrea să o refuz, căci ştii cum s-a arătat familia de Grigorcea pentru mine. Ori şi cum, voi veni, odată, la Suceava, ca să ne vedem mai bine şi să vorbim, cum vorbeam şi ne petreceam noi, odată. La Bobeşti, plecăm azi, spre seară, sau mâine, la 7 dimineaţa.

Salută pe fratele Numitor[52].

Te sărut,
Christea"[53].

11

Carte Poştală (Leipzig, 12/I 1908).

„Dragă Dughişor!

Anul nou cu noroc, sănătate, fericire, nevastă frumoasă şi cu bani mulţi!

Ţi urează şi te îmbrăţişează,
Christea"[54].

[50] Ibidem, f. 59.

[51] Bobeşti, sat în judeţul Storojineţ.

[52] Numitor Litviniuc, student al Facultăţii de Juridică, din cadrul Universităţii din Cernăuţi, membru al Societăţii academice „Junimea" (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, pagină deteriorată).

[53] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 60.

[54] Ibidem, f. 64.

12

Carte Poştală (Leipzig, 14/II 1908).

„Iubite Arcadie!

Mă bucur de vestea, adică de decisiunea ta. Noroc şi într-un ceas bun, să dea Dumnezeu! Cum faci pasul acesta însemnat, te rog să-mi scri, cu de-amăruntul, totul. Te felicit, anticipativ. Când voi veni, în colo, te voi găsi cu „Dughişoraşi".

Te îmbrăţişez,
Christea"[55].

13

Carte Poştală (Leipzig, 23/V 1908).

„Iubite Dugan!

Nu-ţi poţi închipui cât regret, că n-am putut veni, la Suceava, ca să te văd şi să-mi iau adio de la tine. Iată, de ce n-am putut: banii i-am primit abia miercuri seara (17 l.c.) şi joi a trebuit să plec, ca să sosesc, aici, vineri seara, căci sâmbătă a fost ultimul termen de înscriere. Am sosit vineri, la 1 noaptea şi dimineaţa m-am dus la universitate, direct.

Te îmbrăţişez,
Christea.

Adresa: Kreuzstrasse 19.III"[56].

14

„Lipsca, 25/VI 1908.

Frate Arcadie!

Fiind în stare critică, mă gândesc la tine, după cum şi tu, când erai mai că în aceeaşi stare, când erai la manevre, la Nistru, te-ai gândit la mine şi mi-ai scris. De 27 de zile zac, bolnav, la spital. Am avut aprindere de plămâni. De 4 zile, mă simt mai bine. Voi sta în spital, încă vreo 15 zile, poate.

Dragă Dughişor, vai! ce amar e să fi bolnav, între străini!

Adresa-mi: Kraukanhaus „Sankt-Iakob", B.9.

Te sărut,
Christea"[57].

[55] Ibidem, f. 66.
[56] Ibidem, f. 63.
[57] Ibidem, f. 65.

15

„Lipsca, 4/VII 1908.

„Dragă Dughişor!

Nu-ţi poţi închipui ce mare bucurie mi-a produs, epistola ta. Cât pentru cele 20 coroane, ce mi-aţi trimis, tu şi Victor Morariu[58], le primesc cu bucurie şi vă exprim sincerile mele mulţumiri, izvorâte din adâncul inimii. Voi face fruştucuri[59], după ce ies din spital, şi voi bea câte un păhărel de vin (după prescripţia medicului) şi voi închina şi în sănătatea voastră. Azi, mi-a permis medicul să mă scol, puţin, din pat, după 5 săptămâni. Am dus zile grele, dragă Arcadie, dar aşa e românul, după ce se trec, le uită. Scuză că-ţi scriu pe o aşa hârtie, ca la spital. Lui Victor Morariu, spunei salutări şi îmbrăţişări frăţeşti. Salută-mi „naţia", de care mi-e dor, salută noua-mi patrie, Bucovina! Iar pe tine, te îmbrăţişez cu dragoste, al tău fr. de cr.,

Christea.

Cred că, voi sta, vreo 8-10 zile, încă, în spital"[60].

16

Carte Poştală (Weimar, 31/VIII 1908).

„Frate Arcadie!

Azi, dimineaţă, am sosit la Weimar. Sunt aşa de impresionat, încât nu ştiu ce să-ţi comunic, din toate câte le-am văzut! Ţi le voi spune, în persoană, când mă voi întoarce în Bucovina, de care mi-e tare dor.

Te sărut,
Christea"[61].

17

„Lipsca, 8/XII 1908.

Iubite Arcadie!

Te felicit, din adâncul inimii, pentru pasul hotărât ce-ai făcut; vreau să zic că te-ai însurat. Vă urez, la amândoi, viaţă lungă, senină şi fericită! Ce bine ai făcut! Cum te invidiez! Vezi, eu trebuie să duc o viaţa „burlăcească" şi „străin, în ţară străină". Aşa mi-a fost scris, cum zice românul. Mi s-a

[58] Ibidem, f.68.
[59] fruştucuri, cuvânt intraductibil.
[60] Victor Morariu, student al Facultăţii de Juridică, din cadrul Universităţii din Cernăuţi. Din anul 1900, devine membru al Societăţii academice „Junimea". La 12 noiembrie 1905, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. Era fiul lui Constantin Morariu, membru emerit şi de onoare al Societăţii şi frate cu Leca şi Aurel (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, p. 91-92).
[61] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 67.

urât de atâta amară străinătate, tot singur, singurel, între patru păreţi. N-ai idee, ce dor nebun, ce nostalgie mă apucă, câte o dată! Dar, nu mă dau învins, las cartea, mă plimb prin odae, şuer sau cânt o doină şi, atunci, parcă mă simt mai uşurat. Se înţelege, câte o dată, când am griţari, beau şi câte o bere, căci „aşa-i românul".

Să dea Dumnezeu, să treacă, mai iute, un an şi jumătate, încă, să-mi fac şi eu casă. Caută şi pentru mine vreo mireasă. Ştii gustul şi idealul meu: romancă neaoşe, frumoasă, serioasă, nu cochetă, şi bogată! Bogată, zău, căci „Macedonia" e săracă şi trebuie sprijinită.

Vă mulţumesc, ţie şi lui Victor, pentru bani. Depeşa, m-a salvat, m-a scăpat de ruşine. Vă voi fi, în veci, recunoscător. Scrie-mi, ce dobândă aţi plătit pentru 2 luni de zile? Azi, după seminar, mă duc la crâşmă şi beau, beau două, trei halbe, în sănătatea voastră, căci „aşa-i românul"!

Sărutări de mână, consoartei tale. Salută, din parte-mi, „naţia".

Te îmbrăţişez frăţeşte,
Christea"[62].

18

„Kraftsdorf – Thüringen, 15/III 1909.

Iubite Arcadie!

Nu ştiu ce idee ţi vei fi făcut de mine; una, că nu ţi-am scris de mult şi, al doilea, că nu m-am putut ţinea de promisiunea şi angajamentul ce am luat, faţă de tine. Cred, că înţelegi despre ce este vorba: de cele 100 coroane, pe care, tu, mi le-ai trimes, telegrafic, şi pe care, din motive independente de voinţa mea, nu ţi le-am putut trimite. De ai fi ştiut ce rău îmi pare şi ce mustrări de conştiinţă am! După cum vezi, sunt în Turingia, la ţară. Causa? sunt bolnav. Ei, dragă frate, Arcadie, „Macedonia" e părăsită, de la o vreme, de steaua norocului. Nu-mi merge cu sănătatea şi pace. Am fost, greu, bolnav de înflucuţă[63]. Ştii ce greu, ce amar şi ce trist e să fi bolnav şi strein, în ţară streină! Ai gustat şi tu paharul acesta, când erai, la manevre, în Galiţia. După ce am scăpat de criză, medicii m-au sfătuit să plec, pe un timp mai lung, la ţară. Sunt într-un sat drăguţ din Turingia, înconjurat de păduri frumoase, de brad. De câteva zile, a venit şi fratele Horia Petrescu[64], aici, ca să mă vadă şi să mă îngrijească; ce nobil, ce frumos din partea unui frate! Când l-am văzut, m-au podidit lacrămile. De ce, nu ştiu, nu-ţi pot spune. Fratele Horia mi-a spus: „când oftează Pindul, suspină şi Carpaţii", ceea ce e foarte adevărat. În două rânduri, când a fost bolnav, fratele Horia, l-am luat în odaea mea şi l-am îngrijit, cum am putut mai bine. Acum, vrea să-şi revanjeze, zice el. Ce revanşiş nobil!

Voi sta, vreo lună de zile, încă, aici şi, pe urmă, mă întorc, din nou, la Lipsca. Dar, frate Arcadie, nu cumva să crezi că am pierdut curajul. Frerit-o Dumnezeu de aşa ceva, am trecut eu şi prin alte timpuri şi mai grele. Pindul nu se teme de furtuni; simt, însă, că nervii mi-au cam slăbit. De altfel, mă simt bine, de la o vreme; liniştea asta şi aerul curat mi fac foarte bine. Cât pentru banii ce mi-ai trimis, voi face tot posibilul să ţi-i trimet, până la iunie, cu dobândă cu tot, căci ştiu că şi tu eşti sărac şi că i-ai împrumutat de la o bancă, cu dobândă. Cu altă ocazie, ţi voi scrie mai pe larg.

Vara, voi veni, cu siguranţă, în Bucovina, mi-e dor de ea, de „naţie", de prieteni şi cunoscuţi. Crede-mă, mi s-a urât în străinătate. Salută-mi „naţia", spunei că mi-e dor de ea.

Te îmbrăţişez, al tău frate d. cr.,
Christea"[65].

[62] Ibidem, f. 69.
[63] înflucuţă, termen din medicina populară, necunoscut.
[64] Horia Petrescu, persoană neidentificată.
[65] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 67.

19

Scrisoare nedatată.

„Frate Arcadie!

Când ne-am întâlnit marţea trecută, la Cernăuţi, te-am rugat să spui, lui Tofan[66], să-mi trimită suma, ce-mi datoreşte. Până azi, nu mi-a trimes-o, încă. M-a scos din răbdări şi, azi, i-am trimis următoarea scrisoare, recomandată:

„D-le Tofan! Nu pot să înţeleg atitudinea D-tale, faţă de mine. Când ne-am întâlnit, la Cernăuţi, mi-ai promis că-mi vei trimite, suma de 3 fl., la 1 octombrie. La 28 septembrie, ţi-am scris, din nou, să-mi trimeţi banii, că mă găsesc în cea mai mare perplexitate. Prin Dugan, te-am rugat, marţea trecută, din nou. Când am ieşit din spital, ai văzut halul în care mă găseam; tot mai tărăgănat cu vorba, până în cele din urmă, mi-ai spus să fac rost, din altă parte. Nu te întrebi, oare eu sunt bancher, sunt bursier, adică am stipendiu? Îţi spun, verde, că-mi pare foarte rău, deoarece mai adus în perplexitatea cea mai mare; cu cuferaşul, mai tot aşa te-ai purtat. Nu, dragul meu, să nu mă ţi de caraghios; şi mă sileşti să-ţi spun că eu sunt macedonean şi nu vei putea să mă „potcoveşti". Te asigur că, când ne vom întâlni amândoi, ţi voi vorbi mai franc şi mai pe larg. Salutare, Chr. Geagea".

Îţi trimet copia, cuvânt cu cuvânt, şi scrisoarea; cum ţi-am spus, i-am adresat-o, recomandată. Am răbdat mult, dar nu mai pot: Eu am venit din Cernăuţi şi sunt cam neliniştit cum se va alege, chestia, cu stipendiul. Cu altă ocazie, ţi voi scrie mai pe larg.

Te îmbrăţişez, al tău fr. de cr.,
Christea"[67].

20

Scrisoare nedatată.

„Iubite frate Arcadie!

Am citit, cu dragă inimă, epistola-ţi recomandată şi mă grăbesc a-ţi răspunde. Mai înainte de toate, însă, te rog să mi scuzi, dragă, că, de când am plecat la ţară, nu ţi-am scris o cartă poştală, măcar, ca să-ţi arăt adresa-mi. Ţi mulţumesc, din fundul inimii, că mi-ai scris, dar să-ţi spui, sincer, nu mi-a părut bine de modul cum mă rogi, în epistolă, pentru afacerea surorei Anastasia. Era de prisos să mă rogi, odată ce mi-am luat angajamentul acesta şi ţi-am promis că voi stărui, cât voi putea mai mult şi mai bine. Sau puteai să-mi aminteşti, numai nu, însă, să mă rogi. Între noi, nu există rugăminte, ci *datorie*. Grija ta pentru sora Anastasia, este şi grija mea. Îţi promit, solemn, că voi stărui, cât îmi permit puterile, să fie primită, sora Anastasia, în internat, dacă nu gratis, cu plata pe jumătate sau, în fine, şi cu solvirea taxei întregi, cum mi-ai spus şi tu. Marţea viitoare, o să vie, la Carapciu, Doamna de Volcinschi şi o voi ruga. Am vorbit, cu Doamna M. de Grigorcea, să stăruiască şi Domnia Sa, pe lângă Doamna de Volcinschi, sora Domniei Sale, şi mi-a promis că da. Afară de aceasta, când am ţinut prelegerea, în folosul internatului de fetiţe, care a dat un venit net de 110 coroane, Doamna de Volcinschi mi-a spus, că ori de câte ori voi avea vreo nevoie, de ceva, să mă

[66] Gheorghe Tofan, student al Facultăţii de Filosofie din cadrul Universităţii din Cernăuţi. Ca student, devine membru al Societăţii academice „Junimea", din anul 1900. La 28 noiembrie 1909, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit (Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", „Cronicarul" – Albumul Mare, vol. II, p. 95 – 97).

[67] Arh. St. Iaşi, fond „Fraţii Dugan", dosar 38, f. 13–14.

adresez ei, că-mi va face totul, deoarece am merite! Ei bine, până acuma, nu i-am făcut nici o rugăminte, asta este prima şi cred să mi-o asculte. Prin urmare, eu cred că, sora Anastasia, va fi primită în internat. În ori ce caz, îţi voi comunica rezultatul vorbirei cu Doamna de Volcinschi. Spune-mi, numai, adresa unde să-ţi scriu sau să-ţi telegrafiez.

Ştiu, frate dragă, că-ţi merge rău, dar ce e de făcut? Încă o lună şi jumătate şi eşti scăpat. Curaj şi răbdare, tu care ai văzut şi ai îndurat multe şi le-ai înfrânt pe toate, ieşind la mal, teafăr, vei doborâ şi asta. Îţi mărturisesc, sincer, că, de s-ar putea, te-aş înlocui, cu dragă inimă, măcar la manevre. Eu, slava Domnului, sunt foarte bine şi-mi merge minunat de bine. Dar şi rău de a-şi fi dus-o, nu ma-şi fi plâns, căci soarta a vrut să fiu dedat şi cu bine şi cu rău, căci, doar, îs român, fecior al Pindului; dacă am plapomă şi perină, bine, dacă nu, dorm şi pe iarbă verde şi în loc de perină pun o piatră, dacă mi lipseşte şi aceasta, pun mâna perină şi gata. Cât pentru mâncare, s-a întâmplat, în viaţa mea, să umblu şi să dorm flămând, în schimb, însă, m-am hrănit şi m-am săturat de Sfântul Ideal!

Cum ţi-am spus, îmi merge minunat de bine. Deocamdată, lucrez la o traducere a 2 broşure franceze, de câte 80 de pagini, necesare pentru lucrarea ce şi-a luat în sarcină, Tinerimea Română, pe chestia israelită. Tofan mi-a scris, că, în curând, o să-mi mai trimită încă o broşură, să o traduc. Voi pierde o grămadă de timp (de osteneală nu vreau să ştiu) dar, nu mă plâng că lucrez pentru tinerimea noastră şi pentru tinerime, şi, mai ales, pentru „Junimea” fac totul ce-mi stă în putere, cu cea mai dragă inimă. Eu lucrez într-un pavilion frumos, aşezat la umbra pinilor şi brazilor. Am şi puşca cu mine şi ori de câte ori vreo coţofană (ţarcă) mă deranjează, îi trimet câte un salut cordial, din ţeava puştii, însoţit cu foc şi îi tai pofta, sau, mai bine zis, îi închid gura pentru totdeauna, de a mă mai amolesta. Până acum, am salutat, în modul ăsta, vreo 32 de coţofane. Vărul meu n-a venit încă, zilele acestea îl aştept. Cât pentru pureci, să-ţi spun un leac: nu-i supăra cu zecherlină, lasă-i în pace, să sugă, cât le-o plăcea, şi te asigur că-ţi vor da linişte, doar şi ei sunt cătăneşti şi se vor supune.

Ai citit, în „Deşteptarea”, epistola: *Cusururi sociale româneşti în Bucovina*, sub pseudonimul G. Cornea? Era scrisă de mine.

Dorindu-ţi sănătate şi voie bună, te îmbrăţişez, frăţeşte, al tău fr. de cr.,

Christea”[68].

21

Scrisoare nedatată.

„Iubite frate Arcadie!

Ieri, am primit scumpa-ţi carte, care m-a bucurat foarte mult, mai cu seamă versurile bătrânului veteran.

Acum, să-ţi comunic rezultatul, favorabil, relativ la primirea surorei Anastasiei, în internatul de fetiţe:

Alaltăieri, a fost Doamna de Volcinschi, aici, şi am rugat-o să primească, pe sora Anastasia, în internat. În momentul când vorbeam despre această afacere, vine şi Doamna de Grigorcea şi a stăruit şi Domnia Ei, ca sora Anastasia să fie primită, negreşit. Am întrebat, pe Doamna de Volcinschi, cât este taxa, întreagă, ce plăteşte la internat o fetiţă şi mi-a spus: 22 de florini, lunar, nu 16, cum mi-ai spus tu. Eu, după ce te-am descris cum am ştiut şi cum mi-a dictat inima şi conştiinţa, am spus, Doamnei de Volcinschi, că tu eşti supleant, că ajuţi familiei, că întreţi încă 2 fraţi la şcoală şi, prin urmare, o să-ţi fie cam greu să plăteşti o aşa sumă, lunar. Doamna de Volcinschi, amabilă şi bună, cum e, mi-a promis că, sora Anastasia, va fi primită cu taxa de 10 florini, lunar, adică mai puţin de cât jumătate, însă, va plăti sora Anastasia (adică tu), 25 de florini pe an pentru uniformă, conform

[68] Ibidem, f. 17–18.

regulamentului. Afară de aceasta, Doamna de Volcinschi mi-a spus că, dacă sora, Anastasia, va fi peste etatea de 12 ani, nu va fi primită (după un paragraf al regulamentului). Eu. se înţelege, i-am spus că nu ştiu ce etate are. Doamna de Volcinschi mi-a promis că, cu toate că nu-s locuri şi cu toate că sunt multe candidate, va stărui şi va face, tot posibilul, ca sora Anastasia să fie primită, în locul fiicei învăţătorului superior din Budineţ, care se retrage. Doamna de Volcinschi şi-a însemnat numele Anastasiei şi a plecat, ieri, la Cernăuţi. Mi-a promis că va vorbi cu Doamna Ştefanovici; dacă aceasta nu va fi la Cernăuţi, îi va scrie, referitor la această chestie. Tot asemenea, mi-a spus că va scrie şi Doamnei Elena de Popovici. După cum vezi, după aceste promisiuni şi asigurări, cred că, sora Anastasia, va fi primită, negreşit. Doamna de Volcinschi mi-a spus, că a fost la Budineţ o femeie, la ea, şi a vrut să vorbească pentru o fiică a ei, ca să fie primită în internat. Doamna de Volcinschi mi-a spus că, în timpul acesta, se sculase din somn şi se îmbrăca şi a spus servitorului să aştepte puţin. Când s-a dat jos, Domnia Ei, femeia nu mai era, plecase. „Se vede, mi-a spus Doamna de Volcinschi, femeia aceasta, era mama D-lui Dugan şi-mi pare rău că n-am găsit-o, să văd, ce avea să-mi spună". Frate Dugan, te voi ruga ceva şi anume: scrie-mi, cum se cheamă mama ta, cam unde locuieşte, că eu voi merge. poate, luna asta, pe vreo câteva zile, la Budineţ şi a-şi vrea să merg pe la mama ta, la Cireşi. Îţi mărturisesc, în consecinţă, că ma-şi bucura, ca şi cum aş vedea pe mama mea, că tu mi-ai fost, îmi eşti şi îmi vei fi, frate. Voi vorbi cu mama ta şi voi pune la cale totul, pentru sora Anastasia. Tu, frate dragă, pleci la manevre şi vei avea destule necazuri, acolo. Grija asta am luat-o eu, asupra mea. Doamnei de Volcinschi, nu-i voi da pace, până ce sora Anastasia nu va fi primită. La sfârşitul lui august, voi merge la Cernăuţi, pe 2-3 zile, voi procura totul, ce va fi necesar, voi achita taxa pe o lună, chiar şi taxa pentru uniformă o voi achita, de va fi nevoie. Voi vorbi, cu neaoşa D-ră Frose Täuber, să-mi spună ce va trebui şi voi sta la Cernăuţi, până ce sora Anastasia va fi, cu totul, instalată. Eu mai spun, încă odată, grija va fi a mea, şi să pleci, la manevre, liniştit.

Vărul meu vine la 16 august, st. n. c., şi îmi pare foarte rău că nu se va întâlni cu tine. Scrie-mi, ce etate are sora Anastasia.

Urându-ţi toate cele bune, te îmbrăţişez frăţeşte, al tău fr. de cr.,

Christea"[69].

[69] Ibidem, f. 15–16.

PERSONALITĂŢI REPREZENTATIVE ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

PETRE P. CARP (1837–1918)

APOSTOL STAN

În istoria politică a României mici, respectiv a anilor 1859-1918, Petre P. Carp ocupă un loc proeminent. Având o ascendenţă boierească, cu deosebire în stratul preocupat de renaşterea social-politică a naţiunii române afirmat în primele decenii ale secolului trecut, Petre P. Carp aparţine unei epoci de importanţă copleşitoare pentru devenirea noastră istorică. Gândirea lui politică este tributară în mare măsură atât preocupării de schimbare a vechilor structuri medievale ale societăţii româneşti, cât şi influenţei exercitate asupra formării lui intelectuale de modelul occidental de agregare socială şi politică. Cu studii juridice şi politice efectuate în Germania, la Berlin şi Bonn, spre deosebire de o întreagă pleiadă de tineret din Principatele române care prefera Franţa, Petre P. Carp asimilează o vastă cultură juridică, politică, economică şi literară, folosită apoi în procesul de schimbare survenit în societatea românească.

Semnele schimbării apăreau în timpul revoluţiei de la 1848, dar mai cu seamă în perioada războiului Crimeii din 1853-1856, când Principatele române – debarasate de dominaţia Rusiei şi puse sub garanţia marilor puteri occidentale – reuşeau să se organizeze, în 1859, într-un stat naţional. Începând cu 1859 şi până în 1918, când se realiza unirea cea mare, după dobândirea independenţei în 1877, România era angrenată într-un vast proces de organizare internă, prin reforme succesive şi continue debarasându-se de vechile structuri de proprietate condiţionată, de autoritarism guvernamental şi de subordonarea cetăţeanului de către stat. Este epoca în care România îşi întemeia instituţiile statului de drept, într-un context complex de libertăţi politice şi cetăţeneşti întinse până la toate nivelele societăţii. Toate aceste drepturi şi libertăţi erau transpuse pe plan constituţional şi legislativ care, în secolul trecut, făceau din România o Belgie a Orientului.

Petre P. Carp s-a lansat cu toată energia şi capacitatea intelectuală de o înzestrare excepţională în procesul de renaştere a României moderne. El judecă toate necesităţile de dezvoltare ale ţării din perspectiva curentului politic care în epocă s-a numit junimist. Este grupul de tineret intelectual concentrat la Iaşi în jurul „Junimii" literare constituită de Titu Maiorescu. Vădind predilecţie pentru literatură, Carp îşi încearcă talentul în traducerea unor opere ale lui Shakespeare, Macbeth şi Othello. Abandona însă rapid literatura, orientându-se spre politică, în timpul domniei lui Cuza devenind referendar la Consiliul de Stat, organism nou înfiinţat potrivit Statutului dezvoltător din 1864. Începând cu 1866, odată cu organizarea României ca monarhie constituţională prin plasarea pe tronul ei a lui Carol I, avându-i alături pe Titu Maiorescu, Theodor Rosetti, Vasile Pogor, etc., Petre P. Carp devenea liderul necontestat al „Junimii" politice, constituită ca entitate distinctă, dar aparţinând în general forţelor conservatoare.

Deşi adepţi ai schimbărilor politice hotărâtoare pentru destinul nostru naţional, marcate cu deosebire de momentele 1859 şi 1866, de instaurarea unei puteri politice aflate sub control parlamentar, junimiştii, ca ramură cultă a conservatorismului politic din România, mai cu seamă Petre P. Carp, sunt nemulţumiţi de ritmul prea avântat imprimat schimbărilor de către Cuza Vodă şi apoi de partidul liberal prin Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Junimiştii constată că instituţiile culturale şi politice constituiau o haină prea largă pentru o Românie recent reconstituită şi înnecată încă în mentalităţi, cutume şi deprinderi nu numai medievale, ci şi orientale. Cu alte cuvinte – potrivit lui Carp, Titu Maiorescu, Eminescu, etc. –, instituţiile guvernamentale erau forme fără fond. Parlamentul României nu crescuse pe un trunchi social-economic viguros, întrucât în locul prezenţei în sânul lui a

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 875 – 878, 1995

unei clase de mijloc, a unei burghezii – slabă numericeşte şi în curs de închegare –, funcţia acesteia fusese preluată de avocaţi. Tot astfel, în învăţământ şi cultură, în locul unei puternice dezvoltări a învăţământului elementar, apăruseră mai întâi universităţi şi societăţi academice. Potrivit junimiştilor, societatea românească, în avântul ei de a se debarasa de trecut şi sub impulsul impetuos al liberalismului, fusese preocupată mai cu seamă de organizarea celor mai înaintate instituţii politice şi culturale. Trebuia, prin urmare, domolit ritmul schimbărilor, mai cu seamă după adoptarea Constituţiei din 1866, insistându-se asupra unor transformări în baza materială prin dezvoltarea agriculturii şi meseriilor. În contextul acestui ritm mai domol se impunea – potrivit lui P. P. Carp – reevaluarea trecutului repudiat în bloc de liberali. Unele elemente ale acestuia, adaptate la noile condiţii, se cuveneau a fi preluate.

O asemenea critică era doar parţial justificată şi, în fapt, era menită a bloca ascensiunea liberalismului. Junimiştii încercau să stopeze profunzimea acelor reforme de strictă necesitate social-economică. Căci după legea agrară a lui Cuza şi Kogălniceanu din 1864, când ţăranii deveniseră proprietari deplini pe pământurile deţinute în folosinţă, creşterea demografică şi mai cu seamă nevoia imperioasă de pământ pentru noile generaţii de agricultori constituiau o gravă problemă de soluţionat, în condiţiile unei industrii slabe şi incapabilă să absoarbă marele surplus de populaţie agricolă. Statul dispunea însă de un întins fond de proprietate funciară care putea fi oferită noilor generaţii de săteni. Numai că, în această privinţă, poziţia lui Carp şi a junimiştilor se izbea de aceea a liberalilor. Aceştia din urmă, la peste un deceniu de la reforma agrară din 1864, deschideau calea unui şir de vânzări ale domeniilor statului către ţăranii lipsiţi de pământ. Carp însă, prin programul lui de esenţă conservatoare intitulat „Era Nouă", urmărea ca mica proprietate agricolă să nu fie fărâmiţată în loturi infinitezimale, ci să se concentreze după criterii economice în mâna celor mai eficienţi agricultori. El încearcă, astfel, să introducă principiul dreptului de moştenire al primogeniturii asupra proprietăţii agrare, concomitent cu promovarea unei legislaţii – după 1888 – prin care să se constituie o categorie de ţărani mijlocii, concepuţi ca stâlpi la sate ai regimului monarhiei constituţionale. Preconiza vânzarea moşiilor statului până la eventuala lor lichidare, dar prin favorizarea unei categorii înstărite de ţărani.

Marea proprietate funciară, considerată de Carp temeiul indestructibil al societăţii româneşti, îi apărea drept instrument de creare a prosperităţii, atât pentru moşieri cât şi pentru ţărani. Deşi teoretic Carp avea dreptate, practic însă tocmai modul defectuos de punere în valoare a latifundiilor constituia carenţa agriculturii şi mai cu seamă cauza crizelor sociale şi politice survenite în contextul răscoalelor din 1888 şi 1907. Căci latifundiile pe care Carp le voia intangibile erau un mijloc de spoliere a majorităţii ţăranilor. De aici frământările, nemulţumirile şi răscoalele care contraziceau teza lui Carp despre importanţa latifundiilor ca mijloc de dezvoltare a prosperităţii ţării. Din cauza abandonării moşiilor în seama unor mari arendaşi care le foloseau în scopuri speculative, ideea lui Carp a transformării moşiilor în ferme pentru o producţie agricolă modernă bazată pe investiţii şi muncă salariată a eşuat. Latifundiile au constituit fondul funciar de dezvoltare şi amplificare a micii proprietăţi ţărăneşti la finele primului război mondial, în condiţiile unei Românii Mari, când au fost expropriate de către liderul liberal, Ionel Brătianu.

Ca şef al „Junimii", Carp are mari ambiţii politice. Aspiră la funcţii diplomatice şi ministeriale. După ce, mai întâi, era secretar al Agenţiei diplomatice române de la Paris, sub Cuza, începând cu 1871 devenea succesiv agent diplomatic la Viena, Berlin şi Sankt Petersburg. În 1882 era ministrul României la Viena, contribuind în mare măsură la atenuarea asperităţilor dintre guvernul Ion C. Brătianu şi Austro-Ungaria, precum şi la încheierea, în 1883, a alianţei României cu Germania şi Austro-Ungaria. Implicându-se tot mai activ în viaţa politică, Carp devenea un element de bază al curentului conservator, debusolat în anii de după 1866 de ascensiunea vertiginoasă a liberalismului şi de ascendenţa cuplului Ion C. Brătianu – C. A. Rosetti. Primul lui post ministerial era ocupat în 1870, în guvernul M. C. Epureanu. I se mai oferea o funcţie similară – la departamentul instrucţiunii publice – tocmai în 1876, la finele guvernării conservatoare Lascăr Catargiu. Timp de un an – martie 1888 – martie 1889 – era ministru de externe, iar în perioada 1891-95 devenea ministrul domeniilor. În răstimpul decembrie 1910 – martie 1912, Carp ajunsese la apogeul carierei lui politice ca prim ministru.

În viaţa politică, Carp încearcă să restructureze conservatorismul, să-l scoată din poziţia rigidă a imobilismului reformator, identificat deseori cu reacţionarismul, dându-i un program şi

chezăşuindu-i o linie proprie de afirmare. Din aceste motive, poziţia lui politică s-a izbit nu numai de liberalismul prea avântat al lui Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti, ci şi de rigiditatea unor conservatori ca L. Catargiu, I. Em. Florescu, Gh. Manu, etc. Era adeptul unei respectări stricte a normelor constituţionale, al unei evoluţii civilizate a vieţii politice şi al unor confruntări de idei, excluzându-se fraudele, ilegalităţile electorale şi ciocnirile violente la urne, atât de frecvente în epocă. Combătea promisiunile demagogice, fiind primul om politic care protestând împotriva ingerinţelor electorale, efectuate de regulă de partidul guvernamental, rostise vestita formulă: „Daţi-mi guvernul şi vă dau parlamentul!"

Ca deputat sau senator, dar şi ca ministru, în afara preocupărilor lui de a schimba mentalitatea economică a moşierilor, Carp vădeşte un mare interes în domeniul bancar-financiar. Întrucât, înfiinţată în 1880 de Ion C. Brătianu, Banca Naţională devenise un fief liberal, Carp încearcă descătuşarea ei politică. Apoi, în privinţa monedei naţionale, pentru a se stârpi speculaţiile, preconizează trecerea de la sistemul monetar bimetalist: aur şi argint – stabilit în 1867 de liberali – la unicul etalon aur. Se mai remarcă, de asemenea, printr-o legislaţie specială de protejare a meseriaşilor şi de exploatare a minelor .

În domeniul politicii externe, Carp este convins de necesitatea unei cooperări cu puterile occidentale: până în 1871 cu Franţa, iar începând cu data menţionată cu Germania şi Austro-Ungaria. El se arată relativ satisfăcut de cadrul extern al României, anume de o largă autonomie internă, garantată de marile puteri europene. Aspiraţia lui spre independenţă era înăbuşită de teama înghiţirii României de către Rusia, cum procedase cu Basarabia, în 1812. Din aceste motive, în 1877, în conjunctura extrem de complexă prin care Ion C. Brătianu integra România în atributele ei independente, pierzând însă garanţia europeană, Carp se plasa pe o poziţie opusă. El îşi vedea însă confirmată opţiunea spre relaţii speciale cu Germania şi Austro-Ungaria după 1878, când însuşi Ion C. Brătianu, spre a contracara agresivitatea Rusiei concretizată prin răpirea sudului Basarabiei, se orienta spre cele două puteri centrale. Pentru a atinge un asemenea obiectiv, Ion C. Brătianu se servea de Carp care contribuia la încheierea alianţei României cu cele două state menţionate, în 1883.

În conjunctura războaielor balcanice din 1912-13 şi a izbucnirii primului război mondial, în 1914, politica externă românească suferea o reorientare radicală. Dată fiind gravitatea mişcării naţionale în jurul Transilvaniei, Carp nu se lasă impresionat. Conducându-se exclusiv de raţiunea de stat, el neglija total sentimentul naţional pe care-l avea în vedere şeful guvernului, Ionel Brătianu, inclusiv regele Ferdinand I. Aceştia din urmă s-au angajat într-o alianţă cu Antanta: Franţa, Marea Britanie şi Rusia care, printr-un tratat secret, au recunoscut dreptul României la întregire teritorială cu toate provinciile conaţionalilor ei din componenţa statului dualist. În Consiliul de Coroană din august 1916, care a consacrat războiul României împotriva puterilor centrale, Carp făcea notă discordantă prin respingerea unei asemenea poziţii. Invocând pericolul Rusiei, faptul că o alianţă şi o cooperare militară cu aceasta ar putea fi fatale, Carp l-a înfruntat pe rege. A oferit pe cei trei fii spre a fi încorporaţi, dar şi-a luat libertatea de a se ruga ca România să piardă războiul, căci o victorie alături de Rusia – după el – însemna pieirea României.

Teama lui excesivă faţă de Rusia, neîndoielnic îndreptăţită în multe privinţe, l-a făcut ca, în momentele cele mai grele ale ocupaţiei germane şi austro-ungare asupra unei părţi a teritoriului, să colaboreze cu ocupanţii. Rămânând în Bucureşti, într-un moment când guvernul şi autorităţile se retrăseseră la Iaşi, a cerut o pedeapsă exemplară pentru oamenii politici care implicaseră România în războiul împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei. Propusese, astfel, detronarea regelui Ferdinand I şi judecarea sfetnicului acestuia, Ionel Brătianu.

Temerile sumbre ale lui Carp s-au spulberat însă treptat. Rusia, colosul de la Răsărit a cărei agresivitate îi provoca coşmar, s-a prăbuşit la începutul lui 1917 printr-o revoluţie internă. În acea conjunctură, se trezeau la viaţa politică şi naţională înşişi românii din Basarabia pe care Carp îi considerase pierduţi, dar care în martie 1918 dovedeau contrariul, unindu-se cu România. La finele lui 1918, prin înfrângerea puterilor centrale pe frontul occidental, guvernul Brătianu relua războiul împotriva acestora, îngăduind – la 1 decembrie 1918 – unirea Transilvaniei cu Ţara. Faptele erau măreţe, având în spatele lor evoluţii seculare care întruchipau o izbândă a întregii naţiuni. Carp, în faţa acestor desfăşurări vertiginoase şi uluitoare, el, omul politic care credea în înfăptuiri bazate pe combinaţii politico-diplomatice, era desminţit categoric de credinţa lui în invincibilitatea Germaniei

şi Austro-Ungariei. Debusolat, rostise cuvintele semnificative pentru starea în care se afla, anume că România avusese atât de mare noroc, încât se putuse dispensa de oamenii ei politici care, după el, comiseseră un şir de greşeli inadmisibile! Era o încercare de estompare a meritelor excepţionale aparţinând grupului politic Ionel Brătianu - Take Ionescu, care se dedicaseră şi activaseră pentru împlinirea idealului naţional cu o încredere neţărmurită. Într-o asemenea conjunctură se stingea din viaţă, în 1918, Petre P. Carp.

Om politic de o aleasă ţinută intelectuală, adept neşovăitor al regimului politic al monarhiei constituţionale şi al unei evoluţii lente a societăţii româneşti spre modelul de civilizaţie şi organizare politică al Europei occidentale, Petre Carp rămâne un important personaj politic. În ciuda unor erori şi a unei rigidităţi în cooperarea chiar cu amicii politici din curentul conservator, el rămâne un model demn de urmat în multe privinţe. Pe planul moralei politice rămâne un exemplu pentru atitudinea necruţătoare faţă de demagogie şi corupţie. Deşi din perspectivă istorică linia lui programatică a eşuat, prin spiritul critic, prin calităţile morale şi prin curajul de a-şi afirma fără ezitare opinia, chiar dacă era eronată, Carp poate fi recuperat din această perspectivă pe planul aprofundării culturii noastre politice.

LUCIAN BLAGA
OM DE CULTURĂ, DIPLOMAT (1922 – 1939)

ANDREI CĂPUŞAN

Despre această personalitate proteică a culturii române s-au scris – şi cu siguranţă se vor scrie în continuare – tomuri întregi. Mai puţin analizată şi cercetată a fost activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga. În consecinţă, în lucrarea de faţă, accentul va fi pus asupra celei de-a treia dimensiuni, şi anume: Lucian Blaga - diplomat.

Despre interferenţa dintre scriitorul şi diplomatul Lucian Blaga, Mircea Vaida scria: „Pentru scriitor, diplomaţia este un prilej unic de a putea cunoaşte alte zări, medii, oameni, obiceiuri, de a călători. Niciodată, în destul de lunga sa carieră, la diverse legaţii şi ambasade ale României peste hotare, Blaga nu s-a confundat cu un simplu funcţionar sau executor. Pretutindeni, el rămâne în primul rând scriitorul unic si inconfundabil, intelectualul elevat, purtând pe diverse meleaguri străine însemne ale naţiunii sale şi profunde sentimente patriotice. Concomitent cu atribuţiile de serviciu, el scrie cu îndârjire si neobosit, îşi desăvârşeşte opera, fiind în orice ipostază, în primul rând, scriitor".

Dacă am fost de acord cu aprecierile scriitorului Mircea Vaida, unul din biografii lui Blaga, nu aceeaşi poziţie o am faţă de acelea aparţinând unui diplomat de carieră, Corneliu Blaga, văr cu Lucian. Într-un interviu acordat lui I. Oprişan, acesta, referindu-se la una din perioadele „de vârf" ale activităţii diplomatice a lui Blaga, aceea de Subsecretar de Stat în Ministerul Afacerilor Străine, demnitate deţinută in intervalul 1 ianuarie - 10 februarie 1938, făcea următoarele declaraţii: „Lucian Blaga lucrase până atunci ca ataşat, secretar şi consilier de presă, ca şi Aron Cotruş. *El nu fusese niciodată diplomat*. Or, aceasta era cu totul altceva decât diplomaţia. Ataşaţii de presă pot fi comparaţi mai mult cu reprezentanţii de presă ai marilor agenţii „Hawas", „Reuter" şi celelalte. Cu totul altceva era Centrala Ministerului Afacerilor Externe. Ea avea anumite mecanisme proprii, pe care Lucian Blaga nu le cunoştea". Lucian Blaga a fost diplomat al Ministerului Român al Afacerilor Străine în perioada 14 octombrie 1926 - 19 aprilie 1939. Poţi fi un foarte bun diplomat îndeplinind funcţiile de ataşat, secretar sau consilier de presă în aceeaşi măsură cu acelea de Subsecretar de Stat sau Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar. De-a lungul a 13 ani, Lucian Blaga le-a îndeplinit pe toate cinci, cu rigoare, sobrietate, consecvenţă şi profesionalism.

Activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga a început la sfârşitul anului 1921, când tânărul în vârstă de 26 de ani a solicitat a fi primit în corpul consular român, în calitate de cancelar la Legaţia României din Paris. În „curriculum vitae" înaintat, a arătat că era Doctor in Litere şi Filozofie al Universităţii din Viena şi că două din lucrările publicate fuseseră premiate de Academia Română. Cererea i-a fost admisă, astfel încât, prin Decretul Regal nr. 76 din 5 ianuarie 1922 tânărul Blaga a fost numit în funcţia de cancelar în Administraţia centrală a Ministerului Afacerilor Străine. Începutul care se dovedea destul de promiţător a fost brusc curmat. După numai două săptămâni, la 19 ianuarie, tânărul solicită mai întâi un concediu medical de două săptămâni, cerând apoi prelungirea acestuia cu încă trei luni. Certificatul medical eliberat arăta că Blaga suferea de anemie şi bronşită cronică. Medicul recomanda în consecinţă 12 săptămâni de odihnă şi tratament.

După scurgerea perioadei de convalescenţă, Blaga a solicitat, printr-o scrisoare trimisă la 1 aprilie 1922 conducerii M.A.S., punerea în disponibilitate, motivând că lucrările literare începute îl împiedicau să se prezinte la slujbă. Pe acest document, ministrul român de externe, Ion G. Duca, a pus rezoluţia: „Se va pune în disponibilitate fără plata salariului".

Prin decretul nr. 1739, din 7 aprilie 1922, Lucian Blaga a fost pus în disponibilitate la cerere. Acesta a fost începutul carierei sale diplomatice.

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 879 – 886, 1995

După un intermezzo de patru ani, la 4 august 1926, Blaga se adresa din nou conducerii M.A.S., solicitând numirea sa în postul de ataşat de presă la München, în Germania. În cererea formulată, menţiona că era de doi ani colaborator extern al ziarului Ministerului de Externe cehoslovac, „Pragen Presse". Şi de această dată conducerea M.A.S. al României a reacţionat cu promptitudine. La 1 noiembrie Lucian Blaga era numit ataşat de presă pe lângă Legaţia României din Varşovia. După ce se specifica că numirea era provizorie, se preciza că diplomatul era subordonat Direcţiei Presei şi Propagandei din M.A.S. La 5 noiembrie Blaga se prezenta la Legaţie, luându-şi postul în primire, având o „diurnă" lunară de 2500 lei.

La câteva zile după luarea în primire a postului, tânărul ataşat de presă a început să trimită zilnic, la solicitarea Direcţiei Presei si Propagandei, un „Buletin al presei polone" în care informa centrala M.A.S. asupra prezenţei României în paginile publicaţiilor poloneze. În afară de acest lucru, s-a implicat în viaţa culturală poloneză cunoscând şi împrietenindu-se ulterior cu personalităţi autohtone. Iată câteva exemple demonstrative: la 12 decembrie 1926, a luat parte în calitate de delegat al Ministerului Cultelor şi Artelor la serbările prilejuite de comemorarea marelui compozitor Frédéric Chopin cu care prilej a ţinut, în numele României, o cuvântare omagială apreciată într-un mod elogios de cei prezenţi. Constatând absenţa în publicaţiile poloneze a ştirilor, articolelor şi reportajelor despre România, Lucian Blaga s-a numărat printre fondatorii „Comitetului local al presei polono-române", în cadrul căruia a activat consecvent, făcându-se cunoscut ziariştilor polonezi care-l vor sprijini ulterior în activitatea sa.

Pe linie de presă, Blaga nu s-a limitat numai la redactarea buletinului de presă ci a dat spre publicare, în ziarele poloneze, numeroase articole despre viaţa culturală românească. Astfel, dacă la 7 decembrie 1926 diplomatul român solicita colecţia revistei „Kulturnachrichten aus Rumänien" apărută la „Fundaţia Principele Carol", în paginile căreia se aflau o seamă de note şi informaţii care puteau fi plasate în presa poloneză de mare tiraj, la 19 ianuarie 1927 publica în cotidianul „Glos Prawdy Literacky" un articol despre *poezia românească, de la Octavian Goga la Ion Barbu*, iar la 6 martie (1927), în acelaşi ziar dădea un grupaj de ştiri despre viaţa literară din România, având următorul conţinut: critica românească şi opera romancierilor polonezi Reymont şi Zeromski, noul roman al scriitorului Liviu Rebreanu având drept temă răscoala din 1907, înfiinţarea Fundaţiei Culturale „Regele Ferdinand" la Iaşi, comentariile din presa română despre *Istoria literaturii române* a lui Eugen Lovinescu. De asemenea, nu a ezitat să dea o replica usturătoare ziarului evreiesc din Polonia „Dziennik Warszawski" în paginile căruia a apărut la 4 ianuarie (1927) un articol calomniator de cea mai proastă factură despre România şi poporul român. În articolul de răspuns, intitulat *Fanteziile urâte ale unui om lipsit de frumuseţe*, Blaga a demonstrat ignoranţa şi reaua credinţă a autorului articolului calomniator.

Impresionat de asidua activitate a neobositului ataşat de presă, directorul Direcţiei Presei şi Propagandei, prof. univ. Alexandru Marcu, i-a solicitat acestuia, pe lângă darea de seamă zilnică asupra presei polone şi două rapoarte lunare care să conţină impresiile lui cu privire la funcţionarea serviciului de presă şi propagandă, rugându-l în acelaşi timp să continue colaborarea cu ziarele poloneze şi oferindu-se a-i pune cu promptitudine la dispoziţie materialele informative solicitate.

Recompensându-l pentru activitatea sa diplomatică neobosită, regele Ferdinand i-a conferit lui Blaga, prin Decretul Regal nr. 1 789 din 4 iunie 1927, prestigioasa distincţie Ordinul „Steaua României", gradul de cavaler. Toamna anului 1927 aduce cu sine transferul ataşatului de presă, începând cu 1 noiembrie, la Legaţia României din Praga. Mutarea este privită de Blaga cu optimism, după cum se observă în scrisoarea expediată din Varşovia, la 2 noiembrie, prietenului său Ion Breazu: „O noutate veselă: sînt transferat la Praga, deci aproape în inima Europei - şi 18 ore (de fugă cu expresul) mai aproape de Paris."

Într-adevăr, mutarea în oraşul de pe malurile Vltavei a avut o influenţă favorabilă, dovedindu-se o binevenită schimbare de mediu. Acest fapt l-a subliniat şi Blaga în scrisoarea către Emil Isac, căruia-i scria la sfârşitul lunii noiembrie: „Praga e cu mult mai bine decât Varşovia. Acolo eram deja foarte plictisit. Aici sper să mai răsuflu". Din păcate, nu a apucat să se bucure prea mult de atmosfera pragheză deoarece, prin decizia nr. 1 625 din 10 ianuarie 1928, conducerea M.A.S. a dispus transferul său la Legaţia României din Belgrad, în acelaşi post, în locul lui Raul Anastasiu.

Considerându-se nedreptăţit, Blaga s-a adresat la 17 ianuarie 1928 centralei M.A.S., solicitând detaşarea sa la Berna. Cererea i-a fost deocamdată nesatisfăcută. În această situaţie diplomatul a cerut acordarea unui concediu medical, pentru o lună, începând cu 1 februarie, concediu pe care să-l petreacă în Cehoslovacia. Cererea i-a fost aprobată astfel încât, după un scurt răstimp petrecut în această ţară pe care o îndrăgise foarte mult, Blaga a plecat, împreună cu soţia sa, Cornelia, la o cunoscută staţiune balneoclimaterică şi de tratament din Elveţia, sanatoriul Gräfenberg. Ministerul Afacerilor Străine i-a prelungit concediul până la 1 aprilie (1928). În această perioadă, la 11 martie, ministrul român de externe, Nicolae Titulescu, adresându-se Legaţiei României la Geneva pe lângă Societatea Naţiunilor, a solicitat transferul neîntârziat al lui Lucian Blaga, de la Belgrad la Berna, începând cu 1 aprilie. În conformitate cu decizia nr. 18.380 din 14 aprilie 1928, de la 1 aprilie ataşatul de presă Lucian Blaga era transferat de la Legaţia României la Belgrad la aceea din Berna.

Înainte de a-şi lua postul în primire, Blaga va vizita „oraşul lumină", Paris, de care se va despărţi cu o greutate sufletească lesne de înţeles. La 2 aprilie diplomatul va confirma centralei sosirea sa la post. În 1945, rememorând acest episod autobiografic într-o conferinţă ţinută la Cluj, Blaga menţiona:

„În primăvara anului 1928 s-a decis să fiu transferat de la Legaţia ţării noastre din Praga la Legaţia din Berna. Eram pe atunci de-o bucată de vreme ataşat de presă, o funcţie destul de incertă, în marginea diplomaţiei, care îngăduia un exerciţiu dintre cele mai variate celui care o ocupa. Mi se împlinea cu această transferare unul din gândurile pline de ardoare de care fusesem luat în stăpânire încă din copilărie."

Sosirea lui Blaga în Elveţia a coincis cu un moment politico-diplomatic de maximă importanţă: semnarea la Paris, la 27 august, a Tratatului multilateral pentru renunţarea la război ca instrument de politică naţională în relaţiile mutuale dintre state (Pactul Briand - Kellog). La 4 septembrie România a aderat la acest document internaţional fundamental. Activând timp de patru ani (1928-1932) la Legaţia României la Berna, în calitate de ataşat, apoi, de la 1 ianuarie 1930, în aceea de secretar de presă, Blaga nu a scăpat prilejul de a-l cunoaşte personal pe marele său binefăcător, titanul diplomaţiei româneşti, Nicolae Titulescu. Întâlnirea Titulescu-Blaga este evocată de ultimul în aceeaşi conferinţă clujeană din anul 1945. „Titulescu era încă tot în pat. Înfăţişarea era a unui bolnav, dar verva – a unui spirit răsfăţat de-un întreg continent. Nu mi-a îngăduit aproape deloc să vorbesc ceea ce, dată fiind înclinarea mea invincibilă spre tăcere, mi-a convenit din cale afară. Omul din faţa mea ardea ca o flacără pusă la încercări de adieri invizibile, *acesta era aşadar Titulescu!* Avea o faţă de „asiat" fără vârstă, cu unele trăsături de copil, dar cu luciri de nedescris în ochi, unde se adună toată viaţa. După câteva întrebări şi răspunsuri de rigoare, el a prins să-mi vorbească despre procesul optanţilor. Intra în domeniul său cu acea siguranţă a mişcărilor pe care ţi-o dă o artă secretă... Şi a început să argumenteze ridicând, cu minunată uşurinţă, blocuri ciclopice în faţa mea... Prin energia şi subtilitatea acestui joc dialectic, prin vioiciunea acestei încrucişări de spade cu un adversar care pentru el era întotdeauna prezent, Titulescu îmi făcea impresia unei fiinţe de alt ordin decât cel uman ... *Da, Titulescu este cea mai strălucită inteligenţă ce am întâlnit-o în viaţă*".

Blaga şi-a luat aşadar postul în primire, continuând să trimită Direcţiei Presei şi Propagandei din M.A.S., al cărei director era în acea vreme o altă personalitate marcantă a diplomaţiei române, Eugen Filotti, rapoarte zilnice şi săptămânale asupra conţinutului principalelor ziare elveţiene. Acestea reflectau pe larg atât evenimentele internaţionale dintr-o perioadă tumultoasă. criza economică de supraproducţie din perioada 1929-1933, problema plăţii de către Germania aliaţilor a reparaţiilor de război, relaţiile politico-economice ale statelor capitaliste cu Rusia Sovietică dar şi situaţia din România, criza dinastică sau politica externă promovată de Nicolae Titulescu.

Activitatea sa în scopul propagării valorilor culturii române nu s-a limitat – la fel ca şi la Varşovia şi Praga – la dimensiunea strict diplomatică. Şederea în Elveţia i-a oferit prilejul să intre în contact cu scriitori, literaţi şi oameni de cultură elveţieni precum Hugo Marti, preşedinte al Pen Club-ului din Berna şi autorul volumului *Intermezzo românesc* tradus în limba română chiar de Blaga, şi Hermann Hausewirth, împreună cu care Blaga a alcătuit o *Antologie de poezie populară românească* în limba germană. Neobositul diplomat şi om de cultură român nu s-a oprit aici. În

vederea revigorării propagandei culturale româneşti, a înlesnit turneul la Berna, Viena şi Berlin a artistei dramatice Thea Maria Lenz, care a recitat în limba germană poezie populară dar şi cultă românească, din creaţia lui: Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Vinea, Nichifor Crainic, Adrian Maniu, Ion Barbu. S-a implicat în proiectul prezentării operei *Năpasta* de Sabin Drăgoi, după drama omonimă a lui I.L. Caragiale, pe scena Teatrului Orăşenesc din Berna. A organizat conferinţa despre România a dr-ului Jaberg, profesor de romanistică la Universitatea din Berna, conferinţă susţinută la Pen Club-ul din acelaşi oraş, la 10 martie 1930, în urma unei excursii întreprinse de intelectualul elveţian în ţara noastră. A participat, în cursul lunii mai 1930, la adunarea anuală a scriitorilor elveţieni, desfăşurată în oraşul Thun, cu care prilej a cunoscut scriitori şi redactori literari de la diferite ziare, cu care a avut convorbiri despre literatura, arta şi spiritualitatea românească. În sfârşit, un rol esenţial l-a avut Blaga în organizarea şi desfăşurarea, la Zürich, a unei serate radiofonice, închinată României, la 10 aprilie 1930. Programul acestei manifestări a cuprins conferinţa profesorului R. Kirchgraber despre România - ale cărei părţi de istorie şi literatură română au fost scrise de Lucian Blaga - audierea unor compoziţii de Sabin Drăgoi şi citirea în limba germană a nuvelei caragealiene *O făclie de Paşti* şi a unui fragment din opera lui Liviu Rebreanu.

Intelectualitatea elveţiană, realizând că are în diplomatul român un interlocutor pe măsura ei, i-a conferit în gesturi de caldă preţuire şi vie spiritualitate valoarea sa reală. Astfel, la 26 octombrie 1928, într-una din şedinţele sus-menţionatului Pen Club din Berna, Hugo Marti a conferenţiat despre drama *Meşterul Manole*. Conferinţei i-a urmat lectura actelor II şi V din piesă, făcută de actori ai Teatrului Comunal din capitala Elveţiei. În încheiere, profesorul de Limbă şi Literatură Germană Singer, de la Universitatea din Berna, l-a felicitat pe autor, pentru „această admirabilă şi impresionantă dramă românească". Reprezentarea acestei piese, în toamna anului 1929, pe scena Teatrului Orăşenesc din Berna, după ce cu câteva luni în urmă avusese loc premiera ei la Teatrul Naţional din Bucureşti, i-a adus lui Blaga binemeritata consacrare în viaţa culturală elveţiană.

Anul 1930 se dovedeşte a fi benefic pentru Blaga. În plan literar văd lumina tiparului piesa *Cruciada copiilor*, eseul *Daimonion* şi prima parte a volumului filozofic *Eonul dogmatic*. În planul vieţii de familie se naşte unica sa fiică, Ana Dorica (Dorli).

Referindu-ne în continuare la activitatea pe linie de presă desfăşurată de Blaga la Legaţia României din Berna, merită să ne oprim asupra raportului expediat de el lui Eugen Filotti, la 17 februarie 1930, referitor la anularea efectelor propagandei străine, ostile României şi la organizarea, în acest scop, a unei eficace şi eficiente contrapropagande române în străinătate, executată de diplomaţi de profesie, patrioţi convinşi.

În raportul în cauză Blaga arăta că, în perioada în care fusese ataşat de presă la Varşovia şi Praga, publicase în principalele ziare şi reviste de mare tiraj articole şi informaţii despre ţara noastră. Operaţiunea a fost simplă deoarece Polonia şi Cehoslovacia erau ţări amice României. Situaţia se prezenta însă cu totul altfel în ţări „duşmănoase", „indiferente", sau „rezervate". Deşi nu situează Elveţia în nici una din cele trei rubrici, lăsând conducerea Direcţiei Presei şi Propagandei să facă acest lucru, autorul documentului menţionează că, la fel ca în cele două ţări precedente, a încercat să plaseze articole şi ştiri în presa elveţiană dar nu a avut nici pe departe succesul înregistrat la Varşovia şi Praga. Marile cotidiene elveţiene, cum ar fi „Bund", „Neue Zürcher Zeitung", „National-Zeitung" i-au trimis o mare parte din articole înapoi, nereţinând decât un număr foarte mic deoarece susnumitele publicaţii aveau proprii lor corespondenţi de presă în România şi acordau ca atare prioritate articolelor lor decât acelora ale ataşatului român de presă din Berna.

Referitor la contrapropaganda românească, Blaga sublinia că presa elveţiană era oricând gata să publice articole-replică. El însuşi de altfel a furnizat astfel de articole ziarelor „Neue Zürcher Zeitung", „Vaterland", „La Suisse" prin care punea la punct unele ştiri false sau tendenţioase despre România. În concepţia diplomatului român, *contrapropaganda trebuie să fie principala îndatorire a ataşatului de presă*. Din păcate însă, acesta nu are la dispoziţie informaţiile şi timpul fizic necesar pentru a da la timp replicile cuvenite. În consecinţă, el propunea, cu multă clarviziune, crearea, în cadrul Direcţiei Presei şi Propagandei, a unei secţii de *„contrapropagandă pe cale ziaristică"*, alcătuită din câţiva redactori, care să se ocupe exclusiv de „articole-răspunsuri", replică la articolele tendenţioase apărute în presa străină. Această secţie ar colabora constant cu ataşatul de presă care i-ar

trimite articolele duşmănoase urmând să primească în scurt timp, de la ea, articole-răspuns. Mecanismul s-ar putea dovedi prompt şi eficient, cu condiţia ca executanţii să fie incontestabili profesionişti în materie.

În toamna anului 1931 a participat la Sesiunea Ligii Naţiunilor, după propria-i afirmaţie „vreo opt zile, în două rânduri", prilej cu care a intrat în contact cu numeroşi diplomaţi şi gazetari.

La 5 septembrie 1932, o telegramă expediată din centrala M.A.S., semnată de Eugen Filotti, director al Direcţiei Presei şi Propagandei, şi contrasemnată de Viorel Virgil Tilea, Subsecretar de Stat, pe adresa Legaţiei României la Berna, îl încunoştinţa pe Trimisul Extraordinar şi Ministrul Plenipotenţiar al României în capitala Elveţiei, Mihai Boerescu, că, în conformitate cu cererea de la 2 septembrie a secretarului de presă Lucian Blaga, acesta era transferat, începând cu data de 1 noiembrie (1932), la Legaţia României de la Viena.

Perioada vieneză (1 noiembrie 1932 – 1 februarie 1937) este extrem de fecundă pentru cei patru Blaga: filozoful, poetul, dramaturgul şi diplomatul. În martie 1933 văd lumina tiparului, la Sibiu, *Cunoaşterea luciferică* (al doilea volum al *Trilogiei cunoaşterii*) şi cartea de poeme *La cumpăna apelor* iar în anul următor, 1934, apar *Cenzura transcendentă* şi drama *Avram Iancu*. În martie 1934, la Teatrul din Lvov i se pune în scenă *Meşterul Manole*, reprezentaţie care s-a bucurat de un mare succes iar la 14 septembrie 1935 are loc, la Teatrul Naţional din Bucureşti, premiera piesei *Avram Iancu*, în regia lui Ion Şahighian.

După cum afirmam anterior, perioada vieneză a fost pentru Blaga fructuoasă şi din punctul de vedere al carierei diplomatice. Prin Decretul Regal nr. 1422 din 11 mai 1933 a fost avansat la gradul diplomatic de consilier de presă. În această calitate a continuat cu consecvenţă şi asiduitate activitatea de redactare a rapoartelor săptămânale conţinând grupaje de ştiri selectate din principalele ziare austriece. Perioada activităţii sale diplomatice în capitala fostului imperiu al Mariei Tereza şi Iosif al II-lea s-a dovedit a fi, în planul relaţiilor internaţionale, extrem de tumultuoasă, cuprinzând evenimente importante la care consilierul de presă român s-a dovedit a fi extrem de receptiv: 30 ianuarie 1933 – instaurarea dictaturii naziste în Germania prin numirea lui Adolf Hitler în funcţia de cancelar; 27 martie 1933 – retragerea Japoniei din Liga Naţiunilor; 14 octombrie 1933 – părăsirea Ligii Naţiunilor de către Germania; 9 februarie 1934 – semnarea la Atena a Pactului Înţelegerii Balcanice între miniştrii de externe ai României, Iugoslaviei, Greciei şi Turciei; 1935-1936 – agresiunea Italiei împotriva Etiopiei; 1936-1939 – războiul civil din Spania; 7 martie 1936 – ocuparea de către armata germană a zonei demilitarizate renane, act prin care Germania nazistă încălca în mod flagrant Tratatul de la Locarno, referitor la graniţa vestică a acestui stat; octombrie-noiembrie 1936 – constituirea Axei Roma-Berlin-Tokyo.

Nici Austria unde s-a aflat Blaga nu a fost scutită, în acest răstimp, de convulsii şi lupte interne între: partida prohabsburgică care urmărea instaurarea monarhiei, militarii care deţineau un rol preponderent în aparatul politico-administrativ şi de stat, naziştii care îşi făceau simţită tot mai des prezenţa prin manifestări specifice de stradă, soldate cu tulburarea liniştei publice, terorizarea locuitorilor, mergând până la asasinate politice, una din victimele lor fiind însuşi cancelarul Dolfuss, ucis la 25 iulie 1934, şi în sfârşit, comuniştii. Oricum, orientarea acestei ţări spre Germania nazistă, cel puţin teoretic, devenise limpede, linia politică a noului cancelar, Kurt Schuschnigg, fiind clar de extrema dreaptă, aşa după cum au ilustrat-o ultimele acte ale acestui guvern: introducerea serviciului militar obligatoriu (1 aprilie 1936); tratatul austro-german (11 iulie 1936); întrevederea Schuschnigg-Mussolini la Veneţia (23 aprilie 1937).

La începutul anului 1937, prin Hotărârea ministerială nr. 639 din 4 ianuarie, Lucian Blaga urma a fi transferat, începând cu 1 februarie (1937), în postul de consilier de presă, la Legaţia României la Berna. Începea al II-lea sejur elveţian care avea să fie ceva mai scurt decât primul, el luând sfârşit după numai un an, la 8 ianuarie 1938. O perioadă într-adevăr scurtă dar prolifică în realizări. După propria-i mărturisire, timpul îi era împărţit între „diplomaţie şi dracul creaţiei". Nutrind speranţa unei catedre universitare, de preferinţă la Cluj, oraş pe care Blaga l-a iubit foarte mult, a expediat în februarie 1937 un „curriculum vitae" către Senatul Universităţii din acest oraş. Deşi aici prietenul său, profesorul univ. Sextil Puşcariu, făcea eforturi vădite pentru înfiinţarea unei catedre speciale, de „Filozofia culturii", destinată lui Blaga, lucrurile tărăgănau. În planul creaţiei

literare, la finele anului 1937 vede lumina tiparului la Bucureşti a treia parte a *Trilogiei culturii*, volumul *Geneza metaforei şi sensul culturii*.

Un eveniment important din viaţa sa dar şi din viaţa culturală a României l-a reprezentat în această perioadă primirea lui Lucian Blaga în rândul membrilor Academiei Române. La 5 iunie 1937, într-o atmosferă solemnă, sub cupola înaltului for a rostit Blaga discursul de recepţie, *Elogiul satului românesc*. I-a răspuns într-o manieră elogioasă filozoful Ion Petrovici: „Iubite Blaga – îi scria la 15 iunie Oskar Walter Cisek – primeşte, te rog, din parte-mi cele mai calde urări cu prilejul intrării tale sub cupola Academiei Române. Eşti mândria şi fala generaţiei noastre, iar Academia se poate socoti fericită că printre atâţia pseudo-muritori se găseşte şi un creator care merită pe drept numele de nemuritor."

A doua misiune diplomatică în Elveţia ia aşadar sfârşit la începutul anului 1938, când printr-o nouă Hotărâre ministerială, din 8 ianuarie (1938), Blaga este rechemat în centrala M.A.S. fiind numit în funcţia de Subsecretar de Stat şi având în competenţă rezolvarea întregii corespondenţe referitoare la serviciile acestui departament. Despre motivaţia acestui act, precum şi despre identitatea autorilor lui, regele Carol al II-lea, primul ministru Octavian Goga şi ministrul de externe Istrate Micescu ne va vorbi un martor extrem de autorizat şi cunoscător în materie de diplomaţie şi politică externă, acelaşi diplomat de carieră Corneliu Blaga care îi declara lui I. Oprişan, în cursul sus-menţionatului interviu, următoarele: „Şi atunci regele l-a propus pe Lucian Blaga. De ce? Fiindcă Lucian Blaga era un om măsurat. În plus, avea contingenţe cu Ministerul de Externe iar Carol al II-lea îl preţuia. Lucian Blaga s-a văzut în situaţia că nu-l putea refuza nici pe Goga, după cum nu-l putea refuza nici pe rege." Corneliu a fost în această perioadă director şi şef de cabinet al proaspătului Subsecretar de Stat. Despre activitatea vărului său, ne destăinuie în continuare: „Şef al Departamentului era Istrate Micescu, care se afla, mai tot timpul la Geneva, la Liga Naţiunilor. Pentru Lucian Blaga subsecretariatul de la Externe a fost o pacoste. La un moment dat a trebuit să le facă pe toate fiindcă Istrate Micescu a stat la Geneva, mai tot timpul, *şi tot ministerul a rămas pe capul lui Lucian*. Cât a stat Micescu în ţară, l-a delegat pe Lucian să se ocupe de problemele culturale, să primească plenipotenţiarii străini, să primească presa şi să coordoneze secţia consulară. În lipsa lui Micescu, Lucian Blaga a trebuit să le facă pe toate. Venea la minister la 8, pleca la 13, se întorcea pe la 16-17 şi pe urmă pleca când termina de rezolvat toate chestiunile. Plus că el nu avea o casă. Locuia la hotelul vechi „Splendid" – care era vis-à-vis de Athénée Palace – într-o singură cameră."

În ciuda continuei solicitări nervoase la care îl supunea responsabilitatea asumată în M.A.S., a găsit timpul necesar să se dedice în continuare scrisului. Conform declaraţiilor lui Corneliu Blaga: „Fizic era acaparat. Nu însă şi spiritual. Pe masa lui de lucru de la hotelul „Splendid" am văzut foi de hârtie acoperite cu scris. Nici o poezie însă. Numai filozofie."

Nu trebuie aşadar să ne surprindă atitudinea lui Blaga în ziua căderii „guvernului de 44 de zile Goga – Cuza" – 10 februarie 1938 – fapt care atrăgea după sine sfârşitul atribuţiilor de Subsecretar de Stat în Ministerul de Externe, atitudine descrisă de acelaşi martor imparţial, Corneliu Blaga: „Într-o dimineaţă, pe data de 10 februarie cred, Lucian a întârziat la Minister (el care era aşa de punctual!). A venit pe la 11, a deschis uşa de la biroul meu şi mi-a făcut semn să vin la el în birou. Mi-a spus aşa, textual „Guvernul a căzut! Am scăpat! Uf, am scăpat!". Şi-a strâns repede hârtiile, a deschis casa de bani, mi-a dat în primire dosarele care urmau să fie rezolvate, s-a dus în camera mea, şi-a luat la revedere de la secretară, de la Florica Spirescu, s-a dus sus, la Cretzianu, la Direcţia Politică, a făcut acelaşi lucru pe la diferite direcţii şi a plecat din Ministerul de Externe, anonim, cum intrase, cu modestia lui."

Şi totuşi, oficial, Lucian Blaga nu a plecat atunci din M.A.S. al României. Avea să mai rămână în diplomaţie încă un an, pentru a deţine cea mai înaltă şi mai importantă funcţie din cariera sa: aceea de Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al României la Lisabona. Prin Decretul Regal nr. 1170 din 11 martie 1938, Lucian Blaga a fost numit începând cu 1 aprilie (1938) Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al României în capitala Portugaliei, înlocuindu-l în acest post diplomatic pe Alexandru Duiliu Zamfirescu. La 12 aprilie, ministrul României în capitala portugheză îşi lua în primire postul iar la 18 mai îşi prezenta scrisorile de acreditare.

Primele contacte cu lumea portugheză şi cu oraşul scăldat de apele fluviului Tajo sunt relevate în cele două scrisori, din 14 şi 28 aprilie 1938, expediate lui Ion Breazu şi Bazil Munteanu. Redăm două fragmente din fiecare, în ordine cronologică:

„14 aprilie 1938

Dragă Breazu,

Te salut acu' chiar din Lisabona!

E necrezut de frumos pe aici. Peisajul o minune, oraşul fără pretenţii, dar neîntrecut. Rasa cam pestriţă. Limba plină de fragmente româneşti, încât vrând nevrând trebuie să crezi că împăratul Traian a fost «iberic»"

„28 aprilie 1938

Stăm de două zile în acest hotel de la Estoril („Palacio-Hotel") lângă Lisabona şi la Ocean. E în adevăr o minune. În această localitate sper să găsim şi o casă pentru Legaţie."

Perioada petrecută de Blaga în calitate de ministru al României în Portugalia (1 aprilie 1938 – 1 aprilie 1939), deşi scurtă, a fost, ca şi cele precedente, extrem de agitată şi plină de evenimente care, fiecare luat în parte, putea constitui scânteia care să aprindă un nou război mondial.

La 18 mai (1938), în cadrul unei ceremonii solemne, noul ministru al României la Lisabona, Lucian Blaga, şi-a prezentat scrisorile de acreditare generalului Oscar Carmona, Preşedintele Republicii Portugheze, şi scrisoarea de rechemare a predecesorului său, Alexandru Duiliu Zamfirescu, în prezenţa primului ministru şi ministrul afacerilor externe, dr. Antonio Oliveira Salazar. A urmat ceremonia depunerii unor coroane de flori la Monumentul Eroilor de pe Bulevardul Libertăţii, în prezenţa reprezentanţilor Ministerului de Război al Portugaliei.

Despre raporturile dintre Blaga şi Salazar precum şi despre impresia produsă de premierul şi şeful diplomaţiei portugheze diplomatului român, aflăm din adresa nr. 573 din 29 iunie 1938, în care este relatat dineul oferit de Salazar, la 27 iunie (1938), şefilor misiunilor diplomatice acreditaţi la Lisabona. Dineul a fost oferit într-un cadru deosebit, sub cerul liber, în incinta castelului medieval de la Almurol, fostă reşedinţă a Ordinului Templierilor. În discursul de salut rostit cu acest prilej, demnitarul portughez a evidenţiat tradiţia creştină a ţării sale. Discursul de mulţumire a fost ţinut de nunţiul apostolic. Deşi şefii celorlalte misiuni se plângeau că până în acel moment nu fuseseră primiţi în audienţă de Salazar, Blaga a ţinut să arate că, personal, avusese în trei rânduri ocazia să-l întâlnească şi să stea de vorbă cu el, redându-ne următorul portret al dictatorului portughez: „...Şi am avut impresia că nici indiferenţa şi nici lipsa de curtoazie nu sunt cauza acestei atitudini faţă de corpul diplomatic, ci exclusiv multiplele sale ocupaţii, interesele şi pasiunile sale aplicate spre lucruri esenţiale şi oarecare sfială de care acest excepţional spirit suferă în raport cu anumiţi oameni. Stilul său, felul său de a se comporta, nu seamănă decât foarte puţin cu al altor dictatori, fiindcă mai întâi el este un dictator fără voie, şi al doilea fiindcă stilul său e un stil al spiritului; autoritatea lui excepţională se întemeiază pe forţa morală, pe puterea de muncă, pe priceperea sa în chestiuni financiare şi economice. Nu cred că s-ar putea spune că ar fi un om de vastă cultură. El are o cultură redusă la esenţial, cristalizată în cadrul doctrinei catolice. Dar el cunoaşte aşa de aproape neajunsurile şi nevoile reale ale ţării, încât nu ţine deloc să facă ideologie, nici măcar catolică".

La 12 mai 1938, ministrul român făcea cunoscut centralei M.A.S. faptul că în urmă cu o zi guvernul portughez recunoscuse guvernul generalului Franco drept guvern legal al Spaniei. După o lună de zile, la 21 iunie, precizând că ambasadorul Spaniei naţionaliste îşi prezentase deja scrisorile de acreditare, Blaga solicita instrucţiuni centralei cum trebuia să procedeze deoarece reprezentantul oficial al guvernului Franco îşi exprimase deja dorinţa de a avea raporturi oficiale cu el. Conducerea M.A.S. l-a sfătuit să adopte o atitudine similară cu aceea a ambasadorului britanic. La rândul său, guvernul Salazar a acreditat un agent special la Salamanca.

Un aspect asupra căruia Blaga a stăruit destul de mult în rapoartele trimise centralei M.A.S., a fost atitudinea oficialităţilor de la Lisabona faţă de criza cehoslovacă şi conferinţa de la München din

toamna anului 1938. În raportul nr. 765 din 3 septembrie 1938, ministrul român arăta că în Portugalia evoluţia evenimentelor era urmărită „cu mult interes, cu încordare, dar oarecum distant", această ţară nesimţindu-se „pentru moment atinsă". În cazul declanşării unui război ea va rămâne neutră – cel puţin la început – accentuând legăturile cu Marea Britanie.

„Cehoslovacia nu se bucură de simpatie în Portugalia – se precizează în încheierea raportului – dar acest lucru nu se arată. Presa portugheză reproduce doar evenimentele, informativ, fără însă a lua o atitudine. *În dosul acestei rezerve bănuim un cuvânt de ordine.*"

Din documentul nr. 805 din 15 septembrie 1938, aflăm că problema cehoslovacă a figurat pe agenda convorbirilor pe care ministrul român le-a avut la sediul Ministerului Afacerilor Străine al Portugaliei cu d-nii Sapayo, Secretar General şi locţiitorul lui Oliveira Salazar – aflat în vacanţă – şi Antonio Ferro, Director General al Propagandei. Din discuţiile avute cu cei doi demnitari a reieşit atât încordarea cu care era urmărită problema cehoslovacă dar şi încrederea că, într-un final, va fi găsită o cale paşnică de soluţionare a crizei. „Nuanţa optimistă – presupune în mod logic Blaga – se datorează probabil „distanţei" ce separă această ţară de Europa Centrală". Cu toate acestea, în presa şi în opinia publică portugheză, enervarea şi tensiunea au crescut, din momentul în care Marea Britanie s-a angajat în mod categoric alături de Franţa pentru menţinerea integrităţii teritoriale a Cehoslovaciei. Acest lucru a creat o stare de profundă nemulţumire la Lisabona, considerându-se că acest gest ar putea avea grave repercursiuni în Peninsula Iberică. Cehoslovacia, considerată de presa şi opinia publică portugheză „o anexă rusească", nu se bucura de nici o simpatie iar în cazul declanşării unei noi conflagraţii europene Portugalia ar fi fost obligată să meargă alături de Marea Britanie, cu toată neutralitatea exprimată iniţial.

Şederea în Portugalia s-a dovedit fructuoasă în aceeaşi măsură pentru poetul şi prof. univ. Lucian Blaga. Începând cu 1 octombrie 1938 diplomatul român a fost numit profesor universitar la Universitatea Daciei Superioare din Cluj, ţinând lecţia de deschidere a cursului de „Filozofia culturii" la 5 decembrie 1938. În noiembrie acelaşi an apare la Bucureşti volumul de poezii *La curţile dorului*, cuprinzând numeroase poeme din care iradiază atmosfera lusitană, soarele iberic, culorile tari ale sudului precum: *Boare atlantică, Soare iberic, Aràbida, Asfinţit marin, Coasta soarelui, Estoril, Unicornul şi oceanul.*

Comentând apariţia volumului de versuri, ziarul „România literară" scria: „...La Lisabona ne reprezintă poetul, dramaturgul şi filozoful cel mai original, azi, al literaturii noastre, dl. Lucian Blaga – membru al Academiei Române.

Despre episodul portughez al carierei sale diplomatice însuşi Blaga avea să ne lase câteva amintiri: „În anul 1938, şi într-o parte a celui următor, mă găseam veghind pe coasta de vest a Peninsulei Iberice. Încă un anotimp şi avea să izbucnească năprasnic cel de Al Doilea Război Mondial. Atmosfera încărcată de fulgere latente, ariditatea dezolantă a solului şi un anume dor de ţară mă chinuiau".

Şi acest episod avea să ia sfârşit după numai un an. La 30 martie 1939 i s-a anunţat sfârşitul misiunii sale la Lisabona începând cu 1 aprilie. În ultima telegramă expediată din capitala portugheză centralei M.A.S., la 6 aprilie 1939, Blaga menţiona că a predat inventarul dlui Mihai Cămărăşescu, secretar I al Legaţiei României, şi că va părăsi chiar în acea zi Portugalia. Era un „Adio" spus acestei ţări dar şi activităţii diplomatice. Revenit în centrală, Blaga avea să fie, la scurtă vreme, trecut în disponibilitate. Cariera sa diplomatică luase sfârşit.

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

COLOCVIUL: *SAMOS DIN EPOCA BIZANTINĂ PÂNĂ ASTĂZI*, Samos, 28–30 aprilie 1995

În ultimele zile ale lunii aprilie 1995, insula Samos a găzduit colocviul de istorie locală *Samos din epoca bizantină până astăzi*. Desfăşurată în cadrul luxuriant al micii localităţi Pithagorion – locul de naştere al matematicianului din antichitate – întâlnirea a prilejuit o trecere în revistă fructuoasă a cercetărilor pluridisciplinare consacrate spaţiului samiot. Patronat de Ministerul Culturii Naţionale şi al Religiei şi având drept organizatori Arhivele Naţionale ale Greciei, pe cele din Samos şi fundaţia locală „Nicolaus Dimitriou" colocviul a întrunit, fără discuţie, toate atributele unei reuşite reuniuni ştiinţifice. El a însemnat în acelaşi timp un adevărat maraton pentru participanţi, deoarece în trei zile s-au ţinut 58 de comunicări, urmate de discuţii.

Tematica colocviului a fost astfel structurată: *Epoca bizantină* (moderator Alexis Sevastaki); *Turcocraţia* (moderator Ianis Ianopulo); *Epoca modernă; Populaţie şi mobilitate demografică* (moderator Vasilis Panaiotopulos); *Revolte, crize; Viaţa culturală, obiceiuri* (moderator Vasiliki Mutafi); *Cultura populară* (moderator Vanghelis Demetriadis); *Instituţii şi ideologie* (moderator Tanasis Calafatis).

Comunicările din prima secţiune au adus în discuţie dovezi arhelogice, monumente creştine, prezentarea frescelor bizantine din Kalitheea. În cea de a doua s-a stăruit, deopotrivă, asupra vieţii religioase, istoriei bisericii şi a personalităţilor acesteia. Reconstituireá tramei stradale în localităţile insulei la 1700, după harta lui Petr Schneck, consideraţii despre depopularea Samosului ca şi prezentarea unor documente turceşti dintre anii 1581-1644 privitoare la viaţa semioţilor i-au întregit cuprinsul. Pentru epoca modernă, care coincide în parte cu ceea ce şi noi numim ca atare pentru istoria românilor, comunicările s-au axat în primul rând pe aspecte economice: o fraudă fiscală la 1825, guvernarea lui Ioan Coletti, principalele ramuri de producţie după rapoartele consulare engleze, băncile în economia locală (1880-1930) etc. La secţia *Populaţie şi mobilitate demografică* comunicările au urmărit mişcările fortuite de populaţii operate în 1821 şi constituirea comunităţilor semiote în Asia Mică, Egipt sau Canada (Montreal). Mişcările sociale au fost circumscrise celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea (răscoalele din perioada Principatului, foametea din 1854, pirateria, criza agrară). Secţiunile cele mai bogate şi mai expresive ni s-au părut a fi cele consacrate vieţii culturale, obiceiurilor şi creaţiei populare. De la anacronismul cultural grecesc în secolul al XX-lea (cazul insulei Samos) până la evoluţia onomasticii în vremea turcilor (după arhivele mânăstireşti) sau prezentarea mobilierului, a jucăriilor ori a limbii documentelor notariale din Samos – comunicările au generat discuţii şi comentarii interesante, sugerând totodată cercetări viitoare.

Ultima secţie, *Instituţii şi ideologie*, de caracter oarecum eteroclit a cuprins în primul rând comunicări privind perioada Principatului. Aici şi-a găsit locul şi intervenţia semnatarei acestei note (*A visit to the prince of Samos*), despre călătoria lui Iancu Bălăceanu de la Smirna până în Samos şi popasul de trei zile la principele Ion Ghica, guvernatorul insulei. Alături de comunicarea colegului Florin Marinescu de la Centrul de studii neo-elenice din Atena despre *Ion Ghica, guvernator de Samos*, am încercat să readuc în actualitate personalitatea acestuia după impresiile culese de prietenul său printre fruntaşii insulei.

Din păcate acum în mentalitatea semioţilor – şi nu numai a lor, ci a mai tuturor istoricilor greci – s-a produs o schimbare drastică. În locul principelui liberal, a ctitorului, a binefăcătorului care a croit drumuri, a ridicat edificii publice, a întemeiat şcoli cu limba de predare franceza şi a curăţat

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 887 – 892, 1995

insulele Sporade de piraţi – imagine care în 1971 era oferită cu generozitate descendenţilor săi aflaţi în vizită la Vathy (capitala insulei), azi Ion Ghica este perceput ca un tiran, omul turcilor, filoenglez incondiţional şi „duşman al poporului". Şi aceasta pentru că piraţii de odinioară, printr-o interpretare vădit stângistă, au devenit „eroi ai poporului", „apărători ai naţionalităţii" iar stârpirea lor e crimă împotriva poporului samiot. În speţă e vorba mai ales de măcelarul Nicolaos Moro, pirat în orele libere, şi pe care Ion Ghica, în ciuda promisiunii de cuminţire, l-a spânzurat.

Se pare că momentul a fost prost ales pentru evocarea beiului român de Samos. Bustul lui, care altădată domina holul primăriei din Vathy, a fost retras într-un colţ, după o coloană. Directorul arhivelor locale s-a arătat puţin interesat de valorificarea bogatei sale arhive cu ajutorul cercetătorilor români. În sfârşit, mitropolitul de Samos şi Icaria, a declarat la colocviu că interzice străinilor (citeşte: românilor) accesul în arhivele metropolitane pentru acelaşi subiect. Dacă mai adăugăm şi afirmaţia unui arheolog că Ion Ghica a făcut săpături în insulă şi apoi a transportat unele piese rezultate din escavaţii la Bucureşti, se înţelege că ne va fi greu să readucem chipul marelui liberal la dimensiunile lui fireşti pentru lumea greacă. O oportunitate ar fi centenarul morţii sale, prilej cu care ar putea fi invitaţi şi cercetători greci preocupaţi de istoria insulei Samos în vremea Principatului.

Mica insatisfacţie personală nu poate umbri reuşita acestui colocviu. Gazdele îndatoritoare (organizator, doamna Matrona Ctistu), ambianţa încântătoare din hotelul-sat *Doryssa Bay*, admirabilul recital de două ore al pianistului Aris Garufalis cu piese de Liszt şi Chopin şi mai ales nesfârşitele discuţii cu colegii de breaslă pe temele abordate la colocviu ne-au dat un sentiment de satisfacţie sufletească, reîmprospătându-ne imaginea minunatei Grecii insulare.

Georgeta Penelea-Filitti

SIMPOZIONUL NAŢIONAL „MUNCĂ, BANI, BĂNCI, CULTURĂ ŞI POLITICĂ (SECOLUL XVIII – 1995)"

Oradea, 28–30 aprilie 1995

În zilele de 28–30 aprilie 1995 s-a desfăşurat la Oradea cel de-al treilea simpozion naţional intitulat „Muncă, Bani, Bănci, Cultură şi Politică (secolul XVIII – 1995)", manifestare ştiinţifică de prestigiu organizată din doi în doi ani de Facultatea de Litere şi Ştiinţe, Secţia Istorie-Geografie, şi Facultatea de Ştiinţe Economice şi Juridice, Secţia Ştiinţe Economice, din cadrul Universităţii din Oradea în colaborare cu Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, Filiala Bihor.

La simpozion au participat înalţi funcţionari de stat şi oficialităţi locale, cercetători, cadre didactice din învăţământul universitar, muzeografi, arhivişti şi chiar studenţi aflaţi în pragul absolvirii studiilor, care au lăsat o frumoasă impresie, dovedind reale calităţi pentru cercetarea ştiinţifică.

Lucrările simpozionului, la care au fost susţinute 50 de comunicări, s-au bucurat, de asemenea, de participarea unor oaspeţi din Republica Moldova, precum şi a domnişoarei Nada Latinovič, viceconsulul Republicii Federative Iugoslavia la Timişoara. Ele s-au desfăşurat într-o şedinţă plenară de deschidere şi în trei secţiuni, dintre care primele două au fost consacrate istoriei şi evoluţiei instituţiilor bancare şi a politicii monetare începând chiar din secolele XVI-XVII, iar ultima problemelor pe care le ridică sistemul bancar, politica valutară, gestiunea întreprinderilor etc. în etapa actuală, îndeosebi în contextul trecerii României şi a altor ţări foste comuniste de la economia centralizată la economia liberă de piaţă.

În şedinţa plenară au adresat cuvântul de salut participanţilor la simpozion: prof. univ. dr. ing. Teodor Maghiar, rectorul Universităţii Oradea, lector univ. ing. Ionel Ungur, prefectul judeţului Bihor, ec. dr. Gheorghe Tăutu, viceprimarul municipiului Oradea, ec. Andrei Vonea, directorul Băncii Agricole, Sucursala Judeţeană Bihor. Au participat de asemenea ec. Ştefan Seremi, preşedintele Consiliului Judeţean Bihor, ing. Augustin Dudaş, viceprefectul judeţului Bihor, prof. univ. dr. Nicolae Josan, secretarul ştiinţific al Universităţii din Oradea, prof. univ. dr. Teodor Jurcuţ, decanul Facultăţii de Litere şi Ştiinţe, şi prof. univ. dr. Gheorghe Măhăra, decanul Facultăţii de

Ştiinţe Economice şi Juridice de la aceeaşi universitate. În cadrul şedinţei de deschidere au susţinut comunicări d-ra Nada Latinovič, *Politică şi relaţii economice*; prof. univ. dr. Vasile Bozga, şeful Catedrei de Istorie Economică de la A.S.E. Bucureşti, şi dr. Alexandru Porţeanu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de istorie „N. Iorga" – Bucureşti, *Procesul de constituire a sistemului bancar în România până la primul război mondial*; prof. univ. dr Anatol Caraganciu, prorectorul Academiei de Studii Economice de la Chişinău, care a vorbit despre *Politica monetară în Republica Moldova. Impactul ei asupra echilibrului macroeconomic*; prof. univ dr. Gheorghe Popescu de la Facultatea de Ştiinţe Economice Cluj-Napoca, *Curtea de conturi – sistem instituţional al economiei de schimb*, şi dr. Aurel Ardelean, conf. univ. la Facultatea de Medicină a Universităţii din Oradea, care a analizat problema *Managementului mediului*, văzut ca un act financiar şi de cultură.

După şedinţa inaugurală, în cadrul lucrărilor primelor două secţii, comunicările prezentate au abordat o diversitate de teme. Unele dintre ele au avut ca obiect prezentarea unor fonduri documentare create de bănci şi alte instituţii de credit în decursul timpului, fonduri existente în depozitele arhivelor centrale şi locale, sau a unor documente inedite privind înfiinţarea şi activitatea acestora. Astfel de comunicări au fost susţinute de arhiviştii: Adrian Adamache, *Fondul documentar al Băncii Marmorosch Blank (sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)* şi Lidia Brânceanu, *Informaţii referitoare la fondurile bancare aflate în cadrul Arhivelor Statului Bucureşti (1919-1940)*, ambii de la Direcţia Generală a Arhivelor Statului – Bucureşti; Elisabeta Marin, Arhivele Statului Braşov, *Fondurile bancare de la Filiala Arhivelor Statului din Braşov (1835-1948). Importanţă şi semnificaţii;* Gheorghe I. Radu, Arhivele Statului Neamţ, *Valoarea documentară a fondurilor bancare păstrate în arhivele nemţene (1898-1948);* Vasile Pop-Luca, Arhivele Statului Iaşi, *Documente privind tentativa înfiinţării Băncii Naţionale Moldova – 1852* şi Dorin Goţia, Arhivele Statului Sibiu, *Documente inedite din activitatea economică a Astrei.* Comunicările respective au pus în evidenţă faptul că în arhive există un bogat material documentar referitor la instituţiile de credit, fără cunoaşterea şi cercetarea căruia o istorie serioasă a dezvoltării noastre economice şi financiare nu este posibilă.

Alte comunicări s-au axat pe relevarea unor aspecte mai puţin cunoscute din trecutul băncilor româneşti, punându-se accentul pe rolul lor în dezvoltarea economică a unor regiuni, în ridicarea satului românesc şi a ţărănimii, în emanciparea românilor din teritoriile aflate până la 1918 sub stăpânire străină, precum şi pe contribuţia acestora la subvenţionarea unor acte de cultură. Menţionăm în această privinţă comunicările prezentate de: dr. Valeriu Stan, Institutul de istorie „N. Iorga" – Bucureşti şi Margareta Stan, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *Iniţiative de creare a unei bănci Naţionale în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza;* Lucian Dronca, student la Facultatea de Istorie-Filosofie Cluj-Napoca, *Înfiinţarea şi consolidarea băncii „Victoria" din Arad (1887-1900);* Virgiliu E. Teodorescu, Direcţia Generală a Arhivelor Statului – Bucureşti, *Contribuţia băncilor la realizarea monumentelor de for public – trecut şi perspective (mijlocul secolului al XIX-lea – secolul al XX-lea);* Mircea Stoia, Arhivele Statului Sibiu, *Rolul creditelor acordate de Banca „Albina" în dezvoltarea vieţii social-economice a locuitorilor din Ocna Sibiului la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea;* Luminiţa Bărbulescu-Wallner, Muzeul de istorie Lugoj, *Societăţi bancare din Lugoj la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea;* Ioana Burlacu, Asociaţia arhiviştilor şi prietenilor istoriei – Bucureşti, *Băncile populare şi rolul lor în ridicarea satului românesc la începutul secolului al XX-lea;* Cristina Dinu de la aceeaşi asociaţie, *Casa Rurală – importantă instituţie de credit sătesc (începutul secolului al XX-lea);* Maria Ioniţă, Muzeul Naţional de Istorie a României – Bucureşti, *Un exemplu de mecenat la începutul secolului al XX-lea. Premiul „Hagi Theodoraky";* Monica Cincu, Arhivele Statului Braşov, *Casa Generală de Economii (Sparkassa) din Braşov – 160 de ani de la înfiinţare (1835-1948);* Alexandru Duţă, Arhivele Statului Galaţi, *Băncile populare din judeţele Covurlui şi Tecuci;* Iudita Căluşer, Muzeul Ţării Crişurilor – Oradea, *Repere privind Filiala Tinca a Băncii „Bihoreana" din Oradea (1904-1934);* Angela Pop, Arhivele Statului Constanţa, *Banca Federală „Dobrogea" din Ostrov (1913-1926), judeţul Constanţa;* Doru E. Goron, Arhivele Statului Zalău, *Proiectul înfiinţării unei bănci româneşti a Sălajului (1922-1924);* Viorica Solomon, Arhivele Statului Galaţi, *Aspecte din activitatea Băncii Româneşti, S.A: Sucursala Galaţi (1931-1948);* dr. Cornel Grad, Muzeul de Istorie şi artă Zalău, *Situaţia băncilor româneşti din nord-vestul Transilvaniei în anii 1938-1944.*

Nu au fost neglijate nici alte aspecte legate de tematica atât de variată şi generoasă a simpozionului, cum ar fi, de exemplu, relaţiile comerciale ale unor negustori străini cu ţările române, politica monetară în diverse perioade, activitatea unor întemeietori sau conducători de bănci, ca şi modul în care unii dintre cei mai de seamă economişti români din perioada interbelică au conceput rolul instituţiilor de credit, al monedei şi al fiinanţelor publice. Astfel, dr. I. C. Dima, Mariana Man, Maria Ciurea şi C. Marciuc, de la Facultatea de Ştiinţe, Universitatea Tehnică Petroşani, au relevat *Contribuţia negustorilor chiproviceni la dezvoltarea economiei Ţării Româneşti în secolele XVII-XIX*, în timp ce dr. Miodrag Milin, de la Institutul de cercetări socio-umane Timişoara, pe baza unor rapoarte trimise Departamentului de Stat de către consulii americani de la Galaţi, a pus în evidenţă unele aspecte privind *Începuturile raporturilor economice şi politice româno-americane* în primii ani ai domniei lui Al. I. Cuza. Un interes deosebit au stârnit şi comunicările susţinute de Ana Maria Velter, *Politica monetară a principatului Transilvaniei în secolele XVI-XVII;* Ioan Negru, Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, *Visarion Roman – om de cultură, ctitor al primei bănci româneşti din Transilvania: „Albina" din Sibiu;* dr. Alexandru Roz, de la aceeaşi universitate, *Nicolae Oncu – directorul Băncii „Victoria" din Arad;* Radu Ardelean, Institutul de cercetări socio-umane Timişoara, *Problema bancară românească în presa bănăţeană la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea;* dr. Mihai Drecin, Facultatea de Litere şi Ştiinţe, Universitatea Oradea, *Ultimii ani de viaţă ai lui Partenie Cosma – director executiv al Băncii „Albina" din Sibiu;* Gheorghe Luţac, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, *Rolul creditului în reorganizarea economiei româneşti în perioada interbelică;* Mihai Apan, Arhivele Statului Oradea, *Situaţia băncilor maghiare în contextul politicii financiare a statului român între 1919-1922;* Mircea Baron, Universitatea Tehnică Petroşani, *Rolul capitalului românesc în procesul de „naţionalizare" a societăţilor carbonifere din Valea Jiului după primul război mondial;* dr. Maria Mureşan, Academia de Studii Economice – Bucureşti, *Legea comerţului de bancă din mai 1934. Conţinut şi semnificaţie* şi dr. Tader Ionescu, Facultatea de Ştiinţe Economice Cluj-Napoca, *Victor Slăvescu despre capitalul străin în România.*

Comunicări interesante s-au prezentat şi la secţiunea a III-a, consacrată problemelor de economie financiară actuală. Fără a avea nostalgia vechiului sistem financiar de sorginte comunistă, comunicările susţinute la această secţiune, ca şi discuţiile mai „aprinse" care le-au urmat, au evidenţiat totuşi o serie de dificultăţi şi neajunsuri provocate de bănci în actuala perioadă de tranziţie, favorizate atât de vidul legislativ existent încă în această privinţă cât şi de o prost înţeleasă politică financiară (de exemplu acordarea de credite cu dobânzi foarte ridicate), care în loc să favorizeze tranziţia spre economia de piaţă, ridică piedici în calea acestui proces. Am remarcat prezenţa cu comunicări la această secţiune a unor cadre didactice şi cercetători din Republica Moldova, precum şi abordarea unor probleme cu o deschidere mai amplă, care au depăşit cadrul îngust al economiei naţionale. Au susţinut comunicări la secţiunea a III-a: I. Cucu, M. Ungureanu, I. Scăunaşu, Alina Stoica, Universitatea Tehnică Petroşani, *Informatizarea activităţii de marketing;* Ioan Molnar, Facultatea de Ştiinţe Economice şi Juridice, Universitatea din Oradea, *Necesităţi instituţionale în economia de tranziţie;* dr. I. C. Dima, M. Ungureanu, G. Polmolea, V. Ciurea, Universitatea Tehnică Petroşani, *Gestiunea întreprinderilor în economia de piaţă;* dr. I. C. Dima, I. Răscolean, D. Corobea, aceea şi Universitate, *Managementul pieţei;* dr. I. C. Dima, G. Pomolea, I. Răscolean, G. Kelemen, ibidem, *Managementul produsului;* Alina Bădulescu, Facultatea de Ştiinţe Economice şi Juridice, Universitatea din Oradea, *Instituţii financiare în serviciul întreprinderilor;* Vadim Russu, Academia de Studii Economice – Chişinău, *Rolul băncilor comerciale în asigurarea procesului investiţional;* Mariana Man, Ana Gheorghe, Maria Ciurea, Isabela Coman, Universitatea Tehnică Petroşani, *Utilizarea rezervelor obligatorii în politica monetară a B.N.R.;* dr. Aurel Caranicolov, Academia de Studii Economice – Chişinău, *Căile de dezvoltare a sistemului bancar al Republicii Moldova;* dr. Valentina Fetiniuc, de la aceeaşi Academie, *Corelarea între politica valutară şi balanţa de plăţi a Republiciii Moldova;* Elena M. Porumb, Facultatea de Ştiinţe Economice şi Juridice, Universitatea din Oradea, *Strategii financiare utilizate în dezvoltarea regională în Europa;* Sorin Burnete, Universitatea din Sibiu, *Uniunea Europeană – sistem monetar unic în anul 2000?*

Prin numărul mare de comunicări prezentate, audiate cu interes de participanţi, ca şi prin schimbul de idei prilejuit de discuţiile ce au urmat, simpozionul a reprezentat o reuşită manifestare

ştiinţifică. Am sugera totuşi organizatorilor ca, pe viitor, să aibă în vedere posibilitatea ca cele mai importante comunicări ce vor fi prezentate să fie adunate într-un volum. Altfel, multe din contribuţiile inedite privind istoricul instituţiilor bancare ca şi soluţiile şi sugestiile propuse pentru reglementarea unor chestiuni de economie financiară actuală vor rămâne inevitabil limitate, ca şi până acum, la cadrul îngust al unor discuţii între specialişti.

Cu prilejul simpozionului, cu sprijinul Muzeului Naţional de Istorie al României, a avut loc la Muzeul Militar Naţional – Filiala Oradea vernisarea expoziţiei „Sistemul monetar al României (1877–1966)", iar Ana Maria Velter, cercetător numismat la Muzeul Naţional de Istorie din Bucureşti, a lansat lucrarea *Catalogul monedelor Principatului Transilvaniei din colecţia ing. Constantin Orghidan.*

O excursie organizată la Peştera Urşilor şi la Stâna de Vale din Munţii Apuseni a încheiat în chip fericit lucrările acestei importante manifestări ştiinţifice.

Valeriu Stan

MANIFESTARE OMAGIALĂ: „LUCIAN BLAGA – DIPLOMAT"

Bucureşti, 4 mai 1995

În ziua de 4 mai a.c., la orele 12,00, a avut loc, în sala „Grigore Gafencu" din M.A.E., manifestarea omagială intitulată „Centenar Lucian Blaga". Manifestarea a fost organizată de Direcţia Arhivă şi Documente Diplomatice, Direcţia Relaţii Culturale şi Direcţia Relaţii Presă din M.A.E. şi a cuprins trei momente: expuneri ale unor diplomaţi şi oameni de cultură români despre activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga, vernisarea expoziţiei „Lucian Blaga – diplomat", rod al acţiunii diplomaţilor din Direcţia Arhivă şi Documente Diplomatice, şi lansarea volumului *Lucian Blaga sau fascinaţia diplomaţiei* de profesor Constantin Turcu, volum apărut la Editura Enciclopedică.

Au fost prezenţi: Marcel Dinu, secretar de stat în M.A.E., Mihai Ungheanu, secretar de stat la Ministerul Culturii, ambasadorul Mircea Mitran, Marcel Popa, directorul Editurii Enciclopedice, Dorli Blaga, fiica omului de cultură şi diplomatului aniversat, diplomaţi reprezentanţi ai unor ţări în care acesta a activat, oameni de cultură, ziarişti, reprezentanţi ai posturilor de Radio şi Televiziune.

Manifestarea s-a înscris în cadrul acţiunilor organizate în ţară şi peste hotare având drept scop aniversarea unui veac de la naşterea lui Lucian Blaga. Au rostit alocuţiuni la adresa filozofului, scriitorului, poetului, dramaturgului şi diplomatului român: Mircea Mitran, Mihai Ungheanu, George Potra, din partea Editurii Enciclopedice, şi Constantin Turcu, autorul cărţii lansate. D-l Mihai Ungheanu s-a referit în special la perioada de după 6 martie 1945, când, în urma instaurării comunismului în România, Blaga a făcut parte din pleiada de scriitori şi diplomaţi români consideraţi indezirabili, marginalizaţi, a căror operă a fost înfierată în presa vremii, cenzurată şi pusă la index. Astăzi însă, activitatea sa diplomatică şi creaţia literar-filosofică sunt apreciate la justa lor valoare de posteritate.

În încheiere, a fost invitată să ia cuvântul d-na Dorli Blaga care a făcut următoarele remarci, pline de conţinut şi sensibilitate. „Nu aveam intenţia să iau cuvântul dar cele spuse de antevorbitori mă obligă să fac acest lucru. După moartea tatălui meu am preluat sarcina cercetării şi valorificării moştenirii sale literare. Am făcut acest lucru nu atât din obligaţie şi pietate filială cât mai ales din dorinţa de a verifica dacă toţi aceia care-l denigraseră şi marginalizaseră pe tatăl meu aveau dreptate sau nu. Şi, bineînţeles, am început cercetarea cu activitatea sa diplomatică, cercetând documentele atestând prezenţa şi funcţionarea lui la Legaţiile României din Varşovia, Praga, Berna, Viena şi Lisabona, la primele patru în calitate de diplomat de presă (ataşat, secretar, consilier), la ultima în aceea de Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al României. După o îndelungată cercetare m-am convins că nu aveau dreptate, că tot ceea ce întreprinsese Lucian Blaga, atât pe plan diplomatic cât şi pe acela filozofic şi literar fusese în slujba apărării intereselor ţării sale.

Eu lucrez la Biroul de Informare şi Documentare al Senatului României. În această calitate intru în contact cu presa străină, în care nu de puţine ori întâlnesc articole denigratoare la adresa

României, articole care merită o replică promptă a diplomaţilor români. Exact acest lucru l-a făcut şi tatăl meu, la Legaţiile României în statele unde fusese acreditat, încercând să pună pe picioare un sistem eficace de contrapropagandă românească care să contracareze efectele propagandei ostile României, desfăşurată de presa străină. Şi acum, după mai bine de 50 de ani, poate mai mult ca oricând, exemplul său trebuie urmat de corifeii diplomaţiei române actuale".

Andrei Căpuşan

SIMPOZIONUL „RELAŢIILE ROMÂNO-TURCE ÎN PERIOADA 1918 – 1995" INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

14 iunie 1995

Din iniţiativa Institutului de istorie „N. Iorga", cu participarea Ministerului Culturii, Societăţii Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre, Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România, Filiala Bucureşti, în ziua de 14 iunie s-a desfăşurat o sesiune ştiinţifică având ca temă: relaţiile româno-turceşti în perioada 1918–1940. La această manifestare ştiinţifică a participat ambasadorul Republicii Turcia la Bucureşti, domnul Yaman Başkurt. Moderatorul a fost Dr. Şerban Papacostea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", preşedintele Societăţii Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre.

Alocuţiunile de deschidere au fost rostite de domnul ambasador Yaman Başkurt, care a prezentat o analiză a caracteristicilor principale ale modificărilor profunde produse în relaţiile bilaterale turco-româneşti după anul 1989, şi de domnul deputat Tahsin Gemil, vicepreşedinte al Societăţii Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre. Dl. Gemil Tahsin a pus în evidenţă elementele dominante ale politicii promovate de România şi Turcia în perioada interbelică, ceea ce a permis o strânsă cooperare româno-turcă în conceptul diplomatic european.

În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. dr. Ion Bitoleanu, Academia Navală „Mircea cel Bătrân – Constanţa: *Raporturile româno-turce în dezbaterile Parlamentului României (1919-1939)*; Florin Anghel, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – Bucureşti: *Stabilirea unei alte identităţi. Primul deceniu de reforme kemaliste (1923-1933)*; Prof. Mehmet Ali Ekrem, Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir" – Bucureşti: *Contribuţia ambasadorului Hamdullah Suphi Tanriöver la promovarea relaţiilor româno-turce (1931-1944)*; Prof. dr. Nicolae Ceachir, Universitatea din Bucureşti: *Relaţiile româno-turce în perioada 1934-1938*; Dr. Mihai Retegan, cercetător ştiinţific principal la Institutul de Studii Operativ-Strategice şi Istorie Militară al Ministerului Apărării Naţionale: *Înţelegerea balcanică între intenţie şi realizare*; Florin Müller, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – Bucureşti: *Securitatea sud-estului european în cadrul relaţiilor româno-turce (1938-1940)*; Dr. Ion Calafeteanu, Ministerul Afacerilor Externe – Bucureşti: *Întâlnirea Carol II-lea – Ismet Inönü (11 august 1939) şi însemnătatea ei*; Dr. Florin Constantiniu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – Bucureşti: *Locul Turciei în politica regimului Antonescu în anul 1944*; Prof. dr. Eden Ali, Academia de Studii Economice – Bucureşti: *Relaţiile economice româno-turce şi dinamica investiţiilor turce în România (1990-1995)*; Valeriu Veliman, Ministerul Afacerilor Externe – Bucureşti: *Interferenţe culturale româno-turce (1990-1995)*.

Lucrările simpozionului au fost urmărite de numeroşi cercetători din diverse specialităţi, cadre didactice universitare şi membrii ai comunităţii turco-tătare din România. Pentru a releva succesul sesiunii ne permitem să repetăm cuvintele domnului ambasador Yaman Başkurt că acest gen de acţiuni ştiinţifice pot contribui mai mult decât iniţiativele politice la apropierea dintre două popoare balcanice.

În încheiere dorim să evidenţiem aportul domnului Gemil Tahsin în organizarea fără cusur a unei asemenea manifestări ştiinţifice de talie internaţională.

Nagy Pienaru

NOTE

ION BITOLEANU, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919 –1939*, Edit. Mondograf, Constanţa, 1995, 355p.

Nu sunt deloc dese realizările istoricilor dobrogeni şi, din acest spaţiu, câteva nume abia sunt consacrate: este şi cazul prof. univ. Ion Bitoleanu, de la Academia Navală, profesor asociat al Universităţii din Constanţa. Numele profesorului Bitoleanu este strâns legat de două titluri de referinţă pentru istoriografia română şi anume „Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea" (apărută în 1979 în colaborare cu Adrian Rădulescu) şi „Din istoria României moderne. 1922-1926" (apărută în 1981).

De această dată, Ion Bitoleanu face o opţiune inedită şi deosebit de generoasă în conţinut şi mesaj: dezbaterile parlamentare referitoare la acţiunile de politică externă. Trebuie subliniat, înainte de toate, că volumul de informaţii parcurs de autor este imens, identificarea şi selectarea surselor reprezentând un efort apreciabil.

Cartea de faţă – extrem de temeinică şi erudită în ceea ce priveşte informaţia – este deosebit de interesant secţionată. Primul capitol, în fapt o introducere (*Unitatea şi continuitatea politicii externe româneşti*), redă, în baza discursurilor unor importante personalităţi politice (Take Ionescu, I. G. Duca, Grigore Gafencu, Octavian Goga) coordonatele diplomaţiei de la Bucureşti care, deşi a cunoscut de-a lungul guvernărilor diferite nuanţe, a rămas în esenţa sa neschimbată în principii, strategii şi obiective. Tocmai acest lucru este demonstrat şi de prof. Bitoleanu în capitolele următoare; *Principiile româneşti în raporturile dintre state – un imperativ universal* abordează situaţia deosebită a Europei interbelice, a balanţei de forţe în regiune, a alianţelor şi necesităţilor României în ceea ce priveşte relaţiile cu statele vecine sau apropiate. Puncte majore ce pot fi desprinse şi din dezbaterile parlamentare sunt similare acelora adoptate la înalt nivel: respectarea integrităţii, aplicarea prevederilor tratatelor de pace, neamestecul în afacerile interne ale altui stat, promovarea pacifismului şi repudierea aventurismului, rezolvarea divergenţelor prin negocieri. Capitolele următoare – *Aşezarea hotarelor acolo unde ni le-au lăsat străbunii, Cerem democratizarea vieţii internaţionale, Considerăm pacea ca un bun suprem, războiul ca o supremă ofensă, Sistemul nostru de alianţe defensive este scutul fiinţei noastre de stat, Buna vecinătate – tradiţie şi aspiraţie perenă a poporului român, Hotărârea de a nu face nici o târguială cu drepturile şi cu pământul ţării* (titlurile sunt citate fericit alese şi expresive din discursuri) – dovedesc afirmaţiile noastre de mai sus.

În capitolul referitor la sistemele de alianţă abordate de diplomaţia de la Bucureşti, Ion Bitoleanu accentuează, cum este firesc, direcţiile esenţiale: Mica Înţelegere, Înţelegerea Balcanică, Polonia, Franţa. Sugestiv este pasajul prezentat dintr-o cuvântare a lui I. G. Duca, din 4 februarie 1928, care sintetizează o întreagă epocă: „Noi nu schimbăm din o zi în alta, după cum bate vântul, directivele generale ale politicii noastre externe. Noi socotim alianţa noastră cu Regatul Sârbo-Croato-Sloven şi cu Republica Cehoslovacă ca un punct fundamental al politicii noastre externe, care derivă din necesitatea absolută, aş putea spune organică, a statului nostru de a apăra, împreună cu cei care au aceleaşi interese ca şi noi, intangibilitatea tratatelor" (p.158-159).

Salutăm şi semnalăm minuţiozitatea cu care autorul a abordat unele chestiuni extrem de delicate şi de controversate la vremea respectivă. Una din cele două probleme pe care le aducem în discuţie se referă la lucrarea ministrului Cehoslovaciei la Bucureşti, Jan Seba, *Rusia şi Mica Înţelegere*, apărută la Praga în 1936 şi care a provocat o adevărată furtună diplomatică în Europa Central Orientală. Lucrarea – prefaţată de Kamil Krofta, ministrul cehoslovac de externe – pleda, cu argumente istorice, politice şi militare pentru o strânsă alianţă între Cehoslovacia şi U.R.S.S. Seba îşi exprima regretul că „statornicirea hotarelor în Europa răsăriteană nu a dat Cehoslovaciei, prin Galiţia, o graniţă comună cu Uniunea Sovietică, viziune care punea în cauză frontierele Poloniei. Totodată,

statutul naţional al minorităţii polone din Bucovina era pus în discuţie deoarece se afirma că era vorba despre populaţie slovacă polonizată.

O a doua chestiune pe care prof. dr. Ion Bitoleanu o nuanţează – şi este necesar să subliniem acest lucru pentru că rareori a fost făcut – se referă la alianţa româno-polonă, inaugurată în 1921. Au existat şi păreri care au contestat eficienţa şi conţinutul tratatului; Mihai Vlădescu, unul din parlamentarii apropiaţi ministrului de externe Take Ionescu, considera că pactul bilateral era prematur atâta vreme cât frontierele polonone răsăritene (Kresy) – stabilite prin tratatul de pace de la Riga, din 1921, cu Rusia Sovietică – nu erau recunoscute de nici una din marile puteri occidentale. M. Vlădescu îşi continua discursul arătând că acest tratat putea implica România în situaţii imprevizibile. Susţinătorii alianţei polono-române argumentau că, la rândul ei, Polonia a semnat documentul în împrejurările când nici Rusia Sovietică nu recunoscuse frontiera cu România (în Basarabia). Referitor la acest ultim aspect, I. G. Duca îşi exprima o opinie categorică şi reprezentativă la acel moment pentru clasa politică românească: „nu cred că este posibil ca între două ţări să existe o mai cordială, o mai sinceră prietenie, decât aceea care există între statul polon şi noi" (p. 181).

În ultima parte a lucrării, la pagina 345, autorul face următoarea afirmaţie: „La 29 decembrie 1939, în ajun de An Nou, consilierul regal Gheorghe Tătărescu, preşedintele Consiliului de Miniştri, dădea citire mesajului regal pentru *închiderea lucrărilor ultimei sesiuni a Corpurilor Legiuitoare din perioada interbelică*" (s.n.). Acest lucru nu corespunde realităţii! În 1940 au mai avut loc încă *două sesiuni ale Corpurilor Legiuitoare şi anume între 7 martie – 19 aprilie 1940 şi 29 iunie – 7 iulie 1940*. Dezbaterile din sesiunea 7 martie – 19 aprilie 1940 sunt publicate (există la Biblioteca Arhivelor Statului din Bucureşti). În ceea ce priveşte a doua sesiune, dintre 29 iunie – 6 iulie 1940, se precizează în tabla de materii de la sfârşitul volumului menţionat că la 3 iulie 1940, sub conducerea vicepreşedintelui Senatului, prof. Anibal Teodorescu, a avut loc o şedinţă de doliu prilejuită de cedarea Basarabiei şi Bucovinei de nord. Protestele exprimate atunci pot fi găsite în fondul Senat de la Arhivele Statului din Bucureşti, dosar 18.106 (informaţia o deţinem prin bunăvoinţa dlui dr. Valeriu Stan, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie N. Iorga, căruia îi mulţumim şi pe această cale). Se pare că această *ultimă sesiune* a Corpurilor Legiuitoare s-a redus la şedinţa din 3 iulie 1940. Evenimentele legate de cedarea Transilvaniei de nord-vest n-au mai îngăduit convocarea Parlamentului, care, odată cu preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu, la 5 septembrie 1940, era dizolvat.

Aşadar, această eroare a autorului afectează însuşi titlul lucrării, care ar fi trebuit să indice ca dată ultimă a dezbaterilor parlamentare anul *1940*, nu *1939*. Nu cunoaştem motivele pentru care prof. Ion Bitoleanu s-a oprit asupra acestui an, într-o lucrare atât de echilibrată, temeinică şi erudită; să fie vorba, cumva, de o opţiune personală argumentată de anumite situaţii?

Este singura – dar marea – problemă pe care o ridică volumul de faţă; recunoscând meritul de a fi extras dintr-un noian de discuţii protocolare sau electorale ceea ce este reprezentativ pentru politica externă românească, subliniind meritul de a fi recuperat un domeniu puţin străbătut de istoriografie, apreciind atât echidistanţa cât şi claritatea prin care sunt urmărite şi abordate principiile, strategiile şi obiectivele principale, credem că această realizare va reprezenta, cu siguranţă, un punct bibliografic necesar şi o soluţie – măcar parţială – la o problemă atât de controversată cum este evoluţia diplomaţiei interbelice.

Florin Anghel

PIERRE BÉHAR, *L'Autriche – Hongrie idée d'avenir. Permanences géopolitiques de l'Europe centrale et balkanique*, Editions Desjonquères, Paris, 1991, 191 p.

Cartea de faţă încearcă să răspundă la una din cele mai importante întrebări apărute după 1989: cum îşi va regăsi echilibrul Europa Centrală şi de Est după dispariţia ordinii impuse de sovietici?

Ea se deschide cu un *Cuvânt înainte* al autorului, care reprezintă o chintesenţă a întregului său conţinut. Încercând să răspundă la întrebarea de mai sus, autorul arată că în această zonă a existat de-a lungul istoriei un anumit echilibru, o anumită ordine, datorată uneori colaborării, alteori supremaţiei unui stat care şi-a impus modelul său. De aceea, autorul consideră că organizarea unei federaţii care să ducă la un nou echilibru ar reprezenta soluţia integrării într-o nouă Europă, văzută ca o confederaţie de federaţii.

Restul lucrării, structurată în cinci capitole, este o prezentare analitică a diverselor tipuri de ordini existente în Europa Centrală şi de Est de-a lungul istoriei şi o detaliere a răspunsului pe care autorul îl dă la întrebarea de mai sus.

Primul capitol, *Ordinea medievală*, analizează perioada secolelor IX – XV. La început, autorul trece în revistă modul de formare a popoarelor şi a statelor din această zonă, loc de întâlnire al latinilor, slavilor, balticilor, germanilor, amestec de interese şi pasiuni. O primă încercare de a instaura un echilibru a fost creştinarea, o încercare nereuşită în condiţiile divizării dintre catolici şi ortodocşi. Au urmat apoi încercările efemere ale imperiilor slave, ale Ungariei, Poloniei sau Austriei, care se impun ca un factor de putere profitând de haosul creat în lumea germană de marele interregn; încercări ce au dus la apariţia mai multor poli de influenţă, care mai mult au divizat decât au unit.

În capitolul II, *Ordinea otomană*, autorul trece în revistă crearea statului turc, expansiunea sa în Orient şi în Europa, unde în teritoriile cucerite este instaurată o nouă ordine.

Această nouă ordine, care a fost pusă sub semnul întrebării atât din interior, de popoarele ce vor să se elibereze, cât şi din exterior, de Austria, nu a fost nivelatoare, ci a adâncit mai vechile diferenţe şi a creat altele noi. Se pot aminti cele dintre slavii catolici (croaţii) şi slavii ortodocşi (sârbii), sau cele care au apărut în întreaga lume balcanică prin trecerea la mahomedanism a numeroşi creştini.

Capitolul III, *Ordinea germano-ungară*, este o analiză asupra perioadei cuprinsă între secolul XVII şi primul război mondial. Cea care a profitat de slăbiciunile otomanilor şi de criza ordinii instaurate de ei în Europa centrală şi balcanică a fost Austria.

La început, încercarea ei de a instaura o nouă ordine în zonă s-a lovit de opoziţia turcilor, dar şi a populaţiei locale (războiul curuţilor); ceea ce a făcut-o să acţioneze nesigur şi fără o idee imperială clară. Abia în 1713, prin „Pragmatica sancţiune", care lega statele Casei de Austria de o manieră inseparabilă, se dă o primă codificare ideii de imperiu austriac. Acest fapt a favorizat instaurarea unei adevărate ordini austriece, care mai târziu va fi ameninţată de războaiele napoleoniene şi, paradoxal, de Congresul de la Viena, care a făcut din Prusia un pol de atracţie pentru lumea germană, dând naştere la disputa austro-prusacă de la mijlocul veacului trecut, şi din Rusia o putere est-europeană, o putere a Europei Centrale. Astfel, ordinea austriacă este pusă sub semnul incertitudinii şi ea nu va reuşi să se menţină în a doua jumătate a secolului XIX decât prin compromisul cu Ungaria, până când primul război mondial a pus capăt acestui imperiu.

În capitolul IV, *De la dezordinea aliată la ordinea rusească*, autorul analizează dezechilibrele din perioada interbelică şi noua ordine instaurată şi dirijată de Moscova.

Încă din timpul primului război mondial se punea întrebarea cu ce va fi înlocuită vechea ordine austro-ungară care reuşise să asigure un anumit echilibru în zonă? Temându-se că noile state independente ce ar apare după dispariţia Austro-Ungariei s-ar apropia de Germania, chiar în timpul războiului, o parte a diplomaţiei franceze a susţinut ideea menţinerii Austro-Ungariei, sub forma unei confederaţii de state autonome, pentru a se putea contrabalansa influenţa germană. De altfel, şi după război, când în locul Austro-Ungariei apăruseră noi state independente, Franţa a căutat să prevină extinderea influenţei germane în zonă încercând să-şi impună propria sa ordine, ceea ce s-a dovedit un eşec. Acest eşec s-a datorat distanţei dintre Franţa şi noile state, slăbiciunilor Franţei şi relaţiilor încordate între statele din zonă datorate problemei minorităţilor. De acest eşec a profitat Germania, care şi-a impus propria ordine în Europa Centrală, şi apoi U.R.S.S. care a anexat statele baltice şi Basarabia şi care, după 1945, a reuşit să-şi instaureze propria ordine în întreaga zonă.

În ultimul capitol, *Spre o ordine europeană?* autorul prezintă, pe scurt, reacţia popoarelor din zonă faţă de noua ordine şi evenimentele legate de prăbuşirea sistemului sovietic, pentru a reveni apoi la întrebarea cuprinsă în chiar titlul capitolului.

Aşa cum s-a arătat mai sus, autorul consideră că soluţia ar consta într-o Confederaţie europeană formată din mai multe federaţii. În opinia sa, ideea unor federaţii în zona Europei Centrale şi de Est ar răspunde unei necesităţi; aceste federaţii ar putea fi: o federaţie balcanică (Turcia, Grecia, Albania), o federaţie danubiană (Bulgaria, România, Iugoslavia), o federaţie baltică (Finlanda şi statele baltice) şi una în Europa centrală, bazată pe o axă Austria-Ungaria, din care să mai facă parte Polonia şi Cehoslovacia.

Dincolo de un anumit substrat politic, mai mult sau mai puţin evident, şi de faptul că în formularea soluţiei la problema-cheie pe care o pune cartea nu se ţine cont de acele diferenţe şi răni ale trecutului, de altfel prezentate în lucrare, putem considera cartea ca o interesantă abordare, din perspectiva istoriei, a problemei echilibrului în zona Europei Centrale şi de Est, cheie a echilibrului întregii Europe.

Adrian Grecu

SREĆKO M. DŽAJA, *Bosnien–Herzegowina in der österreich-ungarischen Epoche (1878–1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, R. Oldenburg Verlag, München, 1994, 278 p.

Evenimenţialul, năvălind brutal ceas de ceas peste existenţa noastră, ne concentrează din ce în ce mai mult atenţia asupra anumitor zone geografice. Ca istorici suntem obligaţi să ne punem întrebări şi să căutăm să dăm răspunsuri convulsiunilor politice, militare şi ideologice ce ne marchează existenţa. Iar înţelegerea, mai ales dacă ne asumăm responsabilitatea de păstrători, mânuitori şi utilizatori ai trecutului, trebuie să urmeze unor cercetări profunde şi echilibrate, care să lumineze şi să desluşească. Este ceea ce îşi propune autorul lucrării de faţă, o analiză a elitei intelectuale în spaţiul Bosniei–Herţegovinei detaşată de arrière-pensée-uri şi stări emotive, capabilă să surprindă multitudinea nuanţelor specifice acestei zone atât de diversă din punct de vedere cultural şi religios.

După ce discută conceptul de *intelighenţie* şi relevanţa lui pentru Bosnia–Herţegovina într-un capitol introductiv (p. 9–35), autorul analizează infrastructura culturală a acestei regiuni, politica autorităţilor de ocupaţie, confesiunile şi raporturile dintre ele, sistemul şcolar, presa, asociaţiile şi componenţa acestora (cap. I, p. 37–108). Un capitol separat este dedicat analizei originii sociale şi etnice, nivelurilor de educaţie şi căilor de formare a componenţilor intelighenţiei (p. 109–185). În continuare este surprins modul în care elita intelectuală îşi defineşte identitatea istorico-politică, modul ei de raportare la ideologia naţională sârbă şi croată, situaţia specială a musulmanilor, tensiunile de după 1908 şi mişcarea „Mlada Bosna" (p. 187–234). Cartea se încheie cu substanţiale concluzii (p. 235–241) referitoare la motivaţiile şi impactul politicii autorităţilor austro-ungare în problema naţionalităţilor, precum şi cu privire la responsabilitatea inteligheinţiei în formarea imaginilor reciproce ale diferitelor naţiuni-confesiuni din Bosnia–Heţegovina: „Elitele – compuse precumpănitor din inteligheinţie în toate cele trei cazuri – s-au îndreptat în secolul nostru fie către propriul trecut înţeles într-un mod propriu, fie către utopii plasate în viitor, şi au construit vechi şi moderne imagini de duşmani. Conştientizarea cinstită a elementelor şi intereselor comune nu s-a realizat" (p. 241). Se adaugă o bogată bibliografie (p. 245–267) şi un util indice de persoane şi localităţi (p. 269–278).

Acuitatea problematicii, cumpănirea şi rigoarea cu care a fost aceasta studiată, ne sugerează cât de multe rămân să fie făcute şi în ceea ce priveşte cunoaşterea societăţii moderne româneşti. Din acest punct de vedere cartea lui Srećko Džaja poate oferi sugestii utile pentru clarificarea întrebărilor

pe care le punem trecutului şi pentru rafinarea metodelor prin care încercăm să răspundem la asemenea întrebări.

Mirela-Luminiţa Murgescu

DANIEL I. GREENSTEIN, *A Historian's Guide to Computing*, Oxford University Press, 1994, 268 p.

Calculatorul devine un instrument indispensabil în multe domenii umaniste, deşi larga paletă a posibilităţilor de utilizare pe care o oferă nu este întotdeauna pe deplin apreciată. Seria de publicaţii *Oxford Guide to Computing for the Humanities* îşi propune, ca din perspectiva cercetătorului umanist, să inventarieze aplicaţiile calculatorului în ştiinţele umane, de la explorarea resurselor tehnice disponibile astăzi şi până la explicarea modului de aplicare a lor în cercetare şi predare. Volumul pe care îl prezentăm se înscrie în această serie de publicaţii.

Istoricii folosesc deja de trei decenii calculatorul în cercetările lor. Apariţia şi răspândirea microcalculatoarelor în anii '80, entuziasmul manifestat fie şi numai pentru procesarea textelor, au transformat într-o reală preocupare ceea ce fusese până atunci doar un interes minor. Cu toate acestea, puţine sunt încă lucrările care se adresează cu adevărat istoricilor, în sensul de a fi un ghid al aplicării calculatorului în istorie. Până nu demult singura lucrare de acest gen, disponibilă, era cartea lui E. Shorter, *The Historian and the Computer: A Practical Guide*, publicată în 1971.

Desigur, rafturile librăriilor abundă în cărţi şi manuale despre computere, dar acestea sunt prea tehnice în prezentare, exemplele se referă în cea mai mare parte la domeniul economic, deci nu pot fi de un real ajutor pentru cel care se confruntă cu o catagrafie sau cu un registru parohial medieval. Tendinţa actuală de a publica lucrări de aplicare a calculatorului în istorie nu reflectă numai interesul comercial al editorilor, ci dorinţa reală a istoricilor de a nu disocia computerul de cercetarea cantitativă a istoriei, de a nu mai privi calculatorul ca pe un aliat natural al celor care în anii '60 lansau „tradiţionaliştilor" provocarea unei înnoiri prin adoptarea unor modele şi metode împrumutate din ştiinţele exacte. Chiar şi acum, după ani de controverse, calculatorul este rareori tratat ca ceea ce ar trebui într-adevăr să însemne pentru istoric, şi anume un preţios instrument de lucru. Una dintre ideile principale ale cărţii de faţă şi în consecinţă subiectul primului capitol (*Myths and Legends*) este demistificarea calculatorului, demonstrând că el nu transformă istoricul într-un sclav al cifrelor.

Există însă două motive serioase de a scrie, în acest moment, un ghid al utilizării calculatorului pentru istorici. Primul ar fi acela că mulţi dintre cei consideraţi odată ca fiind revoluţionari ai metodologiei, reprezentanţii aşa numitei „istorii noi", dezamăgiţi de rezultatele obţinute, s-au retras în „tradiţional". În acelaşi timp o nouă generaţie a preluat ştafeta, conferinţele şi periodicele pe tema calculatorului în istorie mărindu-şi numărul, dar rămânând accesibile unui grup restrâns de cunoscători. Pentru toţi ceilalţi limbajul devine inaccesibil. Istoricii sunt astfel în pericol de a pierde din vedere progresul tehnic care face astăzi calculatorul accesibil şi nespecialiştilor, istoricul fiind şi el un potenţial beneficiar. Într-adevăr, până a ajunge să folosească calculatorul în aplicaţii sofisticate ale metodelor cantitative, istoricul poate pregăti şi exploata bibliografii computerizate. poate procesa texte, sau poate utiliza comunicarea electronică, care aduce o întreagă lume a informaţiei, inclusiv cataloagele bibliotecilor, pe masa de lucru. Toate acestea sunt expuse în capitolul 2, *A Daily Diet*.

În al doilea rând, fără o bună documentare asupra modului în care calculatorul se poate integra efectiv în cercetarea istorică, novicii sunt în pericol de a repeta greşelile altora, consumând astfel timp de cercetare pentru rezultate nesemnificative. Lucrarea lui Daniel I. Greenstein urmăreşte în consecinţă alte două obiective: primul, de a explica nespecialiştilor valoarea, dar şi capcanele utilizării calculatorului în istorie; al doilea, de a furniza istoricilor informaţia suficientă pentru a evita drumul deja bătătorit, pentru a-şi concentra energia în aplicaţii care să aducă cu adevărat ceva nou şi valoros.

Aceste deziderate, cu un pronunţat caracter metodologic, fac obiectul capitolelor 3–6 şi al bogatei bibliografii care însoţeşte cartea.

Capitolul 3, *Historical Data and Databases*, explică în ce mod bazele de date pot fi folosite pentru gestionarea informaţiei structurate, aşa cum poate fi ea găsită în registre parohiale sau recensăminte, ori uşor de restructurat, ca în cazul biografiilor colective. Capitolul 4, *„Measure for Measure": Numbers, Graphs and Tables*, comută atenţia cititorului asupra indicilor statistici, a reprezentărilor grafice şi tabelare, descifrând modul în care acestea pot fi folosite pentru sumarizarea automată a informaţiei. Capitolul 5, *Text and Text Processing*, discută posibilităţile de analiză computerizată a textelor, deschizând astfel un domeniu mai puţin încercat al investigaţiei istorice. Capitolul debutează cu tema deja familiară a procesării textelor şi pregătirii documentelor pentru tipar, pentru a continua cu stocarea, gestionarea şi regăsirea automată a textelor, precum şi cu metodele de analizare a lor. Analiza automată a textelor este încă puţin cunoscută cercetării istorice, în ciuda faptului că poate pune într-o nouă lumină o serie întreagă de probleme ale istoriografiei. Capitolul 6, *Putting it All Together*, este un ghid în opt puncte al modului în care se poate proiecta şi implementa un proiect de cercetare asistat de calculator, astfel încât să conducă la rezultate pertinente, iar calculatorul să fie utilizat în cel mai eficient mod posibil.

Pe tot parcursul cărţii, diferitele metode de cercetare sau tehnici de calcul sunt prezentate într-un limbaj simplu şi precis, cu referiri la probleme şi mulţimi de date istorice reale, însoţite de diagrame uşor de înţeles. Fără a fi un ghid de folosire a calculatorului în istorie în sensul strict al cuvântului, fără a indica istoricului pentru care anume calculator, din mulţimea existentă, să opteze (probabil că astfel de lucrări vor apare într-un viitor apropiat), însoţită de o bogată bibliografie, cartea lui Daniel I. Greenstein aduce în faţa cercetătorului universul fascinant al comunicării om-maşină, în care omul devine din ce în ce mai mult stăpân, iar maşina din ce în ce mai umanizată.

Irina Gavrilă

DANILO L. MASSAGRANDE, *I governi dei Paesi balcanici dal secolo XIX al 1944*, vol. I, Quaderni / 6 de „Il Risorgimento ", Milano 1994, 204 p.

Importanţa fundamentală a *Almanahului de la Gotha* (Almanach de Gotha) pentru studiile genealogice-heraldice, diplomatice şi statistice pentru perioada publicării sale, 1763-1944, a determinat utilizarea sa pentru o cercetare încă în curs asupra guvernelor care au condus ţările balcanice, de la renaşterea lor naţională în secolul al XIX-lea până la finele celui de al doilea război mondial. Conceput iniţial doar în vederea recompunerii cadrului oferit an de an de redacţia sa diplomaţilor, oamenilor politici şi cercetătorilor, studiul asupra *Almanahului* ca izvor istoric şi-a propus să traseze, integrat cu ajutorul altor date conţinute, o operă globală utilă specialiştilor ariei respective.

Anul 1824 când *Lista agenţilor diplomatici ai principalelor Curţi din Europa* se transformă în *Anuar diplomatic conţinând o listă a ministerelor puterilor europene ca şi a agenţilor diplomatici ai diverselor Curţi* e cel dintâi an util cercetării, ultimul fiind 1944. Întregesc *Anuarul diplomatic* o *Cronică* ce acoperă arcul cronologic al unui an, suprimată la încheierea lui 1893, căreia i se putea adăuga un supliment la aceea a anului precedent, şi *Adiţiunile şi schimbările ce au avut loc în timpul imprimării*, care începând din 1826 prezintă pe lângă cele genealogice şi ultimele transformări intervenite în cadrul politico-diplomatic, tipărite cu puţine întreruperi şi modificări ale denumirii până în 1944.

Reconstruirea alcătuirii tuturor echipelor ministeriale între limitele de timp prefixate nu e integral realizabilă numai pe urmele seriilor *Almanahului de la Gotha*, dată fiind însăşi natura sa: un anuar în genere fără preocupări de ordin istoric, reproducând date şi situaţii înregistrate în momentul pregătirii pentru tipar. Astfel, în epoci de deosebită instabilitate guvernamentală, unul sau mai multe guverne se puteau constitui şi cădea între o ediţie şi alta a sa, fără a fi menţionate în niciuna. Tot aşa

puteau fi omişi anumiţi titulari în succedarea lor într-un acelaşi minister al aceluiaşi guvern, după cum se putea înregistra în cursul vieţii aceluiaşi cabinet lipsa compunerii iniţiale, dispunându-se în schimb de cea sau cele succesive, remaniate. Sau invers.

Asemenea deficienţe caracteristice erau remediate în menţionatele *Adiţiuni* şi mai ales în *Cronica* suprimată în 1893 ca nenecesară ca parte integrantă a unui anuar de acel gen şi ca fiind depăşită oricum prin lucrări speciale. Ca în orice altă sursă istoriografică este de semnalat şi prezenţa unor omisiuni şi erori.

Examinând caracteristicile *Almanahului,* se observă în privinţa datării constituirii sau demisiei unui cabinet, a intrării în funcţie sau demisiei unui ministru, că uneori e indicată data completă, alteori luna şi anul ori numai anul, în fine că în alte circumstanţe nu se indică nimic. De altfel şi în primul caz, cel optim, al datării depline, în afara eventualelor erori, putea subzista o incertitudine şi datorită utilizării până în anii douăzeci sau chiar treizeci ai secolului al XX-lea a calendarului iulian în ţările balcanice, o situaţie care ar fi impus dubla datare – rareori prezentată – sau măcar o precizare privind calendarul folosit.

Bulgaria a introdus, de pildă, calendarul gregorian în 1917, la diverse date, potrivit .deciziei diferitelor administraţii, Serbia şi Muntenegru nu l-au adoptat deloc, România şi Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor l-au aplicat din 1919 suprimând zilele de la 19 la 31 ianuarie, Grecia din 1923 eliminând intervalul 16 februarie – 1 martie

În denumirea ministerelor puteau apărea oscilaţii mai ales în cazul întrunirii mai multor funcţii şi pierderii în timp a uneia sau mai multora dintre ele.

Dată fiind dominaţia limbii franceze în diplomaţie, transcrierea în *Almanah* a numelor proprii ale oamenilor politici sârbi, bulgari şi greci s-a adaptat exigenţelor ei. Dar şi redarea numelor româneşti, cu toată utilizarea alfabetului latin, rezervă destule surprize mai ales până prin anii treizeci ai secolului nostru, când se manifestă tendinţa apropierii lor de grafia naţională. Desinenţele în *u* se transformă, de pildă, aproape întotdeauna în *o; ă, â* şi *î* devin *a* şi *i; ş* şi *ţ*, respectiv *s* şi *t* sau *tz.*

Pentru a realiza cadrul global propus, punând totodată în evidenţă datele provenite din *Almanah*, autorul a stabilit pentru fiecare ţară unul sau în anumite cazuri mai multe texte de referinţă având caracteristicile necesare de integralitate şi autoritate, cu ale căror date să fie confruntate cele inevitabil incomplete ale acestuia.

În introducerile la capitolele interesând diversele ţări se precizează distinct termenii *a quo* şi *ad quem* între care este conţinută expunerea şi criteriile de stabilire a lor.

În ce priveşte utilizarea *Almanahului*, datele relative la o ţară încep să fie citate din momentul în care ele apar organic prezentate, adică din anul în care respectiva ţară începe să aibă o poziţie proprie în Anuarul diplomatic.

Numelor proprii li s-a restituit forma originară, ale ministerelor fiind cele adoptate de textul de referinţă. Data intrării în funcţie a unui guvern precede compunerea sa. Datele iniţierii şi încheierii carierei unui ministru într-un minister sunt prezentate alături de numele său, cele referitoare la constituirea sau suprimarea unui minister, semnalate în notă. S-au întrebuinţat ambele datări calendaristice, iuliană şi gregoriană, pentru toate notaţiile cronologice din anii în timpul cărora cea dintâi a fost oficial în vigoare, spre a se evita echivocuri.

Volumul I cuprinde rezultatul cercetărilor privind Bulgaria, Moldova, Valahia, România şi Serbia.

Almanahul introduce Bulgaria ca entitate de sine stătătoare odată cu anul 1880. Ca termen *ad quem* s-a adoptat ziua de 9 septembrie 1944, în care în ţara ocupată parţial de forţele sovietice s-a constituit guvernul Gheorghiev. Moldova e introdusă în *Almanah* ca entitate distinctă din 1851, după unele menţiuni ocazionale în *Cronică.*

Lucrarea lui Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniştri* (publicată în „Revista Arhivelor" 1, 1959) aleasă ca text de referinţă sigură, începe cu primul cabinet constituit în timpul domniei lui Cuza. Pentru perioada anterioară se indică cronologic exclusiv datele extrase din *Almanah.* Termenul *ad quem* este 22 ianuarie / 3 februarie 1862, ziua intrării în funcţie a primului guvern român condus de Barbu Catargiu. Valahia apare în *Almanah* din 1841, cu o lacună pentru anii 1844–1850. Întregirea corectată s-a realizat şi pentru ea utilizându-se studiul citat al lui Dan Berindei, datările corespunzând, ca şi pentru Moldova, calendarului iulian.

De România, *Almanahul* se ocupă pentru perioada 1863–1944. până la anul 1867 sub denumirea de *Principatele (Danubiene) Unite ale Valahiei şi Moldovei (România)*, apoi până la 1879 de *România (Principatele Danubiene sau Principatele Unite ale Valahiei şi Moldovei)* în ambele cazuri titlurile fiind subordonate cuvântului *Turcia*.

Se utilizează pe lângă cercetarea menţionată a lui Dan Berindei şi aceea întreprinsă de Mioara Tudorică şi Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866–1945. Liste de miniştri* („Revista Arhivelor", 2, 19. 1970) ca şi opera lui K. Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980)*, vol. II, Graz, 1982. Data *a quo* e aceea a intrării în funcţie a cabinetului Barbu Catargiu, termenul *ad quem* 23 august 1944.

Serbia este prezentă în *Almanahul Gotha* cu anii 1856–1918, termenul *ad quem* fiind 7(20) decembrie 1918, data când ultimului guvern condus de Nikola Pašić i-a urmat primul cabinet – Protić – al Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor.

Primul volum al preţioasei monografii a lui Danilo Massagrande asupra *Almanahului Gotha* ca izvor pentru o cercetare asupra alcătuirii formaţiunilor ministeriale, împlinit cu angajantul scrupul critic al unei competenţe verificate, căruia îi va urma un al doilea rezervat Albaniei, Greciei, Muntenegrului, Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor (ulterior Iugoslavia) şi statelor efemere apărute în timpul celui de-al doilea război mondial pe teritoriul dizolvatului regat iugoslav, se încheie cu un indice de nume proprii, pe ţări, cu datele prefeţei şi încheierii *Almanahului* şi cu acelea de tipărire a colilor editoriale, de asemenea pe ţări.

Ştefan Delureanu

Ne opravdavşii nadejd. K. ostavke M. M. Litvinova v 1939 g., în „Rodina", nr. 10, 1993, p. 48-53.

Una dintre cele mai prestigioase reviste de popularizare a istoriei care se editează în Federaţia Rusă a împlinit de curând o jumătate de deceniu de la apariţia primului număr. În străinătate a fost mai cu seamă remarcat suplimentul acesteia „Istocinik", în paginile căruia au văzut, pentru prima dată, lumina tiparului o sumedenie de documente de excepţională valoare.

Ne-au atras atenţia două informări din 3 ianuarie şi respectiv 5 aprilie 1939, semnate Litvinov şi expediate lui Stalin (copii după aceste documente au primit şi Molotov şi Malenkov). Ele poartă menţiunea *Secret*. În prima dintre ele se comentează faptul că în 9 capitale importante (printre care şi Bucureştiul) U.R.S.S. nu are reprezentanţi plenipotenţiari. Datorită acestui fapt, în continuare, se apreciază, Kremlinul nu are nici o informaţie despre ce se întâmplă în România („mî ne imeem reşitelno nikakoi informaţii o tom, sto proishodit v Rumânii, kak v oblasti vnutrennei, tak i vneşnei politiki"). Printre măsurile concrete pe care le propune Litvinov se numără şi cea privind mutarea lui S.S. Aleksandrovskii (1889–1949), reprezentantul plenipotenţiar al U.R.S.S. în Cehoslovacia (1933–1939) la Bucureşti, deoarece România are o mare însemnătate („ibo Rumânia dlea nas teper imeet bolşe znacenia, ... "). În cel de-al doilea document, de la începutul lunii aprilie 1939, Litvinov consideră că dintre cele 9 capitale lipsite de reprezentanţi sovietici (printre ele se numărau Washington şi Tokio), cele mai importante sunt Bucureştiul şi Varşovia, deoarece România şi Polonia, în viitorul apropiat, vor avea de jucat un rol important. În aceste state vecine vor trebui numiţi plenipotenţiari care să aibă o vastă experienţă diplomatică. Referindu-se la Bucureşti, Litvinov era de părere că aici ar fi trebuit transferat însărcinatul cu afaceri din Spania, Marcenko.

În aceste documente se reflectă explicit interesul acordat de comisarul poporului pentru afaceri externe, M. M. Litvinov, României, cu puţin timp înainte de înlăturarea sa de la conducerea acestui minister.

Armand Goşu

ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, *Românii în Crimeea*, Edit. Militară, Bucureşti, 1995, 463 p.

La Editura Militară a fost tipărită o carte ale cărei pagini conţin date, evenimente şi fapte, precum şi numeroase documente necesare referitoare la contribuţia armatei române la campania din est alături de Germania, avându-se în vedere cazul particular al operaţiilor militare din peninsula Crimeea. Această realizare editorială vine în continuarea alteia apărute în 1992, la aceeaşi editură, şi care prezenta „viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului şi Stepa Calmucă" (după cum se indica în subtitlu) aducând în prim-plan o serie de documente, extrem de valoroase, preluate din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale (*Românii la Stalingrad*, autori: A. Pandea, E. Ardeleanu, I. Pavelescu).

Nu mai este necesar, credem, să demonstrăm faptul că motivaţia participării României la acest război este cu totul alta decât aceea a Germaniei. Trebuie precizat însă, că prin notele ultimative din 26 şi 28 iunie 1940 ale guvernului sovietic, România a fost agresată şi supusă rapturilor teritoriale, Basarabia şi Bucovina de Nord fiind incluse în componenţa fostei U.R.S.S., astfel încât declanşarea ostilităţilor la 22 iunie 1941 de către România, alături de Germania, era un răspuns firesc (acum când condiţiile permiteau), dar în acelaşi timp ferm, la agresiunea sovietică din vara anului 1940. Deci, conchid autorii, „aderarea la Pactul Tripartit şi angajarea armatei române în războiul contra U.R.S.S. au fost, pentru Ion Antonescu, două decizii majore care au decurs în mod logic din situaţia în care se găsea ţara în momentul în care preluase conducerea şi din scopul declarat al guvernării sale: refacerea hotarelor mutilate ale României. Aşa cum îi plăcea să spună, era ceea ce putea să facă şi nu neapărat ceea ce dorea să întreprindă" (p. 21).

Reiterând problematica trecerii Nistrului şi demonstrând cu argumente solide, de ordin militar, dar şi politic, arătând „că se reproşează gratuit lui Ion Antonescu decizia de trecere a Nistrului" (p. 23), autorii insistă asupra intereselor care au motivat campania armatei române în est conform concepţiei mareşalului: interese determinate de securitatea naţională – aşa cum o percepea el – (Odessa şi Crimeea), interese legate exclusiv de evoluţia războiului de coaliţie (Stalingrad şi Caucaz), dar şi interese economice, fără a se uita necesitatea întregirii hotarelor la vest, recuperarea nord-vestului Transilvaniei. A. Hillgruber, în cunoscuta sa lucrare, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu,* Bucureşti, 1994, arăta referitor la acest aspect că: „Antonescu era mereu obsedat de ideea că, numai mergând alături de Germania, România va avea posibilitatea să redobândească partea cedată din Transilvania" (p. 151).

De ce însă Odessa şi Crimeea sunt legate de interesele de securitate militară? Un mic subcapitol al lucrării, intitulat „Istorie şi geopolitică", după ce face o succintă trecere în revistă a principalelor momente istorice petrecute în peninsula Crimeea, demonstrează, apelând la una dintre lucrările fundamentale ale istoricului Gh. I. Brătianu (*Marea neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Bucureşti, 1988), că atât Crimeea cât şi strâmtorile ar reprezenta „spaţiul de securitate" al României, care poate sau nu coincide cu spaţiul etnic, fără ca afirmarea „spaţiului de securitate" să însemne, implicit, şi voinţa de a acapara „spaţiu vital". Crimeea însă, „prin porturile ei naturale, prin cetăţile ei din timpurile cele mai vechi, prin bastionul maritim pe care îl reprezintă – arăta Gh. I. Brătianu în lucrarea amintită – este evident o poziţie stăpânitoare pentru tot complexul maritim de aici. Cine are Crimeea poate stăpâni Marea Neagră. Cine n-o are, n-o stăpâneşte" şi deci „noi nu putem rămâne indiferenţi de ce se petrece în aceste (...) poziţii-cheie ale unei mări atât de strâns legate de existenţa noastră" (p. 108–109).

Generalul Platon Chirnoagă, în lucrarea sa dedicată „răsboiului României contra Rusiei Sovietice", îl citează pe generalul (mai apoi feldmareşalul) Erich von Manstein, de numele căruia se vor lega importante operaţii ale Wehrmacht-ului în Crimeea, arătând că trebuia oferită prioritate cuceririi peninsulei pentru că, pe de o parte, ea „constituia o puternică bază aeriană, însă, de unde în permanenţă era ameninţată regiunea petroliferă română, iar pe de altă parte, dacă ar fi înaintat spre est şi ar fi lăsat Crimeea în stăpânirea ruşilor, ar fi avut spatele ameninţat permanent şi ar fi trebuit să detaşeze forţe puternice care să împiedice ieşirea ruşilor din istmul Perekop" (p. 182). În plus, Hitler socotea peninsula ca pe un „portavion sovietic susceptibil de a ataca puţurile petrolifere din

România" şi avea nopţile tulburate de un coşmar: perimetrul petrolifer de la Ploieşti incendiat de aviaţia sovietică, atacând din Crimeea (David Irving, *Hitler's War*, New York, 1977, p. 306). El vedea în cucerirea peninsulei şi o modalitate de a influenţa atitudinea Turciei în favoarea Germaniei. De asemenea, ordinul din 21 august 1941, care înlătură ideea reluării imediate a ofensivei către Moscova, stipula: „cucerirea peninsulei Crimeea este de cea mai mare importanţă pentru asigurarea aprovizionării noastre cu petrol din România. Pentru acest motiv, forţarea rapidă a Niprului urmează să fie făcută cu toate forţele la dispoziţie".

Tuturor acestora li s-a adăugat şi un obiectiv economic, obiectiv care îi determină pe autori să creadă că Hitler „părea că se pregăteşte pentru un război de durată, ceea ce nu numai că amâna decizia finală, dar chiar o punea sub semnul întrebării" (p. 15). Motivaţia se regăseşte, presupun autorii, în două evenimente determinante. Primul, în ordine cronologică, ar fi pactul de asistenţă mutuală britanico-sovietic încheiat la 12 iulie 1941, care permitea englezilor să furnizeze U.R.S.S. material pentru purtarea războiului, ceea ce putea însemna că „Blitzkrieg"-ul putea deveni un război de durată. Cel de-al doilea eveniment este considerat bombardamentul executat de ruşi asupra Ploieştilor şi a zonei petrolifere la 13 iulie 1941, unul dintre cele zece raiduri ordonate de STAVKA (Înaltul Comandament Sovietic) şi care a fost „un succes de netăgăduit" (p. 16). Importanţa petrolului românesc este din nou reliefată şi într-o scrisoare a lui Ion Antonescu, datând din 26 noiembrie 1942, adresată colonelului Alfred Gerstenberg, şeful Misiunii Luftwaffe din România.

Problematica evoluţiilor militare în Crimeea, în timpul celui de-al doilea război mondial s-a bucurat de o abordare interesantă atât din punctul de vedere al cercetării ştiinţifice, cât şi al literaturii memorialistice. Semnificative pentru istoriografia occidentală rămân memoriile lui Erich von Manstein intitulate *Victorii pierdute* (*Verlorene siege*, Frankfurt am Main, 1969) ca şi studiul lui A. Hillgruber *Evacuarea Crimeei* (*Die Raümung der Krim. 1944* publicat în „Wehrwissenschaflichte Rundschau", supliment nr. 9 / 1959). În istoriografia noastră trebuie amintite lucrarea colectivă în mai multe volume *România în anii celui de-al doilea război mondial* (volumul I) cu scăderile sale datorate reverenţelor ideologice şi *Istoria politică şi militară a răsboiului României contra Rusiei sovietice (22 iunie 1941 – 23 august 1944)*, scrisă de generalul Platon Chirnoagă, participant la luptele din est şi, spre sfârşitul războiului, comandant al Armatei Naţionale constituită sub autoritatea guvernului de la Viena condus de Horia Sima. Lucrarea generalului român, apărută la Madrid în 1965, se întemeiază pe surse germane, îndeosebi pe lucrarea lui A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu*.

Cartea pe care o recenzăm se constituie din două mari părţi. În prima, de mai mică întindere, intitulată sugestiv „Glorie şi tragedie în Crimeea" după ce se fac o serie de aprecieri cu privire la istoria şi situaţia geopolitică a Crimeei se realizează o demonstraţie bine argumentată cu privire la motivaţia armatei române pentru campaniile militare din acest perimetru geografic, în ideea că „adevărul despre participarea noastră la aceste campanii trebuie rostit, în primul rând, de români, pe baza surselor româneşti" (p. 6). Până la a lăsa documentele să vorbească autorii se simt obligaţi să lămurească, în această primă parte, aspecte neabordate de documentele prezentate pentru a facilita „o înţelegere mai profundă a evenimentelor evocate. Fiindcă trebuie să mărturisim că intenţia noastră nu este numai de a reconstitui o sumă de bătălii şi de lupte, ci de a găsi raţiunile şi sensul acestor confruntări, pe un suport mai larg decât al artei militare" (p. 6). Aici se regăsesc abordate într-o manieră critică gloria celor 295 de zile pentru cucerirea Crimeii, ca şi tragedia ultimelor confruntări militare din peninsulă. Este inserată o cronologie extrem de necesară a operaţiilor româno-germane în Crimeea.

Cea de-a doua parte – cea mai consistentă – o reprezintă documentele care „pentru a conferi lucrării fluiditate şi o mai mare accesibilitate", ne previn autorii, „sunt redate într-o ordine logică şi, uneori, fragmentar", subtitlurile aparţinându-le. În marea lor majoritate, documentele provin din Arhiva Ministerului Apărării Naţionale şi aparţin eşaloanelor cele mai înalte implicate în evenimentele relatate (Comandamentul de Căpetenie, Marele Stat Major, Comandamentele de armată şi corp de armată şi altele), iar pentru completarea informaţiei, la sfârşitul volumului, autorii au adăugat o serie de anexe cu privire la efectivele participante şi pierderile înregistrate, la efectivele evacuate din Crimeea, ca şi tabele cu comandanţii marilor unităţi române participante la campaniile din Crimeea. Documentele sunt divizate în şapte părţi distincte care reprezintă principalele etape ale

operaţiilor militare. Sunt prezentate bătălia istmurilor şi pătrunderea în Crimeea (septembrie – decembrie 1941), prima bătălie pentru Sevastopol (noiembrie – decembrie 1941) cel mai important punct strategic deţinut de sovietici la flancul sudic al frontului germano-sovietic, ca şi surprinderea şi stupoarea în faţa amplei operaţii de desant în peninsula Kerci (la Kerci şi Feodosia) organizată de Înaltul Comandament Sovietic pentru a veni în sprijinul forţelor care apărau Sevastopolul (decembrie 1941 – aprilie 1942). În partea a V-a este prezentată cucerirea Sevastopolului (iunie – iulie 1942), fortăreaţă care va cădea la 4 iulie 1942, schimbând considerabil raportul de forţe la flancul sudic al frontului germano-sovietic şi în bazinul Mării Negre în favoarea trupelor germane şi române şi permiţând dirijarea efortului militar spre Caucaz şi cursul inferior al fluviului Volga. Ultimele două părţi sunt destinate, în condiţiile ofensivei sovietice, tragediei trupelor române şi germane care s-au găsit în faţa unui nou „Stalingrad" prin aberantele ordine ale lui Hitler, care va încuviinţa evacuarea Sevastopolului abia în seara zile dei 8 mai 1944, după ce fusese făcut să creadă cu disperare că se mai poate apăra ceea ce în fapt nu mai putea fi apărat fără sacrificii considerabile, dar inutile.

Scrisă cu multă acribie, cu preocupare critică faţă de sursele avute la dispoziţie, a căror comparare pentru elucidarea adevărului constituie o reală şi serioasă argumentaţie, lucrarea *Românii în Crimeea*, unde autorii fac şi dovada capacităţii de a-şi reconsidera opiniile în raport cu informaţiile noi obţinute (p. 62), se constituie într-o realizare extrem de utilă şi valoroasă, de referinţă am spune, pentru istoriografia românească.

Florin Şperlea

STANLEY G. PAYNE, *Franco. El Perfil de la historia*, traducción del inglés Carlos Caranci, Espasa Calpe, Madrid, 1992, 227 p.

Autorul, care ocupă în prezent catreda de istorie europeană a Universităţii americane Wisconsin-Medison, este unul dintre istoricii cei mai prestigioşi ai Spaniei franchiste. Mai mult de zece cărţi anterioare demonstrează prin seriozitate si echilibru capacitatea sa de a se apropia, dar şi de a-şi păstra perspectiva asupra personalităţii istorice a lui Franco.

Această ultimă carte încearcă să prezinte, cu rigoarea ştiinţifică şi detaşarea pasională care se cer din partea istoricului, profilul autentic al omului, militarului şi politicianului care timp de patru decenii a ocupat un loc hotărâtor în destinul istoric al Spaniei secolului XX. Capacitatea sa de manevrare politică este considerată ca una din trăsăturile cele mai caracteristice în această biografie care culminează cu evaluarea locului pe care Franco îl ocupă în istoria Spaniei şi a lumii contemporane.

Trecând peste amănuntele de ordin biografic sau cele referitoare la războiul civil din 1936–1939, care pot fi întâlnite şi în alte lucrări de acest gen, ne reţine atenţia cronologia pe care o propune autorul pentru lunga perioadă a dictaturii franchiste. Astfel, el consideră că în timpul lungii sale vieţi, Franco şi regimul său au străbătut trei faze principale, marcate de două metamorfoze, deşi propriile valori politice şi autoritatea lui Franco au suferit foarte puţine schimbări.

În timpul primei faze, cuprinse între 1936 şi 1945, Franco a creat un sistem care avea un caracter cel puţin semifascist, puternic autoritar, naţionalist şi imperialist, orientat spre Italia fascistă şi Germania nazistă. Prima metamorfoză a avut loc în 1945 şi a fost impusă de distrugerea istorică a fascismului. În această a doua fază (1945–1959) regimul lui Franco s-a definit ca o democraţie catolică organică, legată mai ales de definiţii religioase şi structurată pe baza unor instituţii corporative organice, începând cu familia catolică la nivelul fiecărui cămin şi terminând cu sindicatele şi Cortesurile la nivel naţional. Franco a negat acum orice fel de asemănare cu fascismul precum şi orice fel de tentative de alianţă cu Germania în timpul războiului.

Cea de-a doua metamorfoză a avut loc în 1959, o dată cu liberalizarea politicii economice şi a marcat începutul celei de-a treia faze a regimului, care va dura până în 1975, până la moartea lui Franco. Deşi caracterul fundamental al regimului s-a schimbat foarte puţin în timpul acestei a treia şi ultime faze el s-a transformat totuşi într-un fel de „dictatură a dezvoltării" al cărui obiectiv principal a

fost dezvoltarea economică rapidă şi bunăstarea generală. Aceasta a impus şi o politică socială şi culturală mai liberală, o relaxare a cenzurii, o racordare parţială şi treptată a Spaniei la valorile democratice occidentale. Nu există însă vreun indiciu clar că toate aceste schimbări au fost rezultatul unui plan conceput de Franco, ci ele s-au dezvoltat de o manieră naturală datorită condiţiilor existente în anii '50 şi '60.

În ansamblu, ultimii douăzeci şi cinci de ani ai vieţii şi dictaturii lui Franco, din 1950 până în 1975, au constituit epoca celei mai mari şi mai îndelungate creşteri a economiei şi a nivelului de viaţă din întreaga istorie spaniolă. În această perioadă Spania a fost depăşită în domeniul creşterii economice doar de Japonia şi a reuşit să ajungă a noua putere economică a lumii. Din acest punct de vedere, Franco poate fi considerat nu numai ca una dintre personalităţile cele mai importante din întreaga istorie spaniolă, ci de asemenea, ca un modernizator definitiv al ţării şi ca liderul care a avut cel mai mare succes din toate posibilele „dictaturi ale dezvoltării" din secolul XX. Dar, paradoxal, tocmai acest succes economic, însoţit de cel social şi cultural, a făcut imposibilă perpetuarea franchismului după dispariţia fizică a lui Franco. În anul 1975 Spania era pregătită pentru democraţie politică şi nu a ezitat să se angajeze pe drumul unei tranziţii care nu a fost întotdeauna uşoară, dar care i-a permis să se integreze pe deplin în structurile euroatlantice şi să-şi continue modernizarea şi dezvoltarea pe toate planurile.

Eugen Denize

NECROLOG

† PAUL BINDER

La 9 iunie 1995 s-a stins din viaţă prematur şi în plină activitate creatoare învăţatul braşovean Paul Binder, în urma unei tunori cerebrale.

Născut la Bod, suburbie a Braşovului, la 9 martie 1935, ca fiu al inginerului Paul Binder şi al învăţătoarei Klara născută Matyas, el avea o ilustră ascendenţă cărturărească, deoarece aparţinea unei familii săseşti care s-a ilustrat mai ales prin străbunicul său, exploratorul Franz Binder (1820 – 1875), poreclit „Afrika-Binder"; acesta a călătorit până la izvoarele Nilului Alb lăsând provinciei natale o frumoasă colecţie de plante exotice şi valoroase piese etnografice, expusă astăzi la Muzeul etnografic din Sibiu, ce-i poartă numele.

Paul Binder şi-a făcut studiile gimnaziale la Braşov între 1945–1952 şi a urmat cursurile Facultăţii de Geografie-geologie a Universităţii „Bolyai" din Cluj între 1952–1956, absolvind cu diplomă de merit. Şi-a început cariera didactică ca profesor la şcoala din Jimbolia, jud. Timiş, unde a lucrat între anii 1956–1959, pentru a se transfera apoi în urbea natală unde a activat ca bibliograf, apoi ca bibliotecar şef la Biblioteca regională. După o scurtă întrerupere, între 1961–1963, când reintră în corpul didactic profesând la Şcoala generală din Bod, Paul Binder a revenit în 1964 pentru alţi patru ani să lucreze la Biblioteca regională Braşov. Din această perioadă au început să se contureze preocupările sale în domeniul istoriei vechii culturi româneşti, publicând, la început, în colaborare cu dr. Arnold Huttmann, în revistele noastre academice, materiale deosebit de relevante privitoare la viaţa şi activitatea primilor tipografi români ce au activat în Transilvania, Filip Moldoveanu şi diaconul Coresi. Tot atunci s-a înscris la doctorat la Universitatea Alexandru I. Cuza din Iaşi, susţinându-şi, cu mare succes, în 1971, teza în domeniul geografiei istorice închinată trecutului oraşului Braşov. Paul Binder revenise încă din 1968 în învăţământ predând ca profesor de geografie la liceul Dr. I. Meşotă, apoi la Liceul Pedagogic, având ore şi la liceele Şaguna şi Unirea, până la pensionarea sa din motive de boală, în 1986.

Datorită temeinicelor cunoştinţe de limbă germană şi maghiară, el a putut întreprinde serioase cercetări în arhivele şi bibliotecile din Transilvania, activând şi publicând atât în domeniul istoriei culturale a românilor trecuţi la Reformă şi a conexiunilor acestora cu cultura saşilor şi maghiarilor, cât şi a geografiei istorice româneşti, mai ales în domeniul toponomiei. După studiile apărute în diferite reviste ştiinţifice, printre care şi „Revista de istorie" şi „Revue roumaine d'histoire", Paul Binder a elaborat sau a fost colaborator la mai multe monografii valoroase, publicate în parte şi la Editura Kriterion, privind *Călători transilvăneni în vechea Europă* (1976), *Viaţa breslelor din Transilvania* (în colaborare cu Geza Kovács)

„Revista istorică", tom VI, nr. 9 – 10, p. 905 – 906, 1995

(1981), *Trecutul nostru comun*, lucrarea dedicată conviețuirii între etniile transilvănene în evul mediu, *Călători* ⟨din Transilvania = n.n.⟩ *în Imperiul otoman* (1983), editare erudită, în colaborare cu Gernoth Nussbächer, a lui Johannes Honterus în românește, *Elementele Cosmografiei Brașov 1542* (1988). Preocupările lui Pavel Binder cu ale subsemnatului s-au intersectat în domeniul valorificării mărturiilor călătorilor străini despre țările române în evul mediu și din anii '60 s-au înnodat strânse legături științifice și prietenești între noi. Fiind amândoi influențați de noile curente științifice interdisciplinare promovate în Occident cu privire la demografia și climatologia istorică, am pus împreună bazele unei colaborări menite a încerca reconstituirea trecutului ecologic al țărilor române până la 1800, pe baza impactului calamităților naturale asupra evoluției societății și efectele lor pe plan demografic și economic. Deși încheiată în linii mari în anii '80, lucrarea noastră, rod al colaborării între un istoric și un geograf, n-a fost agreată de cercurile editoriale și mai marii lor din timpul regimului totalitar comunist și a trebuit să aștepte, peste un deceniu, tipărirea ei care a avut loc de abia în 1993 (*Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României până la 1800*), București, Ed. Silex, 255 p. + tabele + il., lucrarea fiind premiată de Academia Română.

După căderea dictaturii ceaușiste în decembrie 1989, Paul Binder a avut posibilitatea să călătorească și să studieze peste hotare în bibliotecile din Viena și Germania, ca și Arhivele Statului și Biblioteca Széchenyi din Budapesta. Totodată în 1991–1992 el și-a reluat activitatea la Universitatea „George Barițiu" din Brașov, iar în 1993 și 1994 a predat la Universitățile din Debrecen și Szeged, unde a ținut prelegeri despre istoria sașilor din Transilvania. Ultimele sale lucrări, apărute în 1994, au fost dedicate istoriei bisericilor și școlilor maghiare luterane din Transilvania (1542–1860) și domeniului Budila, legat de aniversarea a 700 de ani de la prima atestare documentară a așezării. Un alt volum privind toponomia și onomastica ținutului Bistriței și văii Rodnei a văzut lumina tiparului în același an la Budapesta. Moartea prematură a autorului a lăsat în manuscris – fără a fi fost încheiate – două importante contribuții referitoare la izvoarele maghiare ale istoriei sașilor și istoria nobilimii săsești din Transilvania (*Nobilitas Saxo-Transilvanica*).

Sfârșitul neașteptat al lui Paul Binder a constituit o grea și incontestabilă pierdere pentru știința și cultura română, care au fost, astfel, private de serviciile unuia dintre cei mai capabili și devotați slujitori ai lor. Regretatul meu prieten și coleg reușise să trateze cu multă înțelegere și obiectivitate problemele istoriei românilor din Transilvania în strânsă interdependență cu aceea a sașilor și maghiarilor, relevând complexele și nebănuitele lor conexiuni. Totodată el a lăsat și o valoroasă operă de geografie istorică, de o considerabilă bogăție privitoare în special la toponimele din provincia de peste Carpați. Paul Binder și-a iubit meseria cu pasiune, a pus mult suflet și neînchipuit devotament în profesarea ei. De aceea merită toată recunoștința urmașilor și păstrarea amintirii sale neșterse de către prieteni, din rândurile cărora am avut și eu bucuria de a face parte.

Requiescat in pace!

Paul Cernovodeanu

„REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sunt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfârşitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulaţie internaţională. Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa redacţiei, B-dul Aviatorilor, nr. 1, Bucureşti – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE NOUVELLE SÉRIE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL", IAŞI
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relaţiile daco-romane.
Spaime milenariste şi cruciada în evul mediu.
Conquista şi reconquista peruană.
Ţările române şi Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.
Viaţa românilor între eros şi thanatos.
Cronologiile domnilor din Ţara Românească şi Moldova.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Acte domneşti privind mănăstirile închinate.
Situaţia economică şi socială în Ţara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială şi maritimă anglo-franceză (1715-1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluţia de la 1848.
Independenţa României şi Italia.
Oamenii de ştiinţă şi viaţa politică a României.
Condica sfintei mănăstiri Căluiul.
Tratatele de pace în perioada primei conflagraţii mondiale.
Cooperaţia românească interbelică între deziderat şi realitate.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Italia şi primul război mondial.
Mişcarea legionară şi extrema dreaptă europeană (1927-1933).
Poziţia statelor europene faţă de războiul italo-etiopian văzută de diplomaţia S.U.A.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).
Toponimie şi demografie istorică.
Calculatorul şi metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcţie de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000